

Življenjska (ne)moč obrobnih podeželskih območij v Sloveniji

Marijan M. Klemenčič

Barbara Lampič

Irma Potočnik Slavič

GeograFF
3

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo

GeograFF 3

Življenjska (ne)moč obrobnih podeželskih območij v Sloveniji

**Marijan M. Klemenčič
Barbara Lampič
Irma Potočnik Slavič**

Ljubljana 2018

GeograFF 3

Življenjska (ne)moč obrobnih podeželskih območij v Sloveniji

Avtorji: Marijan Mihael Klemenčič, Barbara Lampič, Irma Potočnik Slavič

Urednika zbirke: Metka Špes, Darko Ogrin

Recenzenta: Vladimir Klemenčič, Jernej Zupančič

Kartografi: Andrej Herakovič, Barbara Lampič, Matjaž Skobir, Maja Skušek

Fotografi: Barbara Lampič, Naja Marot, Irena Mrak, Irma Potočnik Slavič, Boštjan Rogelj Prevajalka:
Jean McCollister

Published by/Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani
(Ljubljana University Press, Faculty of Arts), zanjo Roman Kuhar, dean of the Faculty of Arts/
dekan Filozofske fakultete

Issued by/Izdal: Department of Geography/Oddelek za geografijo
Design and layout/Oblikovanje in prelom: Tiskarna Oman

First edition/Digital edition; Prva izdaja/e-izdaja

Publication is free of charge./Publikacija je brezplačna.

Publication is available on/Publikacija je dostopna na: <https://e-knjige.ff.uni-lj.si>

DOI: 10.4312/9789610600633

Delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (priznanje avtorstva, deljenje pod istimi pogoji).

Brez pisnega dovoljenja Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani je prepovedano reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem, javna objava, dajanje na voljo javnosti (internet), predelava ali vsaka druga uporaba tega avtorskega dela ali njegovih delov v kakršnemkoli obsegu ali postopku, vključno s fotokopiranjem, tiskanjem ali shranitvijo v elektronski obliki. Odstranitev tega podatka je kazniva.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

COBISS.SI-ID=294340352

ISBN 978-961-06-0063-3 (pdf)

Življenjska (ne)moč obrobnih podeželskih območij v Sloveniji

**Marijan Mihael Klemenčič,
Barbara Lampič, Irma Potočnik Slavič**

**GeograFF
3**

Kazalo

Seznam okrajšav	6
Predgovor	7
Slovensko podeželje - sodobne želje v starih tirnicah?	9
Proučevanje razvojnih dejavnikov na podeželju	9
Izbrana obrobna podeželska območja Slovenije	11
Terensko delo je ključ do razumevanja problemov na podeželju	15
Življenjska (ne)moč podeželskih struktur	18
Soodvisnost med mestom in podeželjem	18
Spremenjena politika razvoja podeželja	22
Sodobna vloga kmetijstva na slovenskem podeželju	29
Temeljne poteze podjetništva na podeželju	39
Demografska (ne)živost obrobnihi podeželskih območij Slovenije	51
Družbenogospodarska sestava prebivalstva	63
Vsebina in funkcija podeželja z vidika lokalnega prebivalstva	70
Razvojne priložnosti obrobnihi podeželskih območij Slovenije	84
Ekološko kmetijstvo	84
Dopolnilne dejavnosti na kmetiji	101
Tipološka členitev slovenskega podeželja	114
Razvojne težnje in procesi (obrobnihi) podeželskih območij	123
Summary	130
Viri in literatura	136
Seznam preglednic	142
Seznam slik	143
Stvarno kazalo	145

Seznam okrajšav

ARSKTRP - Agencija Republike Slovenije za kmetijske trge in razvoj podeželja

ARSO - Agencija Republike Slovenije za okolje

CRPOV - Celostni razvoj podeželja in obnova vasi

EKSRP - Evropski kmetijski sklad za razvoj podeželja

EPK - evropsko primerljiva kmetija

EU - Evropska unija

GSO - gensko spremenjeni organizmi

GURS - Geodetska uprava Republike Slovenije

GVŽ - glava velike živine

IGM - indeks gospodarske moči

IUCN - Mednarodna organizacija za varovanje narave

KGZS - Kmetijsko gozdarska zbornica Slovenije

KMG - kmetijsko gospodarstvo

KMG-MID - identifikacijska številka kmečkega gospodarstva

KOP - kmetijska okoljska plačila

KZU - kmetijska zemljišča v uporabi

LAS - lokalna akcijska skupina

LEADER - Pobuda EU za razvoj podeželja

MKGP - Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano

MOP - Ministrstvo za okolje in prostor

NSNRP - Nacionalni strateški načrt razvoja podeželja

OECD - Organizacija za gospodarsko sodelovanje in razvoj

OMD - območje z omejenimi dejavniki za kmetijstvo

PDM - polnovredna delovna moč

PRJ - Podeželsko razvojno jedro

RPP - Razvojni program podeželja

SAPARD - Posebni predpristopni program za kmetijstvo in razvoj podeželja

SKOP - Slovenski kmetijski okoljski program

SKP - Skupna kmetijska politika

SKTE - Standardna klasifikacija teritorialnih enot

SSKJ - Slovar slovenskega knjižnega jezika

SURS - Statistični urad Republike Slovenije

UMAR - Urad za makroekonomske analize in razvoj

VTC - Vinsko-turistična cesta

Predgovor

Obravnavani del slovenskega podeželja (tradicionalno in obrobno podeželje) je demografsko osiromašeno in družbenogospodarsko šibko. Znotraj te splošne slike pa se povsod pojavljajo posamezna demografsko zdrava naselja oziroma družine, zelo občutljive na širše socialne razmere (šolstvo, zdravstvena mreža itn.). Njihova razvojna pomanjkljivost je prevladujoča finančna šibkost, ki onemogoča razvoj sodobne podjetniške dejavnosti. To je, poleg neznanja ali bolje rečeno neinformiranosti, največja razvojna ovira.

Razvojno problemska območja predstavljajo težišče naše raziskave, čeprav se dejansko lotevamo problematike celotnega slovenskega podeželja. Med ključne razvojne probleme nedvomno sodijo: demografski in okoljski problemi, zemljiško-posestna razdrobljenost, prepuščenost prebivalstva lastni »nemoči« (kapitalski, organizacijski, podjetniški), razkrajanje vaške skupnosti (t. i. atomizacija), neusklojeno delovanje razvojnih dejavnikov.

Če izhajamo iz sedanjega stanja na podeželju, je pričakovati, da bo nadaljnji razvoj izrazito selekcijski. Odmiranje življenja bo pripeljalo k izumrtju stare dobe in v veliki meri njene dediščine: načina življenja, gospodarstva, ljudske kulture, toponimov itd. Kulturna pokrajina bo manj pestra, vse bolj enolična. Pojavila se bo nova, »otočna« pokrajinska struktura (zaraščanje okrog naselij), marsikje bo neaktivno in občasno prisotno prebivalstvo postalo odločujoč »razvojni« dejavnik. Šibkost območij, njihova demografska, gospodarska in socialna izčrpanost je celovit problem, ki ga posamezni ukrepi sektorjev ne bodo mogli popraviti - ključen bo tako bodoči medsektorski pristop.

Na koncu velja omeniti tudi netrajnostni razvoj preostalega podeželskega prostora v Sloveniji, t. i. suburbaniziranega podeželja, ki je v zadnjih letih prav zaradi izrazitih in stihijskih vplivov suburbanizacije temeljito spremenilo svojo zunanjo podobo in funkcijsko vlogo. Učinki so v pokrajini že vidni, pravih okoljskih, pa tudi socialnih idr. posledic takšnega razvoja pa še ne moremo v celoti predvideti.

Podeželje 21. stoletja je raznolik, dinamičen, zapleten in globaliziran prostor; z raziskovalnega in življenjskega vidika ni ustaljena in zaprta kategorija ter ni geografsko omejen (Hidle, Shank, Nesje, 2006). Sodobno podeželje ni le prostorska, gospodarska, socialna idr., ampak kompleksna kategorija. Takšno podeželje zahteva prostorsko majhne, a poglobljene raziskave, ki bodo v toku časa in ob upoštevanju družbenogospodarskih sprememb pojasnile njegovo preobrazbo in razvojne možnosti. Neizogibno dejstvo je, da nove družbenogospodarske razmere in njihovi prostorski učinki zahtevajo bistvene spremembe v načinu gledanja in razumevanja sodobnega slovenskega podeželja.

Avtorji

Slovensko podeželje - sodobne želje v starih tirnicah?

Razvoj slovenskega podeželja je v primerjavi z razvojem podeželja v gospodarsko razvitih evropskih državah v marsičem poseben. Pogojeval ga je politični sistem z usmerjanjem gospodarskega in socialnega razvoja, zlasti v smeri povojne izredno pospeševane industrializacije ter v (prvem obdobju) zatiranju agrarnega sektorja. Zakonsko ohranjanje srednjeveške posestne strukture (deset hektarski zemljiški maksimum) je ob ugodnih možnostih zaposlovanja v industriji, posebno še od 60-ih let 20. stoletja dalje z motorizacijo in razpršeno industrializacijo v 70-ih letih, povzročilo hitro in množično socialno preslojevanje ter nastanek polkmečke strukture.

V 90-ih letih 20. stoletja je prišlo do močnega izčiščenja (pol)kmečke strukture, do izboljšanja prometne infrastrukture in uvajanja nove, informacijske tehnologije. Za podeželje se je začelo novo razvojno obdobje, v katerem se križata dve temeljni razvojni težnji: slabosti dotedanjega razvoja podeželja (neustrezna posestna struktura kmetij, velik delež kmetijske zemlje v rokah nekmetov, zaraščanje kmetijskih površin, visok delež starega prebivalstva, podeželska revščina, odmiranje socialnih povezav v naseljih, razvojna nemoč obsežnih podeželskih območij) in nove razvojne težnje. Selitveni tokovi s podeželja v mesta so oslabei, okreplil pa se je tok v obratni smeri. Vse več prebivalcev ostaja na podeželju, tja (na nekdanje domove) se vračajo upokojenci, počitniški domovi se spreminjajo v stalna bivališča, opazno število mladih družin iz mest najde na podeželju stik z naravo in/ali večjo socialno varnost, bogati meščani vlagajo kapital v nakup obsežnih površin in rezidenc, tujci kupujejo bivalne objekte, sodobna tehnologija omogoča opravljanje dela na domu itn.

Slovensko podeželje se je tako znašlo v novi, tretji razvojni fazi, ki pomeni njegovo odpiranje najširšim porabnikom, tako v sektorskem kot prostorskem smislu. Poenostavljeno povedano: podeželje se je znašlo v globalizacijski pasti. Oblikujejo se nove razvojne strukture, ki zahtevajo njim primerne sodobne razmere (infrastrukturno, komunalno, oskrbno opremljenost, kulturno pokrajino, živ poseljen prostor).

Proučevanje razvojnih dejavnikov na podeželju

Monografija izpostavlja funkcijske vidike razvojnih struktur podeželja, pri čemer ugotavlja njihovo absolutno in relativno (mnenje oziroma občutenje domačinov) vrednost. Tako je na primer raziskava s pomočjo koncepta vitalnosti gospodinjstev pokazala, da statistično sorazmerno majhne razlike v družbenogospodarski strukturi med podeželjem, mestnimi in suburbanimi območji močno zavajajo, ter da o klasičnih podeželskih tipih gospodinjstev/družin ne moremo več govoriti, razen v nekaterih predalpskih območjih. Z razvojnega vidika je ravno demografska in družbenogospodarska struktura tista, ki določuje razvojne (ne)možnosti podeželja.

Na tej osnovi so opredeljeni trije tipi podeželja: **podeželje razvojnih priložnosti**, **razvojno zastajajoče podeželje** in **odmirajoče podeželje**. V ta temeljni okvir so vpeti ostali razvojni dejavniki, tako oskrbni, okoljski, infrastrukturni in še posebno kmetijski. Kmetijstvo kot temeljni »vzdrževalec«¹ podeželske pokrajine v sodobni družbi je obravnavano predvsem v luči razvojnih možnosti, ki jih nudijo sodobne oblike (ekološkega) kmetovanja ter dopolnilne dejavnosti. Iz celotne raziskave veje spoznanje, da ima večji del slovenskega klasičnega podeželja šibko razvojno moč, ter da so obsežna obrobna območja na poti odmiranja. Ravno na ta območja s šibkimi razvojnimi možnostmi je bilo usmerjeno težišče raziskovalnega dela. Razlog za takšno odločitev je preprost; v teoretičnem pogledu takšna območja pokažejo značilnosti propadanja in bi jih v prisposodbi lahko označili kot »slabokrvna«. Postavljena diagnoza pa lahko služi kot neposreden napotek ustanovam, odgovornim za regionalni razvoj, v kakšni smeri in na kakšen način je možno oživiti razvoj posameznih območij. Splošno je priznано, a premalo upošteevano dejstvo, da je zamiranje razvoja obrobni območij vsaj toliko neugodno za celotno državo kot za lokalno skupnost. V tem položaju je zelo pomemben način in obseg posegov zunanjih razvojnih dejavnikov, ki lahko oživijo ali pa degradirajo pokrajinsko strukturo.

Monografija obravnava razvojno pomembne dejavnike slovenskega podeželja na dveh ravneh: s celovitega pogleda na razvojne poteze slovenskega podeželja in s podrobno proučitvijo strukturnih problemov obrobne podeželja, ki doživlja hudo razvojno krizo. Prvi del je v metodološkem pogledu nadaljevanje dosedanjih splošnih raziskav dogajanja na slovenskem podeželju, medtem ko je drugi del usmerjen v podrobno terensko raziskavo ključnih problemov manj razvitega podeželja. V svetovni strokovni literaturi se v zadnjih letih pojavljajo ugotovitve, da je razvoj sodobnega evropskega podeželja prešel v novo razvojno stopnjo, ki je ni mogoče razumeti drugače, kot le s podrobnimi terenskimi preučitvami, predvsem z metodo anketiranja in intervjujev. Dosedanja splošna raziskovalna metoda analize statističnih podatkov je bila primerna za prikaz zlasti kvantitativnih sprememb in je pogosto zakrivala notranje strukturne spremembe.

Tovrstne raziskovalne probleme je čutila tudi naša skupina, zato se je – na podlagi dosedanjih spoznanj, ki so rezultat več letnega načrtnega študentskega terenskega dela v okviru seminarja pri geografiji podeželja in raziskovalnih projektov – usmerila v ugotavljanje najnovejših smeri razvoja slovenskega podeželja. Terenske raziskave so izhajale iz teoretskih spoznanj tujih raziskovalcev, lastnih izkušenj in temeljito pripravljene metodologije, ki je bila preverjena na več vzorcih. Na ta način je bila dosežena strokovna raven tujih raziskav in dana možnost, da primerjamo strukturne spremembe na slovenskem podeželju s tistimi v gospodarsko najbolj razvitih evropskih državah. Ugotovili smo, da je za razumevanje sodobnega razvoja podeželja potrebno nameniti posebno pozornost tokovom v najširšem pomenu besede: osebnim (posebno njihovi strukturi in motivom), blagovnim, finančnim in informacijskim. Rezultati monografije dajejo solidno izhodišče za oblikovanje sodobne funkcijske tipologije podeželja, ki naj bi nadgradila dosedanje, temelječe na kvantitativnih kriterijih.

Monografija podaja temeljni pregled vsebine in procesov na slovenskem podeželju, izpostavlja njegove specifične probleme, hkrati pa se s podrobno analizo pogloblja v življenjske probleme obrobnih podeželskih območij. Objektivno gledano slovensko podeželje še ni doživelo tako celovite, poglobljene in problemsko zasnovane raziskave strukturnih problemov. Pomembna odlika raziskave je ravno v geografskem pristopu, ki izhaja iz naravnih razmer in odziva družbe nanje. V metodološkem in deloma teoretičnem pogledu se monografija odmika od običajnih statistično-formalističnih obravnjav delov podeželske problematike in s pristopom, ki bi ga lahko poimenovali »diagnosticiranje pokrajine«, vpeljuje kakovostno novo smer proučevanja podeželja. Menimo, da je s tem dosežena mednarodno primerljiva raven študija podeželja in da na ta način lahko suvereno predstavimo posebnosti slovenskega podeželja evropski strokovni javnosti na vsebinski, metodološki in teoretični ravni.

Izbrana obrobna podeželska območja Slovenije

Slovensko podeželje je v dobre pol stoletja doživelo temeljito preobrazbo, ki je vidna tudi v njegovem poimenovanju. Še po drugi svetovni vojni se je za območje izven mest uporabljal izraz »na kmetih«, torej območje z izrazito kmečkim značajem. Zaradi gospodarske zaostalosti, skromne izobrazbe prebivalstva in nizke higienske ter zdravstvene ravni je takšno poimenovanje imelo slabšalni pomen. Hitra povojna industrializacija je povzročila, da se je prebivalstvo preusmerilo iz kmečkega v nekmečke poklice in kmalu zatem spremenilo način življenja. To je vodilo k primernejšemu poimenovanju nekdanj kmečkega okolja – »na vasi«. Nova podoba vaških območij je vzpodbudila in na široko uveljavila posrečen izraz: podeželje.

Isto povojno obdobje pa glede odnosa mesto – podeželje lahko poenostavljeno označimo z dvema procesoma: »pokmetenje« mest in »pomeščanje« podeželja. Oba izraza sta seveda pomožna, delovna, pokažeta pa na razbitje meščanske kulture zaradi močnega doseljevanja podeželskega prebivalstva in proletarizacije mest, ki jo je izvajala oblast v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni. Naslednje obdobje ob koncu 20. stoletja pa zaznamuje obraten proces; mesta se »razlivajo« navzven s

Slika 1:

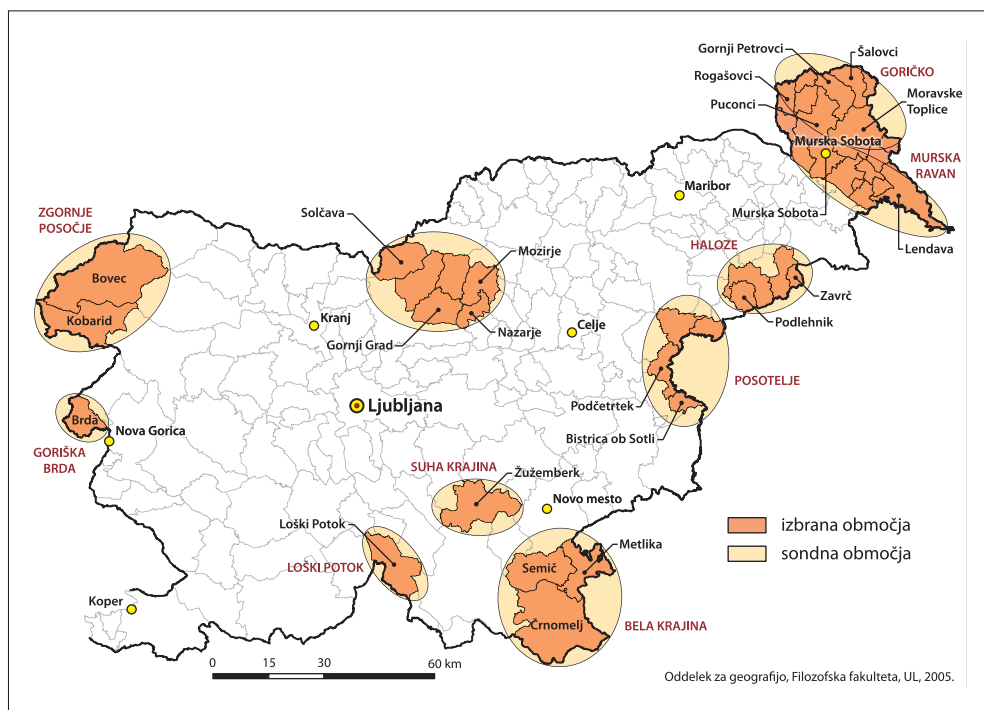
*Zlasti na obrobni
podeželskih območjih
Slovenije je očitno
propadanje kulturne
dediščine. Njena pokrajinsko
skladna revitalizacija v
sodobni funkciji ostaja velika
in zahtevna naloga.*

fizičnim širjenjem, še bolj pa z različnimi dejavnostmi. Na drugi strani je podeželsko prebivalstvo tesno (vsakodnevno) povezano z mesti (zaposlovanje, izobraževanje, oskrba, zabava), tako da se predvsem pri osebni standardu povsem približuje mestnemu prebivalstvu.

Ob robu omenjenega (pozitivnega) razvoja ostajajo obsežna podeželska območja, ki niso imela možnosti, da bi se enakopravno vključila v sodobne razvojne tokove. Zaradi dolgotrajnega odseljavanja prebivalstva so demografsko in gospodarsko oslabela do te mere, da brez zunanje pomoči večina od njih ni sposobna aktivnega razvoja. Ta razvojno šibka, obrobna, manj razvita območja so v ospredju obravnave monografije. Na osnovi številnih družbenogospodarskih kazalcev so bila izbrana naslednja območja. Na sliki 2 so označena sondna območja, ki vključujejo geografske regije; izbrana območja pa vključujejo občine, katerih naselja smo proučili.

Slika 2: Proučevana obrobna podeželska območja v Sloveniji.

Goričko je gričevnata pokrajina, zgrajena pretežno iz sedimentov terciarne (pliocenske) starosti (peski, glina, prod). Široka slemena, ki jih ogroža suša, in mokrotna dolinska dna ne nudijo dobrih pogojev za kmetovanje. Poleg obrobnegega geografskega položaja na razvoj pomembno vpliva dediščina pripadnosti ogrskemu delu habsburške monarhije, ki je dala močan pečat agrarni strukturi in (prekmurski) identiteti. Obrobnost območja, slabi naravni pogoji za kmetovanje in razdrobljenost posesti so vsaj poldrugo stoletje potiskale Goričance v odhajanje na sezonsko delo in v izseljevanje. Zato je glavni razvojni

problem demografska izčrpanost tako prebivalstva, ki je ostalo doma, kot tistega, ki se je vrnilo z dela v tujini.

Murskaravan je do povojnega obdobja doživljala podobno usodo kot Goričko. Vsestranski in hitri razvoj Murske Sobotne se je začel šele v poznih 60-ih letih 20. stoletja, do takrat pa se je že odselilo veliko Prekmurcev v notranjost Slovenije, od 60-ih let dalje pa tudi v zdomstvo. Gospodarska kriza od 90-ih let dalje je še oslabil demografsko sliko, tako da je danes celo dobršen del Murske ravni demografsko ogroženo območje. Tradicionalno poimenovana žitnica Slovenije je v družbenogospodarski krizi, ki je vidna v kmetijstvu (suše, propad tovarne sladkorja v Ormožu, majhne kmetije), industriji (odpuščanja delavcev, nizke plače) in okolju (onesnažena podtalnica). Pomembna razvojna dejavnika sta lahko regionalna identiteta in z novo avtocesto poudarjen geografski položaj, ki bi lahko okrepila zaposlitev v storitvenem sektorju.

Haloze so že kar simbolna oznaka za nerazvito območje. Nekaj stoletna beda viničarjev se po drugi svetovni vojni ni bistveno olajšala, ker so bile družine na majhnih kmetijah v krutih naravnih in družbenogospodarskih razmerah obsojene na boj za golo preživetje in revščino. Obmejno terciarno hribovje, posebno višji zahodni del s strmimi pobočji, grapami in pogostimi zemeljskimi usadi, je sila negostoljuben svet za kmetovanje, ki ga še poudarjata pomanjkanje vode in slabe cestne povezave. Do številnih domačij še pred nekaj leti ni bilo mogoče priti z motornim vozilom. Zaradi takih razmer in pomanjkanja industrijskih središč v bližini velik del Haloz dobesedno odmira. Predvsem zahodni del Haloz je v vseh pogledih toliko osiromašen, da se ne bo mogel razvijati brez pomoči od zunaj.

Posotelje, ki v naši obravnavi obsega ožji del zgornjega toka Sotle, po nekaterih opredelitvah pa skrajni vzhodni del Kozjanskega, je obmejna pokrajina ob gospodarsko slabo razvitem hrvaškem Zagorju. Prometna odmaknjenost in gospodarska zaostalost sta pospeševala izseljevanje prebivalstva v vsem 20. stoletju. Edini pomembnejši razvojni dejavniki so terme Olimje, ki pa niso še uspeli bistveno popraviti slabe demografske slike območja.

Suha krajina je po zlomu železarstva na Dvoru ob koncu 19. stoletja in manjših tovarn v Žužemberku doživljala gospodarski upad. Majhne kmetije na izrazito kraškem območju z dopolnilnimi dejavnostmi (nabiralništvo, izdelava preprostih suhorobarskih izdelkov) niso mogle preživeti vsega prebivalstva, zato se je moralo izseljevati. Medvojne in povojne žrtve ter nadaljevanje izseljevanja po vojni zaradi politično namernega puščanja pokrajine v gospodarski nerazvitosti, so Suho krajino prebivalstveno močno zredčile. 90-ta leta 20. stoletja so z motorizacijo in izboljšavo cest omogočila zaposlovanje predvsem v Ljubljani in Novem mestu. Kmetijstvo se zaradi neugodnih naravnih razmer in majhnih kmetij ohranja le v simboličnem obsegu. Gospodarsko in prebivalstveno je živahnejša le osrednja os: dolina Krke.

Bela krajina je pred drugo svetovno vojno in še nekaj desetletij po njej zaradi gospodarske nerazvitosti doživljala izseljevanje prebivalstva. Industrija v Črnomlju, Metliki in Semiču je zaposlila dobršen del predvsem manj kvalificirane delovne sile, medtem ko se visoko izobraženo prebivalstvo še vedno izseljuje. Pretežno kraško površje s tanko ali kisljo prstjo omejuje kmetovanje na proizvodnjo za bolj ali manj le domače potrebe. Zato pa ima pomembnejšo vlogo vinogradništvo. Bogato kulturno izročilo bi ob močni lokalni identiteti lahko pripomoglo k pospešenemu razvoju.

Slika 3:

Kraško površje omejuje kmetovanje (pretežno samooskrbno), zaradi ugodnih klimatskih pogojev ima pomembnejšo vlogo vinogradništvo.

Zgornja Savinjska dolina je prometno precej odmaknjena in zaprta visokogorska dolina z majhnimi oskrbnimi središči v dolini in samotnimi kmetijami v stranskih dolinah ter na pobočjih. Živinoreja in gozdarstvo, v zadnjih desetletjih pa tudi zaposlitev v dolini in dopolnilne dejavnosti, so glavni viri preživetja. Težke življenjske in pridelovalne pogoje (nadmorska višina, reliefna razgibanost, oddaljenost od središč) v določeni meri olajšajo ugodnosti, ki jo nudijo prostorsko zaokrožene in velike kmetije.

Loški potok je kraška pokrajina med Blokami in mejo s Hrvaško. Osrednja gospodarska in prebivalstvena os je niz depresij v dolomitu. Skromni pogoji za kmetovanje (kraške površine, visoka nadmorska višina oziroma kratka vegetacijska doba) so v preteklosti silili moške na sezonsko delo (sekači) in v izseljenstvo. Nekaj majhnih industrijskih obratov je zadržalo doma nizko kvalificirane delavce, a večina teh je v 90-ih letih 20. stoletja izgubila delo. Območje je zastalo v razvoju ob skromnih možnostih ekstenzivne živinoreje in gozdarstva.

Slika 4:

Retje v občini Loški potok. Manjši industrijski obrati so na širšem območju Loškega potoka zadržali doma predvsem nižje kvalificirano delovno silo. Večina delovno aktivnega prebivalstva je dnevno migrirala v večja zaposlitvena središča.

Zgornje Posočje je prometno odmaknjeno območje, ki je vsaj pol tisočletno zgodovino izkušalo usodo obmejnega območja. Državna meja je bila v preteklosti vseskozi močna ločnica, ki je pripomogla k avtarktičnemu razvoju na eni strani in posledično k stalnemu izseljevanju. Obdobno so družbenogospodarskemu življenju zadajali globoke rane vojna

pustošenja, potresi in politični pritiski. Demografsko izčrpano in gospodarsko šibko območje pa presenetljivo kaže življenjsko moč v lokalnih razvojnih projektih.

Goriška brda so bila do povojnega obdobja v primežu kolonatskih odnosov, po vojni pa zaradi neugodnega poteka državne meje navezana na zaposlitev v cementarni Anhovo. Maloobmejni sporazumi in končni osimski sporazum so Bricem olajšali vsakodnevne povezave z Novo Gorico in Italijo. Sprva se je proizvodnja vina odvijala v zadružno organizirani enoti v Dobrovem, kamor so polkmetje oddajali ves pridelek grozdja, medtem ko so prodajo sadja (češnje, breskve) organizirali sami. Po zgledu kolegov v Italiji je od 80-ih let 20. stoletja dalje vse več posameznikov povečevalo vinogradniške površine, pridelovalo vino in ga tudi tržilo. Danes postajajo Brda, po dolgem obdobju revščine in odseljavanja, razvojno zanimiva in odprta pokrajina.

S terenskim delom do razumevanja problemov na podeželju

Navedene izbrane pokrajine (ki so bile vključene v raziskavo »Strukturni problemi in razvojni izzivi slovenskega podeželja v evropski razsežnosti«, izvedeno v okviru Ciljnega raziskovalnega programa »Konkurenčnost Slovenije 2001-2006«, s sodelovanjem Oddelka za geografijo Filozofske fakultete in Inštituta za agrarno ekonomiko Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani ter Inštituta za trajnostni razvoj, ki ga je sofinanciralo Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano) spadajo v naslednje statistične regije: Goričko in Murska ravan v Pomursko, Haloze v Podravsko, Posotelje in Zgornja Savinjska dolina v Savinjsko, Loški potok, Suha in Bela krajina v Jugovzhodno Slovenijo ter Zgornje Posočje v Goriško statistično regijo) in 41 občin (upoštevajoč občinsko razdelitev iz leta 2007). V občinah obravnavanih območij je leta 2002 živelo 178.555, leta 2007 pa 177.367 prebivalcev. Z naborom proučevanih območij smo želeli zajeti tako prostorsko in pokrajinsko različne dele slovenskega podeželja (obpanonska in obmediteranska Slovenija, alpska, predalpska in dinarsko-kraška Slovenija), različne stopnje demografsko ogroženih predelov, poseben poudarek pa je na obmejnih območjih (predvsem s Hrvaško) in območjih z omejenimi možnostmi za kmetijstvo. Znotraj izbranih območij smo vključili večje število različnih tipov naselij, tj. demografsko najbolj šibka naselja z negativno prebivalstveno rastjo, naselja, ki so v zadnjem obdobju prebivalstveno stagnirala oziroma izkazovala pozitivno rast prebivalstva. Namenoma v raziskavo nismo vključili večjih naselij (po številu prebivalstva) in občinskih središč, ampak smo se omejili na naselja z manj kot 500 prebivalci. Povprečno smo na vsakem območju izbrali od 6 do 10 naselij, kjer smo izvedli terenske raziskave. Skupaj je bilo v raziskavi sistematično obdelanih 73 naselij, ki so imela po popisnih podatkih (2002) 9495 prebivalcev, leta 2007 pa 9754.

S terenskim delom je bila pridobljena vrsta podatkov, ki jih ne zbirajo uradne statistike, med njimi tudi mnenja lokalnega prebivalstva, ki se vsakodnevno sooča s problemi obrobni območij. Obsežno terensko delo, ki je vključevalo evidentiranje prebivalstva v izbranih naseljih na proučevanih območjih (z analizo vitalnosti smo zajeli 4508 prebivalcev v 1333 gospodinjstvih), je bilo dopolnjeno

z izvedbo vprašalnika o razvojnih problemih in priložnostih, kot jih vidi in občuti domače prebivalstvo (962 problemskih vprašalnikov), z anketo nosilcev dopolnilnih dejavnosti na kmetiji (64 anket), anketo energetske intenzivnosti kmetijstva (79 kmetij) in anketo ekoloških kmetov. Vzporedno so potekali vodeni intervjuji po izbranih občinah (z direktorji občinskih uprav glede osnovnih značilnosti lokalne skupnosti, izstopajočih razvojnih problemov občine in njenih razvojnih potencialov, vrste in obsega občinskih spodbud, vlaganj lokalne skupnosti v zadnjem obdobju, vključevanja lokalnega prebivalstva v občinske aktivnosti itn.) in na območnih enotah kmetijske svetovalne službe. S pomočjo intervjujev in krajših vprašalnikov smo pridobivali tudi podatke glede trženja ekoloških pridelkov. Pomembne rezultate je dalo tudi kartiranje naselij (stanovanjskih objektov glede na stalnost bivanja lastnikov). Analiza statističnih in na terenu pridobljenih podatkov je omogočila tabelarično in grafično predstavitev rezultatov. Obenem smo pridobili še najnovejše dostopne statistične podatke za leto 2008 in izvedli anketo v obrtno-poslovnih conah na proučevanih območjih.

Slika 5:

S pomočjo študentov smo lahko zasnovali in izpeljali terensko zbiranje podatkov na območju celotne Slovenije. Sodelovanje in delo na terenu je potekalo tako v okviru rednih terenskih vaj kot tudi v obliki projektnega sodelovanja s študenti.

Podatki, pridobljeni s terenskim delom, predstavljajo ažuriranje in nadgradnjo obstoječih podatkovnih baz, dodajajo nujno potrebno realno sliko o stopnji intenzitete pojavov in procesov na izbranih območjih slovenskega podeželja ter problemsko dopolnjujejo obstoječe kartografske prikaze. Hkrati jih vrednotimo kot reprezentativen prikaz najpomembnejših problemov, ki jih prebivalci izbranih podeželskih območij občutijo; obenem pa njihove vizije za prihodnost vsaj deloma nakazujejo možnosti bodočega razvoja, pasivnost prebivalstva pa je opozorilo pri bodočem načrtovanju in izvajanju ukrepov. Na ta način pridobljeni podatki večinoma nakazujejo težnje, ponekod potrjujejo, drugod rušijo stereotipe; izkazujejo specifične probleme posameznega podeželskega območja, ki jih v sklopu uradnih statistik ne moremo zaznati.

Preglednica 1: Osnovni podatki o območjih, kjer je bilo izvedeno terensko delo.

proučevano območje	Goričko	Murska ravan	Haloze	Posotelje	Suha krajina	Bela krajina	Zgornja Savinjska dolina	Loški potok	Zgornje Posočje	Goriška brda	skupaj
osnovni podatki											
število občin (2007)	8	9	5	4	1	3	7	1	2	1	41
skupno število prebivalcev 2002	26.174	55.615	15.627	18.419	4579	26.413	16.395	1958	7610	5765	178.555
skupno število prebivalcev 2007	23.996	56.035	14.402	19.133	4601	27.214	16.480	2036	7721	5749	177.367
izvedeno terensko delo											
število izbranih naselij	7	8	8	10	7	8	6	6	7	6	73
skupno število prebivalcev 2002	1687	1524	1002	1205	815	596	966	540	561	599	9495
prebivalstvo, zajeto v analizo	560	525	259	438	533	404	618	307	564	300	4508
prebivalstvo, zajeto v analizo (delež v %)	33,2	34,4	25,8	36,3	65,4	67,8	64,0	56,9	80,1	50,1	46,8
skupno število prebivalcev 2007	1613	1552	1127	1252	826	657	971	585	572	599	9754
število gospodinjstev, zajetih v analizo vitalnosti	160	145	93	123	162	126	143	101	182	98	1333
število problemskih anket	161	142	95	117	60	54	105	55	96	77	962
število anket nosilcev dopolnilne dejavnosti	7	8	5	10	4	3	21	0	1	5	64
število anket energetske intenzivnosti	11	9	7	11	9	6	18	0	4	4	79

Vir: SURS, 2002, 2007; Terensko delo, Oddelek za geografijo, FF, UL, 2004-2005.

Življenjska (ne)moč podeželskih struktur

Soodvisnost med mestom in podeželjem

Teorija središčnih krajev (poimenovani tudi centralni kraji) je različica lokacijske teorije in poskuša pojasniti hierarhijo središčnih naselij in njihovega zaledja. S pojmom središčna naselja označujemo tista središča, v katerih so osredotočene storitvene dejavnosti, ki so namenjene oskrbi prebivalstva v okolici (regiji), ki gravitira k njim, kakor tudi oskrbi lastnega prebivalstva (Vrišer, 1968). Regionalni razvojni modeli za podeželje so v veliki meri temeljili na teoriji središčnih krajev, in sicer na predpostavki, da bo razvoj središčnega kraja izboljšal gospodarsko blaginjo celotnega območja. Blakely in Bradshaw (2002) poudarjata, da so podeželske skupnosti v razviti (post)industrijski družbi vse bolj sposobne izkoristiti prednosti specializacije, ki je bila v preteklosti rezervirana za mestna območja. Kljub temu da nimajo nekaterih prednosti, ki so na voljo v mestih, pa podeželske skupnosti tekmujejo za namestitve sodobnih podjetij, strokovnih storitev, visoko razvitih komunikacij in drugih vrst podjetništva, ker ljudje cenijo vrednote podeželskega okolja in so pripravljene uporabljati sodobne rešitve (na primer elektronske povezave), s katerimi lahko čim bolj zmanjšajo pomanjkljivosti podeželske lokacije.

Na razporeditev **središčnih naselij** v Sloveniji so najbolj vplivali neenakomerna razporeditev in gostota prebivalstva, izoblikovanost površja, zgodovinski razvoj in številne politično-upravne razdelitve ozemlja (Geografski atlas Slovenije, 1998). Omrežje središčnih naselij se je razvijalo postopoma in podobno kot omrežja drugod po Evropi. V zadnjih sto letih je mreža središčnih krajev zaradi sprememb v prometu, industrializacije in urbanizacije, zvišanja življenjske ravni in upravnih reorganizacij doživelo precejšnjo preobrazbo. Središčna naselja so jedra gospodarskega, socialnega in kulturnega življenja, ki naj bi zagotavljala enakovredne življenjske pogoje na vseh območjih (Cigale, 2002). Pretekle raziskave središčnih naselij (Kokole, 1968 in 1971, Vrišer, 1968, 1987 in 1994, Cigale, 1999, Benkovič Krašovec, 2006) so pokazale, da se največje kvantitativne spremembe dogajajo ravno med središčnimi naselji najnižjih stopenj, medtem ko preobrazba središčnih naselij na višjih ravneh poteka v kakovostnem smislu. Po osamosvojitvi Slovenije so številne spremembe (sprememba družbenega, političnega in gospodarskega sistema, dvig življenjskega standarda in povečana potrošnja, močan razvoj motorizacije, razvoj cestnega omrežja in izboljšanje dostopnosti, zmanjševanje pomena mest za bivanje in vračanje prebivalstva na podeželje, upravna delitev in drobitev ozemlja na številne majhne občine) vplivale na omrežje središčnih naselij, predvsem na razvoj središčnih naselij najnižjih (prve in druge) stopenj. Središčna naselja imajo na podeželju večplasten pomen: z bivalno funkcijo ohranjanja poselitev in kulturno pokrajino, omogočajo oskrbo prebivalstva, njegovo zaposlovanje, ohranjajo družabno življenje in opravljajo upravno funkcijo.

Preglednica 2: Geografske značilnosti središčnih naselij 1. in 2. stopnje na podeželju.

funkcija središčnega naselja	izbrane geografske značilnosti središčnih naselij 1. in 2. stopnje na podeželju
bivalna funkcija, ohranjanje poselitve in kulturne pokrajine	<ul style="list-style-type: none"> • V središčnih naseljih 1. in 2. stopnje je leta 2002 živelo 342.741 prebivalcev oziroma slaba petina (17,5 %) slovenskega prebivalstva. • Rast števila prebivalstva v središčnih naseljih obeh stopenj (predvsem v bližini večjih slovenskih središč) v obdobju 1961-2002. • Posamezna središčna naselja na depopulacijskih območjih bodo zaradi večjega deleža starejšega prebivalstva izgubljala prebivalstvo tudi v prihodnosti, verjetna posledica pa bo izguba središčnih funkcij in s tem tudi vloge oskrbnega središča.
oskrbna funkcija	<ul style="list-style-type: none"> • Med letoma 1994 in 2005 se je število središčnih naselij 1. stopnje zmanjšalo za 26 (7 %), število središčnih naselij 2. stopnje pa za 27 (17 %). • Naselja 2. stopnje središčnosti so bila razmeroma dobro opremljena s središčnimi dejavnostmi, ki naj bi omogočale zadovoljitev vsakdanjih potreb prebivalstva, zahtevnejše nakupe in storitve pa morajo prebivalci podeželja opraviti v bolj ali manj oddaljenih mestnih središčih. • V oddaljenih predelih z redko poselitvijo, kjer se ponudba storitev krči in ukinja javni promet, je ohranjanje središčnih naselij izrednega pomena. Problem oskrbe ostarelega prebivalstva se rešuje s pomočjo »premičnih« storitev.
zaposlitvena funkcija	<ul style="list-style-type: none"> • Leta 2005 je bilo na podeželju 221.099 (27,6 % delovnih mest v Sloveniji) delovnih mest. • Gradnja obrtnih con in bolj načrten razvoj samostojnega podjetništva bosta verjetno (če število delovnih mest ne bo preveč upadlo zaradi zapiranja ali zmanjševanja proizvodnje v industrijskih obratih, ki se še niso uspeli prilagoditi razmeram na trgu) povečala število delovnih mest na podeželju.
ohranjanje družabnega življenja	<ul style="list-style-type: none"> • Dnevna migracija prinaša na podeželje drugačne vrednote in ustvarja drugačne odnose med ljudmi. • Pomembno vlogo pri ohranjanju socialnih stikov imajo: zlasti osnovna šola, kjer se odvijajo različne kulturne, družabne in športne prireditve, pa tudi gostinski objekti, kulturni dmovi in trgovine z živili, kjer se srečujejo.
upravna funkcija	<ul style="list-style-type: none"> • Med 490 središčnimi naselji 1. in 2. stopnje je četrtnina občinskih središč. • Mnoga občinska središča so se okrepila (razvoj različnih dejavnosti, povečanje števila in pestrosti ponudbe delovnih mest), kar je povečalo privlačnost naselja in okolice za bivanje.

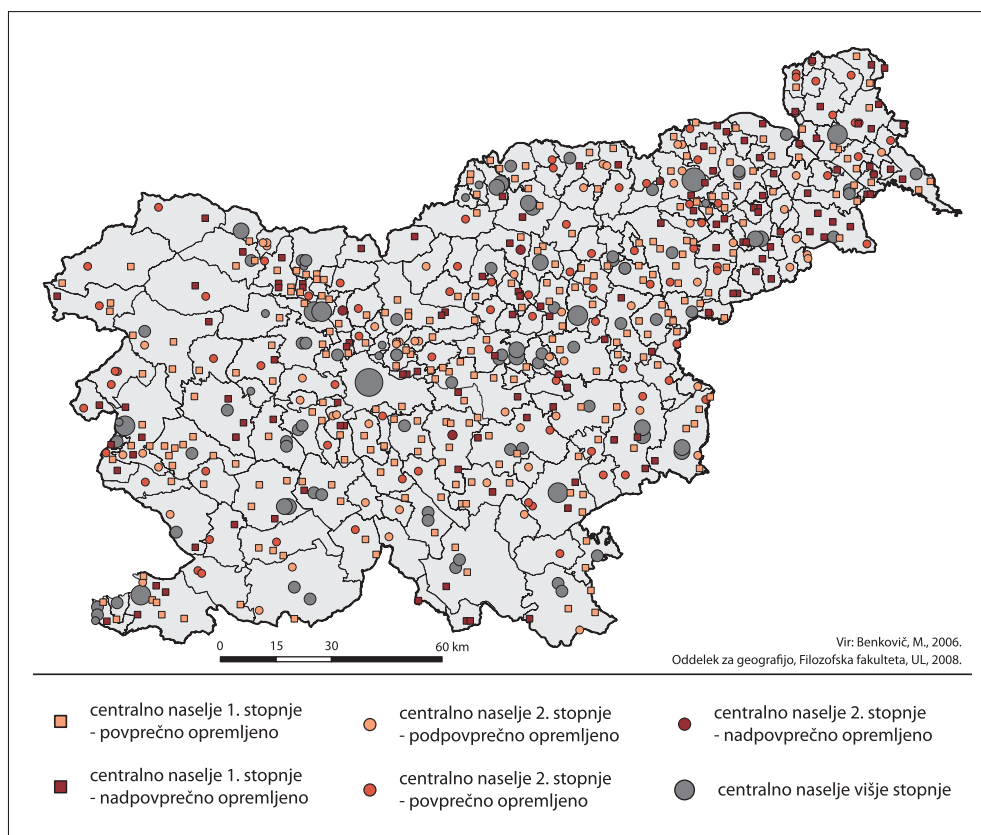
Vir: Benkovič Krašovec, 2006.

Slovenska središčna naselja 1. in 2. stopnje izkazujejo različno opremljenost.

- Povprečno opremljeno središčno naselje 1. stopnje (246 naselij v Sloveniji) ima popolno ali nepopolno osnovno šolo, trgovino z živili, gostinski objekt s hrano in pijačo.

- Nadpovprečno opremljeno središčno naselje 1. stopnje (112 naselij) ima vsaj tri »višje« središčne dejavnosti (značilne za naselja 2. stopnje središčnosti), specializirane obrti in storitve.
- Povprečno opremljena središčna naselja 2. stopnje (79 naselij) ima popolno osnovno šolo, vrtec, trgovino z živili, gostinski objekt s hrano in pijačo, zdravstveno ustanovo, pošto, zobno ambulanto, splošno knjižnico, bančno podružnico, lekarno, krajevni urad, bencinski servis, specializirane obrti in trgovine. Benkovič Krašovčeva (2006) je na drugi stopnji središčnosti prepoznala tri ravni: nad-, pod- (50 naselij) in povprečno opremljena naselja.
- Nadpovprečno opremljena središčna naselja 2. stopnje (3 naselja) imajo vse zgoraj naštetje dejavnosti (nekateri v večjem številu) ter veterinarsko ambulanto, policijsko postajo, vsaj pet specializiranih trgovin, veliko izbiro drugih specializiranih storitev in obrti.

Slika 6: Središčna naselja 1. in 2. stopnje v Sloveniji leta 2005.

Podatki kažejo, da so središčna naselja obeh stopenj prebivalstveno razmeroma stabilna. Prebivalstveni potencial teh središč in njihovega zaledja bo vplival na nadaljnji razvoj središčnih dejavnosti, izboljšanje opremljenosti in krepitev oskrbne

vloge teh središč. Izjemo predstavljajo le središčna naselja in naselja v njihovih zaledjih na depopulacijskih območjih, ki bodo zaradi večjega deleža starejšega prebivalstva izgubljala prebivalstvo tudi v prihodnosti. Posledica bo verjetna izguba središčnih funkcij in s tem tudi vloge oskrbnega središča oziroma nujna razširitev mobilnega oskrbnega sistema na podeželju. Če hočemo, da bodo središčna naselja na podeželju ohranila ali povečala število lastnega prebivalstva in prebivalstva v zaledju, je potrebno, da so zadovoljivo opremljena s središčnimi dejavnostmi, da nudijo delovna mesta ter da so cestno dobro povezana z bližnjimi naselji in z (bolj oddaljenimi) naselji višje stopnje središčnosti (Benkovič Krašovec, 2006). Čeprav so središčna naselja 1. in 2. stopnje zelo pomembna za oskrbo podeželskega prebivalstva, je njihova vloga v primerjavi z mesti razmeroma majhna. Če upoštevamo dejstvo, da mesta predstavljajo le 1,3 % slovenskih naselij in da je v njih osredotočen pretežni delež dejavnosti, je več kot očitno, da je podeželje v primerjavi z mesti slabše opremljeno in odvisno od mest.

V letu 2005 je bilo v naseljih obeh stopenj središčnosti 157.917 delovnih mest, kar je skoraj petina slovenskih delovnih mest. Skupaj z delovnimi mesti v ostalih podeželskih naseljih je bilo na podeželju 28 % (221.099) delovnih mest. Kljub izjemno močni zgostitvi delovnih mest na mestnih območjih pa zasledimo postopno množičnejše ustanavljanje delovnih mest na podeželju (na primer v obrtno-poslovnih conah). Ravno naraščanje števila delovnih mest na podeželju je najbolj prepričljiv kazalec gospodarskega razvoja podeželskih naselij in spreminjanja njihovega funkcijskega položaja v omrežju naselij.

Nekatere središčne dejavnosti (po pomembnosti izstopa osnovna šola) imajo prav posebno vlogo. Zlasti je to opazno v manjših podeželskih naseljih, kjer se v šolskih prostorih odvijajo različne kulturne, družabne in športne prireditve. Pomembno vlogo pri ohranjanju socialnih stikov imajo tudi gostinski objekti in trgovine z živili. Takšna srečanja in druženja so se pokazala kot zelo pomembna za starejše ljudi. Med 490 središčnimi naselji je v Sloveniji četrtnina občinskih središč, kar so postala z upravno-administrativnimi reformami od srede 90-ih let 20. stoletja dalje. Razvojna prizadevanja občin se večinoma osredotočajo na izboljšanje cest, zelo velika vlaganja v komunalno infrastrukturo, zgraditev in obnovo osnovnih šol, vrtcev, knjižnic, lekarn, krajevnih uradov, zdravstvenih ambulant, kulturnih in športnih dvoran.

Slika 7:

Semič v Beli krajini. Kot občinsko središče ga uvrščamo med slabše opremljena središčna naselja 2. stopnje.

Spremenjena politika razvoja podeželja

Politika razvoja podeželja se je oblikovala postopoma: v začetku kot obrobni del Skupne kmetijske politike EU, kasneje izjemno razpršeno med različnim sektorji (kmetijstvo, gospodarstvo, regionalni razvoj itn.), v sedanjem času pa dobiva čedalje bolj organizirano, institucionalizirano, vsebinsko polnejšo in finančno podprto podobo.

Od produktivizma do postproduktivizma

Z vidika vsebine in izvedbe razvoja podeželja lahko v temeljnih dokumentih zadnjih petdesetih let (s posebnim poudarkom na zadnjih dvajsetih letih) izpostavimo štiri glavne premike (Potočnik Slavič, 2008). Pri ukrepih za splošni razvoj podeželja (predvsem pa gospodarstva na podeželju) je viden premik od ukrepov, ki so spodbujali zunanja vlaganja, k ukrepom krepitev lokalnega razvojnega potenciala. Premik je povezan z družbenogospodarskim razvojem podeželja, na katerega je vplival zastoj gospodarstva (70. leta 20. stoletja) z zaprtjem velikih podjetij in rastjo (uspešnih) malih in srednjevelikih podjetij ter globalni procesi prestrukturiranja zaradi hitrih sprememb v informacijski in komunikacijski tehnologiji (od 80-ih let 20. stoletja naprej). Po 2. svetovni vojni je bila kmetijska politika usmerjena k rasti produktivnosti. V zadnjih dvajsetih letih sledimo ukrepom, ki poudarjajo večfunkcijsko vlogo (dokumenti bolj pogosto uporabljajo izraz multifunkcionalnost) kmetijskega sektorja. Gre pravzaprav za premik od produktivizma k postproduktivizmu (Clark et al., 2000, cv. Terluin, 2001) ali premik od paradigme modernizacije k paradigmi razvoja podeželja.

V politiki razvoja podeželja je očiten premik od sektorske k teritorialnih politiki. Teritorialna politika (imenovana tudi integrirana oziroma celovita politika razvoja podeželja) je izvajanje politike v specifični teritorialni entiteti. V idealnih razmerah bi morala vključiti vse sektorje gospodarstva (kmetijstvo, industrijo, storitve), temeljiti na lokalnih potencialih in partnerstvih med zasebnimi organizacijami ter vladnimi ustanovami na vseh političnih ravneh, morala bi biti oblikovana glede na specifične potrebe in zahteve teritorija. Ta premik je povezan z manjšo gospodarsko vlogo kmetijstva na podeželju, izhaja pa tudi iz večinoma manj uspešnih poskusov vzpostavitve medsektorskega pristopa ter prevzema politike trajnostnega razvoja v gospodarskem, socialnem in okoljskem smislu kot širšega političnega cilja, ki zahteva celovit pristop.

Premik od eksogenega k **endogenemu razvojnemu modelu** ima več posledic na način vodenja politike (razvoja podeželja). V eksogenem modelu državna oblast oblikuje, izvaja in usklajuje politiko razvoja podeželja, kar lahko označimo kot pristop od zgoraj navzdol. V endogenem modelu je poudarek na lokalnem razvojnem potencialu, programiranju, partnerstvu in podpori, aktivni vlogi lokalnih akterjev pri načrtovanju in izvedbi politike razvoja podeželja. Ko se ta vloga razvije v taki meri, da lokalni akterji opredelijo potrebe in prednostne naloge, razvojne načrte in projekte lokalne skupnosti, šele potem lahko govorimo o »pravem« pristopu od spodaj navzgor.

Razvojne spodbude na slovenskem podeželju in njihovi učinki

Razvoj se v prostoru nikoli ne odraža enakomerno. Pod vplivom prosto delujočih tržnih sil se nosilci razvoja, to je gospodarske, kulturne in druge dejavnosti, zgoščajo na razvitejših območjih, ki imajo kapital, razvito tržišče, sodobnejšo infrastrukturo, več

Preglednica 3: Glavni premiki politike razvoja podeželja od konca 2. svetovne vojne do danes.

področje (vsebinsko, izvedbeno)	v preteklosti	danes
splošni razvojni ukrepi	spodbujanje zunanjih vlaganj (eksogeni razvojni model)	povečevanje lokalnega razvojnega potenciala (endogeni razvojni model)
kmetijska strukturna politika	rast produktivnosti (produktivizem)	večfunkcionalnost (postproduktivizem)
delovno področje politike	sektorsko	teritorialno
način vodenja	pristop od zgoraj navzdol	pristop od spodaj navzgor

Vir: Prirejeno po Terluin, 2001.

visoko izobražene delovne sile, hitrejši dostop do informacij in podobno, druga območja pa ostajajo slabše razvita. Tako se razkorak med bolj in manj razvitimi območji povečuje. Velike razlike povzročajo, da nimajo prebivalci vseh območij enakih izhodišč oziroma možnosti za razvoj (Hergan, 2003).

Spodbujanje skladnejšega regionalnega razvoja v Sloveniji ima že več kot tri desetletja dolgo tradicijo. Proces načrtovanja zahteva nenehno spremljanje stanja in prilagajanje novim okoliščinam, zato je bil sistem regionalne politike večkrat dopolnjen ali spremenjen. Od leta 1971, ko je vlada sprejela prvi zakon, ki je za določena območja opredeljeval možnost posebnih razvojnih spodbud, je bil na vsakih 5 let (z izjemo obdobja po osamosvojitvi Slovenije, ki je bilo zaradi prestrukturiranja politike nekoliko daljše) sprejet nov zakon, ki je urejal dodeljevanje posebnih razvojnih spodbud na problemskih območjih. Problemska območja, upravičena do državne pomoči, so se sprva imenovala manj razvita območja, nato demografsko ogrožena območja in območja s posebnimi razvojnimi problemi, pri čemer gre v večji meri za podeželska območja (Hergan, 2003).

Leta 1999 je spodbujanje demografsko ogroženih območij zamenjal Zakon o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja, ki je bil zelo kritiziran glede določil o organizaciji in izvajanju regionalne strukturne politike ter neustrezne določitve prednostnih območij delovanja regionalne politike (Kušar, 2005). Novi Zakon o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja (Uradni list RS, 93-4020/2005) naj bi učinkoviteje odpravljal regionalnorazvojne razlike in dopolnil sistemske podlage za doseganje skladnejšega regionalnega razvoja. Zakon je prinesel nekatere novosti, ohranil načela regionalne politike, dodal novo načelo celovitosti izvajanja regionalne politike. Spremenjen je bil tudi prostorski okvir izvajanja regionalne politike: vpeljane so bile razvojne regije, prostorsko identične statističnim regijam na ravni SKTE 3 za pripravo regionalnih razvojnih programov, sestavljenih iz strateškega in programskega dela s časovno in finančno ovrednotenimi razvojnimi programi. Regionalni razvojni programi vsebujejo območne razvojne programe, ki jih pripravijo občine, vključene v območno razvojno partnerstvo. Območni razvojni program se lahko pripravi tudi za zavarovano območje in območja v prestrukturiranju, lahko vključuje občine iz dveh ali več razvojnih regij. Največ sprememb je bila deležna organizacija spodbujanja skladnega

regionalnega razvoja oziroma njeni nosilci. V vsaki razvojni regiji je ustanovljena zveza občin, ki mora sprejeti regionalni razvojni program in potrjevati njegov izvedbeni načrt; organ odločanja je svet regije. Regionalne razvojne agencije so zadolžene za pripravo regionalnega razvojnega programa in za pomoč pri pripravi regionalnih projektov, služijo tudi kot tehnična, strokovna in administrativna podpora delovanju zveze občin in regionalnega razvojnega sveta. Regionalne spodbude se dodeljujejo vsem razvojnim regijam, opredeljena so tudi prednostna območja, ki so natančneje določena v Strategiji razvoja Slovenije, to je območja znotraj razvojnih regij, ki najbolj zaostajajo v razvoju ali se soočajo z velikimi strukturnimi problemi, kjer se bodo izvajali posebni ukrepi regionalne politike.

V začetnih obdobjih izvajanja politike skladnejšega regionalnega razvoja je zaradi izvajanja razvojnih spodbud v povezavi s konceptom policentričnega razvoja in spodbujanja manj razvitih območij prišlo do številnih vzpostavitvev industrijskih obratov na kmetijskih območjih, da bi spodbudili razvoj nekmetijskih dejavnosti in izboljšali materialno podlago tamkajšnjih prebivalcev. Pomembnejših raziskav, ki bi ugotavljale konkretne učinke tovrstnih razvojnih spodbud, ni. V 70. in 80-ih letih 20. stoletja se je povečalo število krajev z industrijo, izboljšala se je dostopnost do oskrbnih in storitvenih dejavnosti. Razvojne spodbude območjem, ki so izpolnjevala kriterije za pridobitev državnih pomoči, so se v veliki meri dodeljevale za odpiranje podružničnih industrijskih obratov z novimi delovnimi mesti in za izboljšanje infrastrukture, ne moremo pa govoriti o celoviti in premišljeni razvojni politiki dodeljevanja državnih pomoči, kjer bi umeščali ukrepe (naložbe) v razvojno vizijo posameznih območij.

Večji del ukrepov je bil omejen na občinska središča, razlike v razvitosti med mesti in zaledjem pa so se povečale oziroma se niso zmanjšale. Medtem ko so ukrepi spodbujali razvoj samih središč, niso dovolj močno vplivali na izboljšanje življenja kmečkega prebivalstva v zaledju. Na odmaknjenih, težje dostopnih predelih občin ukrepi za zmanjševanje nerazvitosti niso imeli pričakovanega učinka. Z ukrepi regionalne politike se je izboljšala opremljenost prostora s tehnično in družbeno infrastrukturo ter razmestitev delovnih mest, niso pa se ustavile negativne demografske težnje (Drozg, Premzl, 1999). Dejstvo je, da so se bistveno spremenili dejavniki, ki so oblikovali poselitveni sistem. Nekdaj večinski delež kmečkega prebivalstva se je v obdobju industrializacije izrazilo zmanjšal, tako da je bilo leta 1991 samo še 6 % kmečkega prebivalstva (30 let pred tem pa 64 %), danes pa je delež samozaposlenih v kmetijstvu še bistveno nižji, komaj 2,6 % vseh delovno aktivnih prebivalcev in se še znižuje (UMAR, 2004).

Pri poskusih ugotavljanja učinkov pretekle politike skladnejšega regionalnega razvoja v Sloveniji naletimo na več ovir, ki so posledica pretekle organizacijske in metodološke nedorečenosti spremljanja razvojnih spodbud. Med pomembnejšimi so:

- pretekla zakonodaja ni predpisovala zahtev po ugotavljanju uspešnosti razvojnih spodbud v okviru politike skladnejšega regionalnega razvoja, zato tudi državne službe niso zbirale podatkov in ni bila izdelana ustrezna metodologija;
- obstoječa poročila o izvajanju politike skladnejšega regionalnega razvoja so različno obsežna ter vsebinsko in metodološko neenotna in kot vir podatkov za ugotavljanje učinkov niso primerna;

- cilji politike skladnejšega regionalnega razvoja so bili le splošni in široko opredeljeni; ciljno usmerjanje razvojne politike s predlogi kazalcev za merjenje uspešnosti izvedbe ciljev postaja pomembno šele v zadnjem času;
- zaradi medsebojne nepovezanosti in neusklajenosti različnih državnih služb, občin in prejemnikov razvojnih spodbud so podatki razdrobljeni na več različnih mestih, mnogi so bili ob prenovi državne administracije uničeni, nekateri pa so arhivirani tako, da jih zaradi neurejenosti arhivov ni mogoče najti.

V preteklosti je bilo sicer opravljenih nekaj raziskav o razvojnih značilnostih slovenskih regij, v katerih so avtorji (po stroki predvsem geografi in ekonomisti) z izbranimi kazalci merili stopnjo razvitosti in ugotavljali razlike med posameznimi območji. Uporabljali so predvsem podatke Statističnega urada RS, Zavoda za zaposlovanje RS ter Agencije za plačilni promet RS oziroma služb, ki so se kot predhodnice teh ustanov sicer imenovale drugače, vendar so opravljale enako vlogo zbiranja podatkov. Te raziskave omogočajo vpogled v splošne razvojne težnje, ki so se v preteklosti v prostoru odražale kot posledice spleta različnih (načrtovanih in nenačrtovanih) aktivnosti, nimamo pa raziskav, ki bi ugotavljale neposredne učinke razvojnih spodbud in na konkretnih primerih dokazale učinke izvedenih ukrepov. Večina raziskovalcev na podlagi primerjav izbranih statističnih kazalcev ugotavlja, da so se posledice ukrepov za spodbujanje razvoja na manj razvitih območjih sprva pokazale v zmanjšanem zaostanku manj razvitih območij za razvitejšimi, v zadnjem desetletju pa se te razlike ponovno povečujejo. Državne spodbude po eni strani odražajo določene opazne neposredne učinke, po drugi strani pa lahko območjem s posebnimi razvojnimi problemi celo omogočajo podpiranje lastne neaktivnosti, saj so se občinski uradniki in prebivalci na tako obliko pomoči navadili in jo ponekod celo že pričakujejo (Hergan, 2003).

Politike razvoja podeželja

Po osamosvojitvi Slovenije so bili sprejeti nekateri temeljni dokumenti (Strategija razvoja kmetijstva, Zakon o kmetijstvu ipd.), ki so sektorsko posegali na podeželje, začeli so z izvajanjem programov za razvoj podeželja (CRPOV, vinsko-turistične ceste, program predpristopne pomoči SAPARD, razvojni programi podeželja). Šele v letu 2007 je bila Slovenija prvič deležna pravega vsebinskega, finančnega in izvedbenega programa razvoja podeželja. Program razvoja podeželja, oblikovan po določilih EU, je Slovenija v vsebinsko, časovno in finančno omejenem obsegu izvajala že v obdobju 2004-2006. S spremembo SKP (in s postopnim uvajanjem sprememb v slovenski kmetijski politiki) je prav MKGP dobilo pomembno, marsikje celo odločilno vlogo pri usmerjanju razvoja kmetijstva in celotnega podeželja.

Po letu 1991 so v sklopu MKGP pričeli v posameznih podeželskih krajih po bavarskem vzoru izvajati pomoč preko programov CRPOV, ki bi naj izbrana območja razvijala celovito – upoštevala naj bi tako gospodarski kot družbeni, človeški in okoljski vidik razvoja. Večjo vlogo so dobile krajevne pobude, upoštevanje razvojnih možnosti območja in dodatno izobraževanje prebivalcev. CRPOV je spodbujal sodelovanje krajanov in poudarjal krepitev krajevne pripadnosti ter skrb za izboljšane možnosti gospodarjenja in načina življenja, prilagojenega željam krajanov. V tem obdobju je bila v okviru državnih neposrednih razvojnih spodbud območjem s posebnimi razvojnimi problemi večina ukrepov usmerjenih v izboljšanje materialnih pogojev za bivanje, predvsem v izboljšanje

Preglednica 4: Nekateri vsebinski in organizacijski premiki na področju politike razvoja podeželja od leta 1945 do danes.

obdobje	vsebinski in organizacijski premiki na področju politike razvoja podeželja	
1945-1979	<ul style="list-style-type: none"> • horizontalni ukrepi (modernizacija kmetij, upokojevanje in izobraževanje kmetov, predelava na kmetiji); • regionalni ukrepi (območja z omejenimi dejavniki za kmetijstvo, ukrepi za sredozemske države); 	
1980-1990	<ul style="list-style-type: none"> • reforma strukturnih skladov (cilj 5a: prilagajanje kmetijskih struktur, cilj 5b: razvoj podeželja); • odmik od produktivizma; • premik od sektorske k teritorialni politiki; 	
1991-1999	EVROPSKA UNIJA: <ul style="list-style-type: none"> • reforma skupne kmetijske politike; • spremljevalni ukrepi (kmetijsko okoljski ukrepi, zgodnje upokojevanje kmetov, pogozdovanje); • pobuda LEADER I in II; • spodbujanje večfunkcionalnega kmetijstva; • postopno uveljavljanje pristopa od spodaj navzgor; 	SLOVENIJA: <ul style="list-style-type: none"> • Strategija razvoja slovenskega kmetijstva; • CRPOV, VTC, PRP; • Zakon o spodbujanju razvoja demografsko ogroženih območij; • Zakon o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja;
2000-2006	EVROPSKA UNIJA: <ul style="list-style-type: none"> • reforma strukturnih skladov (trije cilji); • drugi steber kmetijske politike (razvoj podeželja); • LEADER +; 	SLOVENIJA: <ul style="list-style-type: none"> • Zakon o kmetijstvu (2000); • SAPARD; • Program razvoja podeželja (2004-2006); • strategije (razvoja, prostorskega, gospodarskega razvoja ipd.); • Zakon o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja (2005); • Zakon o kmetijstvu (2006);
2007-2013	<ul style="list-style-type: none"> • Državni razvojni program; • Nacionalni strateški načrt razvoja podeželja, Program razvoja podeželja. 	

lokalnega cestnega omrežja in vodne oskrbe ter prenovo zgradb. Ob tem je smiselno opozoriti na višino prejetih sredstev: gre za nizke vsote, če jih primerjamo z dejanskimi stroški vlaganj v infrastrukturo.

Pozitivni premik k prepoznavanju, oživljanju in povezovanju razvojnih potencialov podeželja pomeni delovanje vinsko-turističnih cest na vinorodnih območjih (od leta 1994). Premik k celostnemu pogledu na razvoj podeželja in k večjemu vključevanju lokalnega prebivalstva pri pripravi razvojnih dokumentov pa pomenijo razvojni programi podeželja (RPP, uvedeni z letom 1996), ki so v metodološkem in izvedbenem smislu delno primerljivi s pobudo EU za razvoj podeželja, LEADER. Sprejetih je bilo 31 RPP, ki pa ne vključujejo celotnega slovenskega ozemlja (nekatera območja RPP niso sprejela), predstavljajo pa uvajalno fazo pred prevzemom novega Programa razvoja podeželja za obdobje 2007-2013, saj so ljudje dobili nekaj izkušenj s pristopom od spodaj navzgor, s pripravo razvojnih dokumentov ipd.

V **Programu razvoja podeželja 2004-2006** je opisano stanje kmetijstva in podeželja v Sloveniji, predstavljeni so osnovni relevantni dokumenti. Želene cilje naj bi dosegli

s pomočjo izbranih treh prednostnih nalog, ki naj bi se uresničevale preko različnih ukrepov. Vsak ukrep ima specifičen mehanizem; njegovo uspešnost naj bi preverjali z izbranimi kazalci in merili (obenem je opredeljeno tudi financiranje posameznega ukrepa). Slovenija se je odločila za eko-socialni koncept razvoja kmetijstva s širšimi političnimi, gospodarskimi, socialnimi in okoljskimi cilji države. Strategija razvoja podeželja 2004-2006 tako temelji na dejstvu, da je interes slovenskega kmetijstva pregleden in dolgoročen sistem ter jasen odnos do podeželja. Strategija je utemeljena na prehajanju sektorsko usmerjenih razvojnih programov v integralne programe. Le-ti naj bi upoštevali dejstvo, da je bistvo slovenskega kmetijskega (pa tudi splošnega gospodarskega in socialnega) razvoja čim boljša raba domačih virov ob hkratnem ohranjanju le-teh ter varovanja narave in naravnih virov (ob upoštevanju večfunkcionalne vloge kmetijstva za družbo). Navedene cilje politike razvoja podeželja naj bi dosegli z upoštevanjem treh glavnih prednostnih nalog:

- sonaravni razvoj kmetijstva in podeželja, ki ohranja naravne vire, vzdržuje pokrajinske značilnosti in ohranja poselitveni vzorec podeželja (ukrepi: izravnalna plačila za območja z omejenimi možnostmi za kmetovanje, kmetijsko okoljski ukrepi, pogozdovanje);
- gospodarsko in socialno prestrukturiranje kmetijstva naj bi spodbudilo in omogočilo vlaganja na kmetijskih gospodarstvih ter v prehranski industriji (ukrepi: zgodnje upokojevanje, vzpostavitev organizacij pridelovalcev, pomoč poloskrbnim kmetijskim gospodarstvom, pomoč za prilagoditev kmetij standardom EU, naložbe na kmetijskih gospodarstvih, izboljšanje predelave in trženja kmetijskih proizvodov, pomoč mladim prevzemnikom kmetij, izobraževanje in usposabljanje, pomoč za delovanje svetovalne službe, naložbe v gozdarstvu);
- spodbujanje razvoja podeželja naj bi zagotovilo celovitost programov, ki bodo upoštevali vse endogene potenciale lokalnega okolja (prostorske, človeške, kulturne in druge), ki spodbujajo in pripomorejo k razvoju ter k čim boljši rabi lokalnih virov ob hkratnem ohranjanju le-teh (ukrepi: urejanje kmetijskega prostora, obnova in razvoj vasi ter varstvo in ohranjanje dediščine podeželja, trženje kakovostnih kmetijskih proizvodov, zagotavljanje dodatnih in nadomestnih dohodkov na podeželju, obnavljanje proizvodnega potenciala kmetijstva, LEADER+ aktivnosti).

Opozorimo lahko na vsebinsko relativno ozko usmeritev programa, saj se pretežno osredotoča le na segment kmetijstva. Slovensko podeželje pa poleg kmetijstva močno zaznamujejo tudi številne druge dejavnosti (bolj ali manj povezane s kmetijstvom). Po našem mnenju je ta enostranskost ena največjih slabosti časovno omejenega programa.

Program razvoja podeželja 2007-2013 se v hierarhiji državnih dokumentov uvršča med t. i. operativne programe (kot tudi na primer operativni program razvoja človeških virov ipd.), ki so izvajalski dokumenti. Program razvoja podeželja je skupni programski dokument Slovenije in Evropske komisije, predstavlja programsko osnovo za črpanje finančnih sredstev iz EKSRP in izhaja iz NSNRP. Dokument je sestavljen iz analize kmetijstva in podeželja, utemeljitve izbranih prednostnih nalog, informacij o oseh, finančnega načrta, ukrepov, organov, sistema spremljanja in vrednotenja itd. V letu 2008 je bil glavni poudarek namenjen uspešni realizaciji objavljenih javnih razpisov (na

primer za delovanje LAS in oblikovanje lokalnih razvojnih strategij itd.). Za podpiranje trajnostnega razvoja podeželja se sedanja politika razvoja podeželja osredotoča na tri temeljne cilje (osi):

1. izboljšanje konkurenčnosti kmetijstva in gozdarstva,
2. podpiranje upravljanja zemljišč in izboljšanje okolja,
3. izboljšanje kakovosti življenja in spodbujanje raznolikih gospodarskih dejavnosti.

Za osvetlitev osrednje tematike monografije je zlasti pomembna zasnova in način delovanja tretje osi. V obdobju 2007-2013 ji je namenjenih okvirno 12 % sredstev iz Programa razvoja podeželja oziroma 96 mio EUR, kar pomeni velik premik v primerjavi s prejšnjim programskim obdobjem – a še vedno precej manj kot za prvo in drugo os. Cilj tretje osi je doseganje višje kakovosti življenja na podeželju in vzpodbujanje raznolikosti podeželskega gospodarstva ter doseganje večje socialne kohezije. S spodbudivijo podjetniške aktivnosti ter usposabljanjem naj bi omenjena politika v tem programskem obdobju prispevala k uresničitvi razvojnih potencialov (predvsem z izvajanjem ukrepov za izboljšanje zaposlitvenih možnosti na podeželju in za izboljšanje kakovosti življenja na podeželju). Da bi izboljšali nadzor nad porabo sredstev in zagotovili regionalnorazvojno naravnost, je dokument opremljen tudi s (kvantificiranimi) cilji in kazalci, ki bodo merili uspešnost posameznega ukrepa in stopnjo doseganja ciljev posamezne prednostne naloge. Pobuda **LEADER** (četrti os) je namenjena krepitevi načel podpore v razvoju podeželja; aktivnosti so osredotočene na animacijo podeželskih prebivalcev, njihovemu povezovanju v razvojna partnerstva, pripravi lokalnih razvojnih strategij in njihovi realizaciji; lokalne razvojne strategije naj bi temeljile na lokalnih potrebah in izhajale iz lokalnih razvojnih potencialov. LEADER naj bi prispeval k prednostnim nalogam vseh treh ciljev, še zlasti tretjega ter imel tudi pomembno vlogo pri izboljšanju upravljanja in sprostitve endogenega razvojnega potenciala podeželskih območij.

Iz (primerjalne) analize dokumentov EU in Slovenije, ki so povezani z razvojem podeželja, je razvidno, da so strateški dokumenti ustrezno »prepojeni« s sodobnimi razvojnimi načeli. Kritično in temeljno vprašanje uspešnosti bodočega razvoja slovenskega podeželja je torej v izvršilni moči teh dokumentov in pripravljenosti prebivalcev Slovenije za izvedbo teh strategij. Dokumenti so namreč premalo zavezujoči, da bi bili na izvedbeni ravni sposobni preprečiti načrte vedno bolj agresivnim zahtevam različnih gospodarskih in političnih akterjev, ki jim (na primer z vidika prostorskega planiranja) praviloma vedno uspe doseči svoje cilje na za njih najbolj ustreznih zemljiščih (Ravbar, 2008). Kljub politični volji v Sloveniji še ni zažvela endogena regionalna politika (Markeš, 1998, cv. Prosen, 2005). Načelo endogenega razvoja je v slovenski regionalni politiki prisotno že od leta 1971: vsi zakoni predpostavljajo, da je v prvi vrsti za hitrejši razvoj odgovorna manj razvita občina oziroma manj razvito območje samo - kjer naj bi tudi iskali možnosti za razvoj. »Osnova regionalne politike v Sloveniji je bila težnja po aktiviranju vseh potencialnih razvojnih možnosti na posameznih območjih (Poročilo..., 1987, cv. Kušar, 2005). Kot kažejo dejanske razmere je to (stara) nova naloga tudi za sedanjo politiko razvoja podeželja.

Sodobna vloga kmetijstva na slovenskem podeželju

Večnamenskost kmetijstva in njegov pomen za podeželje

Navkljub globalizaciji na svetovni ravni in zmanjševanju gospodarskega pomena kmetijstvo v Evropi ohranja svoje prostorske in socialne razsežnosti, hrana pa ostaja strateška dobrina. Sedanji evropski model kmetijstva temelji na razumevanju njegove večnamenskosti. Poleg gospodarske (strogo pridelovalne) se kmetijstvu vse bolj pripisujejo tudi druge družbenopomembne funkcije, ki jih tržni mehanizmi danes še ne uravnavajo, nekatere stroke, tudi geografija, pa jim že v preteklosti pripisovale velik pomen. Pri tem lahko izpostavimo številne pozitivne vplive kmetijstva na okolje (ohranjanje biotske raznovrstnosti, številne ekosistemske funkcije idr.), vplive na socialno ravnovesje, na podobo kulturne pokrajine, na ohranjanje naravnih vrednot in kulturne dediščine idr.

Za uresničevanje gospodarske, okoljske, socialne in prostorske vloge kmetijstva in njegovega trajnostnega razvoja imamo v Zakonu o kmetijstvu (2008) opredeljene naslednje cilje kmetijske politike:

- stabilna pridelava varne in kakovostne hrane, ki pa je tako po količini (visoka stopnja samooskrbe) kot tudi cenovno dostopna,
- ohranjanje rodovitnosti kmetijskih zemljišč,
- ustrezno varovanje kmetijskih zemljišč pred onesnaženji, neracionalno rabo ter ohranjanje in izboljšanje naravnih virov (prsti, vode) za pridelavo hrane,
- uresničevanje načel varstva okolja in ohranjanja narave ter genskih in drugih virov,
- povečevanje konkurenčne sposobnosti kmetijstva,
- zagotavljanje primerne dohodkovne ravni kmetijskim gospodarstvom,
- ohranjanje poseljenosti in obdelanosti kmetijskih zemljišč.

Gospodarski pomen kmetijstva v Sloveniji in državah EU že desetletja upada. To se kaže že pri enostavnih kazalnikih, s katerimi običajno vrednotimo vlogo kmetijske dejavnosti: pri deležu kmetijstva v skupni ustvarjeni bruto dodani vrednosti (BDV) in deležu aktivnih v kmetijstvu. Delež kmetijstva v strukturi bruto domačega proizvoda (1,8 %) se bo skupaj z deležem kmetov (3,8 %) tudi v prihodnje še zniževal (UMAR, 2007).

Če smo še pred dobrim desetletjem lahko prebiralci trditve, da se poleg zmanjševanja gospodarske vloge kmetijstva podeželju nasploh pripisuje tudi zmanjševanje gospodarske in širše družbene vloge (Kovačič, 1995), pa se glede na aktualne procese na slovenskem podeželju s temi tezami ne moremo več povsem strinjati. Na vlogo kmetijstva pri nas poleg gospodarskih in političnih razmer odločilno vplivajo pestre naravne razmere, ki se odražajo v:

- specifični strukturi rabe zemljišč: prevladujoč delež gozda, po obsegu in razporeditvi omejena in neenakomerno razporejena kmetijska zemljišča z veliko prevlado travinja (59 %) in na ravninska območja dolin in kotlin omejene njive (36 %; SURS, 2007),
- visoki stopnji biotske raznovrstnosti in veliki naravni pestrosti,

- veliki kulturni raznovrstnosti, ki se odraža tudi v raznoliki kulturni pokrajini,
- razpršeni poselitvi.

Groba ocena razmer v kmetijstvu za leto 2007 kaže, da se nadaljuje trend postopnega zmanjševanja števila kmetijskih gospodarstev (75.341) ob hkratni zmerni rasti koncentracije kmetijske proizvodnje, kar se odraža v povečevanju števila večjih gospodarstev ob skoraj nespremenjenih površinah kmetijskih zemljišč v uporabi (490.000 ha).

Preglednica 5: Usklajenost ciljev kmetijske politike s temeljnimi funkcijami kmetijstva.

cilji kmetijske politike	funkcije kmetijstva			
	gospodarska	socialna	prostorska	okoljska
pridelava hrane	++	+		
povečevanje konkurenčnosti kmetijstva	++	++		
zagotavljanje primernega dohodka prebivalstvu	+	++		
ohranjanje poseljenosti		+	+	
ohranjanje rodovitnosti kmetijskih zemljišč	+		+	
varstvo kmetijskih zemljišč	+		+	++
varstvo okolja in ohranjanje narave			+	++

++ dobra usklajenost, + delna usklajenost

Položaj kmetijstva – gospodarski pomen, obseg in intenzivnost kmetijske pridelave

Oznaka naravnih razmer za kmetijstvo v Sloveniji je v splošnem neugodna. Najpogosteje se izpostavlja razmeroma majhen delež kmetijskih zemljišč od skupnih površin in neugoden relief, kar vpliva na manjšo kmetijsko proizvodno sposobnost, ožji izbor kultur in s tem manjšo prilagodljivost tržnim razmeram ter nasploh dražjo pridelavo. Posledično je manj ugodna tudi velikostna struktura kmetij, kar vpliva na manjšo storilnost in razmeroma velik delež mešanih kmetij.

Neugodne naravne razmere se odražajo v visokem deležu **območij z omejenimi dejavniki za kmetijstvo** (OMD), saj je kar 74,2 % vseh kmetijskih zemljišč uvrščenih v eno od treh kategorij težavnostnih območij za pridelavo. Če upoštevamo celotno površino slovenskega ozemlja je to kar 86,3 % skupnih površin.

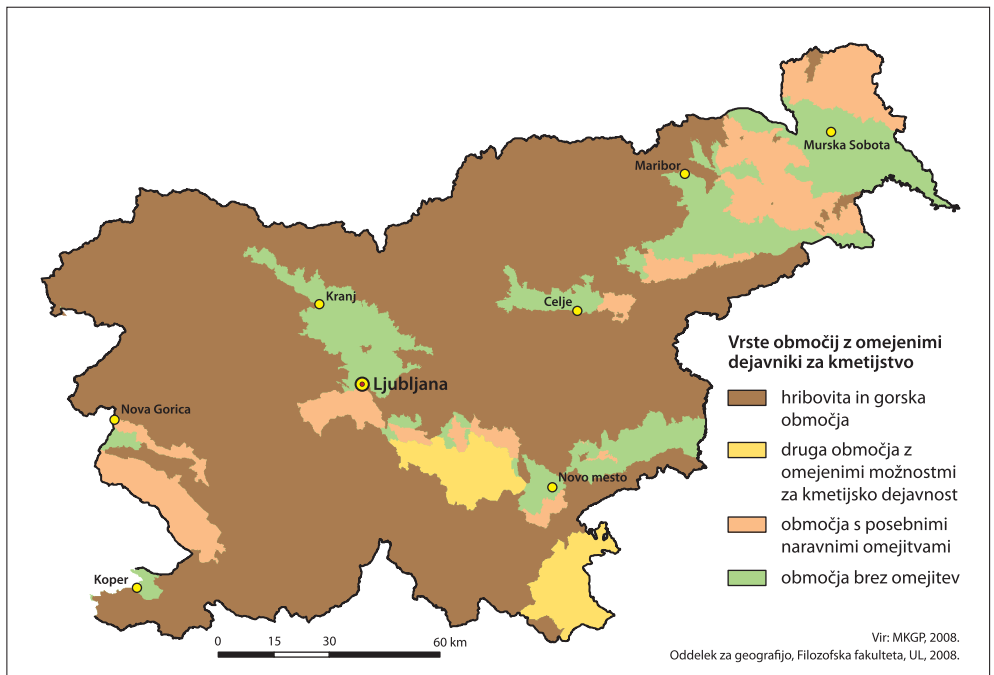
Po zastopanosti območij (in obsegu izplačil) za OMD je jasno izražen njihov pomen predvsem za vzdrževanje kmetijske rabe in kulturne pokrajine, ker pa so razmere za kmetijstvo specifične in prevladujejo ekstenzivnejše oblike pridelave, je poudarjena tudi njihova vloga za spodbujanje sonaravnih oblik kmetijstva.

Preglednica 6: Kmetijska zemljišča po območjih z omejenimi dejavniki za kmetijsko pridelavo.

težavnostno območje pridelave	skupna površina (ha)	delež skupne površine (%)	kmetijska zemljišča (ha)	delež kmetijskih zemljišč (%)
hribovska in gorska območja	1.467.240	72,3	328.000	54,2
druga območja z omejenimi dejavniki	81.200	4,0	23.000	3,8
območja s posebnimi omejitvami	202.480	10,0	98.000	16,2
OMD skupaj	1.750.920	86,3	449.000	74,2
območja izven OMD	276.370	13,6	156.000	25,8
Slovenija	2.027.300	100	605.000	100

Vir: MKGP, 2007.

Slika 8: Območja z omejenimi dejavniki za kmetijsko pridelavo v Sloveniji leta 2007.

Podrobnejši pregled posameznih težavnostnih območij pridelave pokaže njihove temeljne značilnosti in predvsem fizičnogeografske dejavnike, ki bistveno vplivajo na oteženo kmetijsko pridelavo in manjšo količino pridelka.

Za **hribovska in gorska območja** je značilna omejenost možnosti uporabe kmetijskih zemljišč, za njihovo obdelavo pa je potrebna uporaba prilagojene, praviloma dražje

mehanizacije. Za določitev teh območij se upoštevata kriterija nadmorska višina in nagib, saj so na nižji nadmorski višini preveč strmi nagibi enako omejujoči kot omejene možnosti na višjih nadmorskih višinah. Zaradi višje nadmorske višine je krajša tudi vegetacijska doba, kar bistveno vpliva na možnost izbire kulturnih rastlin. Med hribovska in gorska območja se uvrščajo vsa območja, kjer je povprečna nadmorska višina najmanj 700 m ali povprečen nagib najmanj 20 % oziroma istočasno povprečna nadmorska višina najmanj 500 m in povprečni nagib najmanj 15 % (za preračun se uporablja DMR 25 x 25 m). Hribovska in gorska območja so med OMD prevladujoča in pokrivajo dobrih 72 % površine Slovenije.

Slika 9:

Slabše pridelovalne razmere v hribovitih delih Slovenije pomembno vplivajo na način kmetovanja. Kljub temu se številne kmetije, usmerjene v živinorejo, ohranjajo tudi s pomočjo plačil za pridelovanje na območjih z omejenimi dejavniki. Imajo izjemno pomembno vlogo pri ohranjanju kulturne pokrajine.

Med t. i. **druga območja z omejenimi dejavniki** sodijo tista območja, ki jim grozi opuščanje rabe zemljišč, za njihovo prihodnost (živost podeželja in kulturno pokrajino) pa je spodbujanje kmetijske dejavnosti nujno. Gre za homogena pridelovalna območja, ki pa morajo izpolnjevati štiri kriterije, in sicer:

- slabo produktivnost tal: prevladujoč obseg slabše produktivnih tal (slabše kategorije predstavljajo najmanj 78 %);
- nizek katastrski dohodek zaradi slabšega gospodarskega učinka kmetijstva;
- delež zaposlenih v kmetijstvu dosega najmanj 14 %;
- demografski kriterij: gostota prebivalstva nižja od 50 prebivalcev na km² ali letna stopnja rasti prebivalstva nižja od 0,5 %.

Izračuni so pokazali, da se med druga območja z omejenimi dejavniki pri nas uvrščata Suha in Bela krajina (predstavljajo 4 % celotne površine Slovenije).

Na **območjih s posebnimi omejitvami**, ki so geografsko zaokrožena območja, je potrebno nadaljevati s kmetijsko dejavnostjo kot glavnim elementom ohranjanja kulturne pokrajine zaradi različnih vzrokov: ohranjanja okolja, vzdrževanja podeželja in varstva ter razvoja turističnega potenciala območja. Skupaj ta območja predstavljajo 10 % celotne površine Slovenije, vendar se med območja s posebnimi omejitvami uvršča preko 16 %

kmetijskih zemljišč. Kriteriji za opredelitev teh območij so zelo različni, bistveno pa je, da je zaradi specifičnih naravnih omejitev kmetijska pridelava močno otežena. Posebne naravne omejitve so pri nas pogoste poplave (poplavno območje ob reki Krki), močna burja (Vipavska dolina), bogastvo habitatov (Ljubljansko barje), specifična kraška območja (Kras, Dolenjsko podolje), erozija na območju gričevja v osrednji in vzhodni Sloveniji (Goričko, Slovenske gorice, Dravinjske gorice).

OMD so bila določena s Programom razvoja podeželja za obdobje 2004-2006 in dopolnjena s Programom za obdobje 2007-2013. Kmetom (lastnikom zemljišč na območjih OMD) so tako dodeljene spodbude (izravnalna plačila) za ohranjanje kmetovanja na pridelovalno bolj zahtevnih območjih in so namenjena kritju dodatnih stroškov, kateri nastajajo pri obdelovanju zemlje zaradi težjih naravnih danosti, ki neugodno vplivajo na kmetovanje in izrazito podržijo pridelavo. S tem ukrepom podpore se ohranja kmetovanje na območjih, kjer bi bilo le-to sicer v danih razmerah mnogo teže, ponekod pa povsem nemogoče.

Posledica specifičnih naravnih razmer za kmetijsko pridelavo je velik delež travinja (travnikov in pašnikov) ter majhen delež njiv. V zadnjih dvajsetih letih smo pričre pomembnim spremembam: obseg kmetijskih zemljišč v uporabi ostaja približno na isti ravni, površina njiv pa se je nenehno zmanjševala in tako s približno 180.000 ha njiv in vrtov (z 0,09 ha na prebivalca) ostajamo ena izmed kmetijsko najbolj ekstenzivnih držav v Evropi. Kljub manjšim spremembam v rabi pa smo pričre večjim v številu in velikosti kmetijskih gospodarstev. Ob Kmetijskem popisu leta 2000 je bilo v Sloveniji še 86.467 kmetij, leta 2007 pa se je njihovo število zmanjšalo na 75.340 (MKGP, 2007). Absolutno je upadlo število vseh kmetij z manj kot 15 ha kmetijskih zemljišč v uporabi (KZU), relativno pa se je zmanjšal delež kmetij z manj kot 3 ha KZU. Upoštevajoč velikost kmetij

Preglednica 7: Kmetijska gospodarstva po velikostnih razredih kmetijskih zemljišč v uporabi.

velikostni razredi KZU	skupna površina (ha)				število kmetijskih gospodarstev			
	2000	2003	2005	2007	2000	2003	2005	2007
do 2 ha	26.399	20.739	20.783	20.757	23.042	17.292	17.975	18.6272
do 5 ha	101.112	91.116	93.072	85.914	30.386	27.103	27.864	25.8505
do 10 ha	155.278	145.170	139.239	134.180	22.058	20.633	19.775	19.143
10 do 15 ha	82.872	85.031	76.638	71.078	6928	7049	6386	5897
15 do 20 ha	38.191	45.230	41.504	45.387	2237	2646	2433	2652
20 do 30 ha	29.927	39.233	40.452	45.228	1264	1648	1709	1895
30 do 50 ha	13.805	20.660	26.345	32.945	377	555	723	888
50 do 100 ha	6361	9647	13.841	19.266	101	149	210	290
100 ha in več	31.933	29.647	33.558	34.021	74	75	101	98
skupaj	485.879	486.473	485.432	488.774	86.467	77.149	77.175	75.340

Vir: SURS, 2008.

se je najbolj zmanjšalo število najmanjših, in sicer tistih z manj kot 5 ha KZU (s 53.384 na 44.372). Za skoraj 3000 kmetij je upadalo tudi število tistih v velikosti od 5 do 10 ha, čeprav se je njihov delež v celotni strukturi kmetij nekoliko povečal. Kmetije tega velikostnega razreda obdelujejo največ kmetijske zemlje v Sloveniji, in sicer skoraj 135.000 ha.

Na procese koncentracije kmetijske proizvodnje pa kažejo predvsem skupne kmetijske površine kmetij v velikostnih razredih od 15 do 100 ha. Leta 2000 so kmetije tega velikostnega reda obdelovale slabih 85.000 ha, leta 2007 pa že dobrih 150.000 ha.

Celotna slovenska živinoreja se od leta 2004, ko smo vstopili na skupni evropski kmetijski trg, sooča s spremenljivimi razmerami. Podatki statistike kažejo, da se je število živine v zadnjih letih malo spremenilo in tako slovenski kmetje še vedno redijo okrog 442.000 GVŽ. Če pa je v letu 2000 živino redilo še 90 % kmetijskih gospodarstev, jo v letu 2007 redi le še 84 %. Pomembno je naraslo povprečno število živine na kmetijsko gospodarstvo z živino, in sicer s 6,2 GVŽ na 6,9 GVŽ, precej pa se je zmanjšal delež kmetij z manj kot 10 GVŽ. Ti podatki že kažejo na večjo specializacijo živinorejskih kmetij, kar dodatno potrjuje tudi podatek, da se vedno večje število živine redi na kmetijah, večjih od 20 ha.

Preglednica 8: Spreminjanje števila živine po vrstah živali.

vrsta živali	2003	2004	2005	2006	2007	2008
govedo	450.226	451.136	452.517	454.033	479.581	470.012
prašiči	620.506	533.998	547.432	575.116	542.590	432.011
perutnina	4.533.674	3.268.044	3.176.904	3.056.662	4.558.829	4.575.277
ovce	105.660	119.264	129.352	131.528	131.528	138.958
koze	23.291	23.031	25.480	27.798	27.798	24.228

Vir: SURS, 2008.

Vpliv (in moč) evropskih tržnih in političnih razmer se kaže v velikih spremembah na primer v številu prašičev, ki se je v obdobju petih let pri nas zmanjšalo skoraj za tretjino.

Spremembam v številu in velikosti kmetij sledijo tudi spremembe v kmetijski usmeritvi. Za Slovenijo tako značilne mešane poljedelsko-živinorejske kmetije izginjajo, število usmerjenih in specializiranih pa narašča. Samo v zadnjih petih letih se je število kmetij z mešano rastlinsko pridelavo ali mešano živinorejo zmanjšalo za več kot 12.000.

Indeks gibanja števila kmetijskih gospodarstev in obsega KZU po glavnih tipih kmetovanja samo v zadnjih petih letih kaže na temeljne strukturne spremembe v slovenskem kmetijstvu, posledično pa tudi v slovenski pokrajini. V nasprotju z močnim upadom vseh tipov mešane kmetijske pridelave, prašičerejo in perutninarstvom, se je močno povečalo število usmerjenih živinorejskih (predvsem govedorejskih s prirejo mleka in pitanci) in poljedelskih kmetij.

Spreminjanje rabe tal

V rabi tal se odražajo kompleksni odnosi med naravnimi in družbenimi dejavniki v pokrajini, hkrati pa je raba zemljišč zelo dinamičen proces v pokrajini. Ključnega pomena za prostorsko načrtovanje je torej poznavanje in razumevanje vzrokov sprememb rabe.

Preglednica 9: Kmetijska gospodarstva po tipih kmetovanja v Sloveniji.

tip kmetovanja	kmetijska gospodarstva (število)				kmetijska zemljišča v uporabi (ha)			
	2003	2005	2007	indeks 2007/03	2003	2005	2007	indeks 2007/03
poljedelstvo	3269	4801	4830	147,8	33.706	37.740	41.791	124,0
vrtnarstvo	646	478	485	75,1	2677	2028	2206	82,4
trajni nasadi	6993	7404	6970	99,7	24.328	25.254	25.277	103,9
pašna živina	22.033	26.611	31.596	143,4	200.819	229.597	261.592	130,3
prireja mleka	9166	10.009	7390	80,6	105.114	106.808	91.527	87,1
vzreja in pitanje goveda	5384	6981	7657	142,2	42.225	56.045	56.887	134,7
govedo - prireja mleka in pitanje	1232	2089	5029	408,2	12.617	17.807	45.138	357,8
ovce, koze in druga pašna živina	6251	7532	11519	184,3	40.863	48.937	68.040	166,5
zrnojadi (prašiči in perutnina)	645	229	334	51,8	5728	2288	2374	41,4
mešana rastlinska pridelava	14.822	13.574	11.457	77,3	56.121	51.091	40.182	71,6
mešana živinoreja	16.747	13.408	10.632	63,5	94.198	72.298	56.444	59,9
mešano rastlinska pridelava - živina	11.993	10.661	9038	75,4	68.895	65.136	58.909	85,5
skupaj	77.149	77.175	75.340	97,7	486.473	485.432	488.774	100,5

Vir: SURS, 2008.

Slika 10:

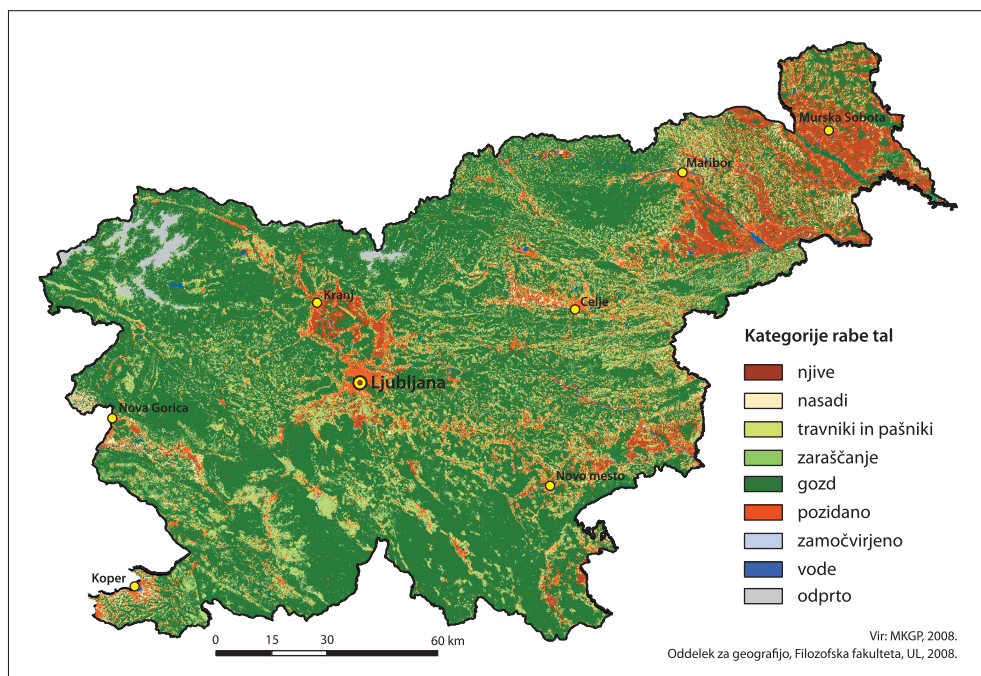
Intenzivna pridelava vrtnin je ena donosnejših oblik kmetijske pridelave in ni več izključno vezana na večja mesta.

Z vidika trajnostnega razvoja lahko spremljamo negativne učinke spremembe rabe zemljišč. Največkrat je v ospredju širjenje obsega pozidanih zemljišč ali pa prostorska razširjenost intenzivnih kmetijskih zemljišč. V Sloveniji pa je pereč in veliko obsežnejši proces spreminjanja in izginjanja kulturne pokrajine - intenzivno zaraščanje obdelovalnih zemljišč (Petek, 2001).

Vrednotenje deleža kmetijskih zemljišč je odraz intenzivnosti kmetovanja in je v veliki meri odvisno od ugodnih naravnih razmer za kmetijstvo. Na spremembe v rabi tal so v zadnjem desetletju vplivali različni dejavniki. Najbolj očitne so spremembe v povečanih površinah gozda, ki so posledica zaraščanja. Ti procesi so najhitrejši in bolj očitni v južni in zahodni Sloveniji, kjer so zemljišča zaradi reliefne razčlenjenosti in zakraselosti med najmanj primernimi za kmetovanje. Proces tako imenovane ekstenzifikacije zajema že okoli 30 % Slovenije (Petek, 2002). Na račun povečanega deleža gozda se zmanjšujejo površine kmetijskih zemljišč, predvsem njiv, sadovnjakov in pašnikov.

Slika 11: Raba tal v Sloveniji leta 2008.

Podatki MKGP-ja za leto 2008 kažejo, da površine kmetijskih zemljišč predstavljajo še okrog 30 % površine Slovenije. Po visokem deležu kmetijskih zemljišč izstopa predvsem območje vzhodne in osrednje Slovenske.

Sprejetje Zakona o varstvu kmetijskih zemljišč pred spreminjanjem namembnosti leta 1982 je kratkoročno pomembno vplivalo na omejevanje obsega spreminjanja namenske rabe kmetijskih zemljišč.

Po letu 1990 pa so se okrepili pritiski na kmetijska območja, ki se nadaljujejo in krepijo še danes, vrhunec pa je bil gotovo dosežen prav v obdobju od leta 2000 do 2008. Zadnjih nekaj desetletij, najbolj intenzivno pa prav po letu 1990, se tako opazno povečuje delež gozdov, zmanjšujejo pa se površine njiv, sadovnjakov in pašnikov (Petek, 2002).

Preglednica 10: Rabe tal po osnovnih kategorijah za leto 2008.

kategorija rabe tal	površina (ha)	delež (%)
njiva	181.176	8,9
nasadi (sadovnjak, vinograd idr.)	51.670	2,5
travinje	374.074	18,4
zaraščanje	29.060	1,4
gozd	1.240.349	61,1
pozidano	108.802	5,4
zamočvirjeno	1483	0,1
odprto zemljišče	28.492	1,4
voda	13.870	0,7
skupaj	2.028.977	100

Vir: MKGP, 2008.

Za slovensko kmetijstvo je zaradi pestrih naravnih razmer (poleg nosilne usmeritve v živinorejo) značilna zelo raznovrstna usmerjenost, čeprav smo v zadnjih letih priče postopni specializaciji kmetijske proizvodnje. Glavno oviro intenziviranju in sodobnim trendom kmetovanja v EU predstavlja velika zemljiškoposestna razdrobljenost. Razvoj slovenskega kmetijstva v smislu intenziviranja in povečevanja tržnih viškov pa onemogočajo še struktura kmečkih gospodinjstev (še vedno prevladujejo mešana delavsko-kmečka gospodinjstva), starost gospodarjev in velikost (oziroma majhnost) kmetij.

Navzkrižja med kmetijskimi pritiski in okoljem v Sloveniji

Različne oblike konvencionalnih kmetijskih sistemov, ki so visoko produktivni, so večinoma tudi zelo potratni, tako v smislu povečanja degradiranosti prsti, zmanjšanja njene rodovitnosti, kakovosti voda, biotske pestrosti in obsega ekosistemskih storitev. Ohranjanje visoke kmetijske proizvodnje gre tako na račun zaloga in kakovosti različnih naravnih virov, medtem ko so sonaravne oblike kmetovanja, predvsem ekološko kmetijstvo, naravnane v trajnostno rabo vseh ključnih naravnih virov.

Kmetijstvo se glede porabe mineralnih gnojil in sredstev za varstvo rastlin vse bolj »uniformira«. Razlike v snovnih vnosih so še velike, vendar se postopoma zmanjšujejo. Ob upoštevanju predpisov dobre kmetijske prakse bodo te razlike še manjše, zato bo tudi ugotavljanje kmetijskega obremenjevanja po posameznih kmetijskih usmeritvah lažje. Poudariti je potrebno tudi bolj načrtno in strokovno uporabo mineralnih gnojil, predvsem pa sredstev za varstvo rastlin. Oboje je v večji meri posledica spremenjene zakonodaje.

Od leta 2001, ko smo v Sloveniji pričeli izvajati kmetijsko okoljske ukrepe v okviru Slovenskega kmetijsko okoljskega programa, so se površine pod ukrepi v letu 2005

povečale na 40 % vseh kmetijskih površin. Največja rast je bila prav v obdobju med letoma 2003 in 2004, saj so se površine pod ukrepi SKOP-a skoraj podvojile. Ker se je povečal nabor ukrepov (21 ukrepov) in ker lahko kmetje večino ukrepov med seboj kombinirajo (do dovoljene vrednosti na hektar), ne prihaja do pomembnejšega vključevanja novih kmetov v program, ampak se v večini kmetje, ki že prejemajo podpore za posamezne ukrepe kmetijsko okoljskega programa, odločijo za izvajanje novega ukrepa in tako povečajo priliv sredstev na kmetiji. Pri izvajanju omenjenih ukrepov je namreč potrebno poudariti, da morajo kmetje v programu sodelovati vsaj pet let.

Podobno kot se je povečal obseg površin, kjer se izvajajo posamezni ukrepi kmetijsko okoljskega programa, in povečalo število odobrenih vlog za izvajanje omenjenih ukrepov, so se povečala tudi izplačana sredstva za ukrepe.

Vsi navedeni kazalci očitno kažejo, da kmetijska politika namenja vse večji poudarek okoljski in varovalni komponenti kmetijstva. Z vidika okoljskih in prostorskih učinkov vseh omenjenih ukrepov je najpomembnejša njihova ustrezna prostorska razporeditev, ki bi morala izhajati iz naravnih značilnosti ter stanja kakovosti ključnih naravnih virov. Glede na temeljne cilje oziroma namen SKOP-a, da poleg varovanja zdravja ljudi popularizira kmetijsko pridelavo, ki je naravnana v trajnostno rabo naravnih virov, ohranjanje biotske raznovrstnosti ter značilne kulturne pokrajine, smo iskali povezavo med izvajanimi ukrepi in tistimi naravnimi viri, ki so za prebivalstvo in trajnostni razvoj strateškega pomena, hkrati pa je dosedanja kmetijska proizvodnja že načela njihove zaloge oziroma kakovost.

Pregled obsega površin po občinah, kjer so se leta 2004 izvajali kmetijsko okoljski ukrepi, kaže, da je največji obseg teh površin na območju alpske Slovenije, Tolminskega, Škofjeloškega in Cerkljanskega hribovja, na Notranjskem in Kočevskem, manj pa na širšem območju vzhodne Slovenije. Obseg površin pod ukrepi SKOP-a ni odvisen od površine obdelovalnih zemljišč v občini, saj se lahko posamezni ukrepi na določenem obdelovalnem zemljišču podvajajo (možnost kombiniranja posameznih ukrepov).

Gledano z vidika strateško najpomembnejšega naravnega vira, torej pitne vode v Sloveniji, po majhnem obsegu območij pod ukrepi SKOP-a izstopajo območja občin na prodnih ravninah, kjer so naše največje zaloge podtalnice. Predvsem to velja za območje Dravskega in Ptujkega polja, ki je hkrati eno izmed kmetijsko najintenzivnejših območij, Spodnjo Savinjsko dolino in pomemben del Kranjskega polja.

Ohranjanje narave se tako vse bolj prepozna kot pomembna »raba« podeželskega prostora. Dodana vrednost razvoja okoljskih sistemov (v gospodarskem pogledu) so nove možnosti zaposlovanja in povečanje prihodkov lokalnega prebivalstva. Raba prostora, ki ohranja okolje in biotsko raznovrstnost podeželja ima širše učinke v okviru lokalnega gospodarstva s promocijo turizma in krepitevijo identitete območij. Gre za pomembne nove možnosti v lokalnem gospodarstvu zlasti na tistih območjih, kjer so nove gospodarske dejavnosti omejene (Slabe Erker, Hlad, 2004).

V novi vlogi, v kateri se je znašlo tako slovensko kmetijstvo kot tudi slovenski kmetje, pa morajo in bodo morali predvsem v prihodnje upoštevati še druge mehanizme varovanja, v prvi vrsti so to zavarovana območja in območja Nature 2000 ter vodovarstvena območja. Trenutna politika razvoja podeželja kmetijstvo že usmerja na način, ko naj bi različni režimi varovanja sinergetsko, v pozitivnem smislu, vplivali na stanje v okolju.

Večfunkcionalnost kmetijstva (in podeželja) se najpogosteje poudarja v smislu turistično-rekreacijske in varovalne funkcije. Povezava kmetijstva predvsem s t. i. mehкими oblikami turizma (izletniški turizem, turizem na kmetiji, eko turizem) je smer razvoja, ki se uveljavlja v številnih slovenskih regijah. Če so v preteklosti zavarovana območja predstavljala določene ovire v razvoju, pa v kontekstu trajnostnega razvoja predstavljajo pomembno razvojno perspektivo. Nove, sonaravne oblike kmetijstva skupaj z dopolnilnimi dejavnostmi na kmetiji (turizem na kmetiji) predstavljajo najboljšo možnost »koriščenjak« naravnih danosti ob sočasnem vzdrževanju, varovanju okolja.

Temeljne poteze podjetništva na podeželju

V Sloveniji zaenkrat še ne obstaja posebna analiza podjetništva na podeželju, zato v izhodiščih povzemamo nekatere splošne ugotovitve raziskave podjetniškega trga v Sloveniji (Žakelj, 2006). Podjetništvo v širšem smislu vključuje kakršen koli poizkus posameznika, skupine posameznikov ali že delujočega podjetja, da bi ustvarili novo podjetje ali poslovno dejavnost; sem sodijo samozaposlitev, ustanovitev novega podjetja in razširitev že obstoječega podjetja (Rebernik et al., 2006, cv. Žakelj, 2006).

Slovenija je podjetniško manj aktivna država

Slovenija kljub izboljšanju stopnje vključenosti prebivalstva v podjetniške procese v letu 2005 (v primerjavi z letom 2000; Žakelj, 2006) ne sodi med podjetniško aktivnejše države. V letu 2005 je bilo v Sloveniji 134.700 prebivalcev vključenih v podjetništvo, v letu 2007 pa okrog 107.000 (Sajko, 2007). Za merjenje stopnje podjetniške aktivnosti metodologija GEM (Global Entrepreneurship Monitor, največja svetovna raziskava podjetništva) vključuje vzorec prebivalstva v starostni skupini od 18 do 64 let.

Kljub izboljšanju podjetniške aktivnosti podjetniško okolje v Sloveniji potrebuje številne izboljšave (Žakelj, 2006). Dostop podjetnikov do alternativnega vira financiranja (tvegani in neformalni kapital) je v Sloveniji slabši kot v večini članic EU. Tudi regulatorno-administrativne ovire, s katerimi se srečujejo podjetniki, so v Sloveniji večje kot v večini drugih članic EU: izstopamo predvsem po povprečnem številu dni, potrebnih za odprtje novega podjetja, kjer smo po podatkih Svetovne banke s 60 dnevi za 9 zahtevanih postopkov na zadnjem mestu, kar kaže na togost ustanov, ki so v Sloveniji pristojne za registracijo podjetij. Ukrepi za izboljšanje podjetniškega okolja, ki so načrtovani v Strategiji razvoja Slovenije (2005) ali pa jih država že izvaja, so med drugim usmerjeni v enostavnejše, cenejše in hitreje ustanavljanje podjetij, to je v povečevanje števila novih podjetij, kar je s stališča (samo)zaposlovanja sicer pozitivno, vendar ni najpomembnejši kazalnik podjetniške uspešnosti neke države. Pomembnejše od števila novih podjetij je namreč, da se podjetja na trgu obdržijo in rastejo.

V primerjavi z drugimi članicami EU je za Slovenijo značilna nizka stopnja zgodnje podjetniške aktivnosti (Žakelj, 2006). Več je podjetniške dejavnosti zaradi priložnosti kot podjetništva zaradi nuje (večina ljudi se v to obliko vključi takrat, ko še ima zaposlitev; podjetniki iz nuje se za podjetništvo bolj odločajo zaradi samozaposlitve, njihove poslovne ambicije pa so običajno majhne). Zlasti v skandinavskih državah so trgi dela praviloma bolj raznoliki, prav tako pa so razviti sistemi socialnega varstva za primer

brezposelnosti, zaradi česar je med podjetniki manj t. i. podjetnikov iz nuje. Na motiv za podjetniško kariero vplivata tudi stopnja izobrazbe in gmotni položaj posameznika. Na sorazmerno nizko stopnjo zgodnje podjetniške aktivnosti v EU vplivajo tudi obstoječi sistemi socialnega varstva za morebitno brezposelnost in razmeroma visoka varnost zaposlitve.

V Sloveniji se srečujemo z visoko stopnjo »smrtnosti« nastajajočih podjetij, kar kaže na nizko uspešnost zgodnjega podjetniškega procesa, kar je problematično z vidika izgubljenih denarnih sredstev in vložnega časa (v letu 2005 je izmed 21 nastajajočih podjetij v povprečju na trgu obstalo le 10 podjetij). Domnevamo lahko, da je eden od razlogov plačilna nedisciplina, pa tudi nerealne ali preveč ambiciozne ocene samih podjetnikov glede možnosti poslovanja, dragi finančni viri, visoki stroški ustanovitve podjetja, neprijazno regulatorno in administrativno okolje. Podjetniki (Žakelj, 2006) največkrat trpijo zaradi plačilne nediscipline, neustrezne davčne politike, preobsežne birokracije, težav s pridobivanjem zelenih kadrov na trgu dela, neustrezne delovne zakonodaje in konkurence. Z vidika ustanavljanja novih podjetij so poleg podjetnikovih lastnih virov mnogo pomembnejši neformalni vlagatelji (sorodniki, prijatelji, sodelavci, znanci). Zakon o podpornem okolju za podjetništvo (2007) navaja spodbude za podjetniško okolje (spodbujanje podjetništva in dviga podjetniške kulture, izobraževanja in usposabljanja za podjetništvo, odpravljanje administrativnih ovir pri nastajanju in delovanju podjetij, izboljševanje dostopa podjetij do podjetniških informacij in storitev), inovativno okolje (spodbujanje inovativnosti v podjetjih, izboljševanje pogojev za razvoj in prenos znanja v gospodarstvo, spodbujanje podjetniških vlaganj v raziskave, razvoj in inovacije, spodbujanje povezovanja podjetij, spodbujanje povezovanja podjetij z raziskovalnimi in izobraževalnimi organizacijami ter ustvarjanje ugodnega okolja za nastajanje in delovanje inovativnih podjetij) in finančno okolje (financiranje razvojnih naložb in izboljševanje dostopa podjetij do virov financiranja razvojnih naložb).

Enostavno in poceni ustanavljanje podjetij je ugodno s stališča povečevanja podjetniške aktivnosti, vendar se s tem odprejo tudi nove možnosti za podjetnike s špekulativnimi nameni oziroma s poslovnimi načrti, ki so v realnosti težko uresničljivi. Ob zelo razširjeni plačilni nedisciplini in neučinkovitih, dragih in dolgotrajnih postopkih izterjave dolgov lahko enostavno in poceni ustanavljanje podjetij povzroči tudi stranske stroške. Seveda se s tem odpira večna dilema, kakšno podjetništvo v Sloveniji pravzaprav želimo: množično in v vlogi samozaposlovanja ali v vlogi tehnološkega razvoja in povečevanja produktivnosti.

Sodobno podjetništvo na podeželju

V preteklem desetletju je bilo znotraj gospodarskih raziskav spet več pozornosti posvečene lokalnemu območju in njegovim prebivalcem (Blakely in Bradshaw, 2002). Prevladuje ugotovitev, da je zmožnost za reševanje problemov območij z nizkimi dohodki in upočasnjeno gospodarsko rastjo znotraj njih samih. Skupnosti morajo smiselno uporabiti svoje človeške, socialne, institucionalne in fizične vire, da vzpostavijo učinkovit gospodarski sistem. Lokalni gospodarski razvoj ima temeljni cilj (Giloith in Meier, 1989, cv. Blakely in Bradshaw, 2002) v povečevanju števila in raznolikosti delovnih mest,

ki so na voljo lokalnemu prebivalstvu, za kar je potrebna aktivna vloga lokalne vlade in skupnosti. Lokalni gospodarski razvoj se danes v teoretskem in vsebinskem smislu nahaja sredi premikov (Blakely in Bradshaw, 2002) in odstopa od natančnih in uniformiranih gospodarskih modelov.

Preglednica 11: Preoblikovanje elementov lokalnega gospodarskega razvoja.

element	stari koncept	novi koncept
lokalno okolje	Fizična lokacija (blizu naravnih virov, transportnih poti, trgov) povečuje gospodarske možnosti.	Kakovostno naravno okolje in velika zmožnost skupnosti krepi prednosti lokalnega okolja.
podjetništvo in gospodarska osnova	Izvozno usmerjena podjetja ustvarjajo delovna mesta in krepijo lokalno gospodarstvo.	Skupina konkurenčnih podjetij, povezanih v regionalno mrežo raznovrstnih podjetij, ustvarja gospodarsko rast in dohodek.
zaposlitveni viri	Več podjetij ustvarja več delovnih mest, čeprav so številna slabo plačana.	Vsestranski razvoj večšin in tehnoloških inovacij vodi k kakovostnim in bolje plačanim delovnim mestom.
viri skupnosti	Velika vloga posameznih organizacij.	Potrebna so partnerstva številnih skupin v skupnosti za krepitev socialnega kapitala.

Vir: Prirejeno po Blakely in Bradshaw, 2002.

Razvoj sodobne tehnologije spreminja tradicionalni pogled na fizično lokacijo kot glavno razvojno determinanto: podjetja v današnjem času niso tako tesno povezana s specifično lokacijo, ker zmanjšujejo odvisnost od naravnih virov in jih nadomeščajo z bolj premičnimi viri. Nova lokacijska logika je razvidna iz spremenjenih možnosti za gospodarski razvoj podeželja. Če so podeželske skupnosti v preteklosti porabile večino denarja in časa za pripravo primernih cest, obrtno-poslovnih con in s tem povezane infrastrukture za pospeševanje industrijskega razvoja, se zdi danes ta strategija manj učinkovita. Čedalje bolj v gospodarsko razvitem svetu podjetniška logika na podeželju sledi okoljem, ki so primerna za rekreacijo, ki imajo kakovostno socialno infrastrukturo, delujoče civilne ustanove, raznovrstne kulturne možnosti in podjetniške mreže. Gospodarske možnosti podeželja so v sodobnem pogledu določene s kakovostjo razpoložljivih človeških virov in ne (izključno) s prisotnostjo naravnih virov. V sodobnem gospodarstvu seveda ohranja podjetništvo še vedno pomembno mesto, a težišče se je premaknilo od posameznih podjetij k mreži podjetij ali skupinam neodvisnih podjetij.

Preveč pogosto podjetja iščejo poceni delo in generirajo minimalne plače ter puščajo prebivalce lokalne skupnosti v revščini. Čeprav podjetja v sedanosti želijo najti območja, ki ponujajo boljše znanja po nižji ceni, pa visoko konkurenčna podjetja spoznavajo, da morata tako podjetje kot skupnost nepretrgoma vlagati v zagotavljanje visoko usposobljene delovne sile. Podeželske skupnosti imajo redko na voljo ustanove za visoko izobraževanje ali raziskovalne institucije. Več kot s privabljanjem novih tovarn, ki bodo v začetku zaposlovale tisoče ljudi, bo skupnost služila s privabljanjem in zadrževanjem nekaj majhnih, z raziskavami povezanih podjetij, ki so vodilna v svojih tehnologijah, ki bodo eventualno ustvarjala delovna mesta in stabilnost za vso regijo. V klasičnem

modelu se gospodarstvo razvija s podjetniško filozofijo, ki zagovarja interese podjetja v regiji. Danes pa v skupnostih obstajajo številne organizacije, ki zastopajo različne interese. Za zagotavljanje gospodarskega razvoja je med njimi potrebno partnersko sodelovanje. Odločilna ni več ena sama organizacija, ampak virtualna mreža vseh organizacij, ki lahko prispevajo k razvoju.

Lokalni gospodarski razvoj je proces, ki poudarja polno, smotrno in uravnoteženo rabo obstoječih človeških in naravnih virov. Globalizacija prinaša velike dobrobiti lokalnim podjetjem v smislu razširjenih trgov, učinkovitosti proizvodnje, virov inovacij itd. Vendar hkrati tudi pomeni, da so lokalna podjetja igralci v svetovnem gospodarstvu, pa če to želijo ali ne, na njih vpliva več sil, ki so zunaj njihovega nadzora. Skupnosti se morajo učiti o zunanjih gospodarskih silah, ki na njih vplivajo, in delovati tako, da izkoristijo prednosti ter se izogniti nevarnostim. Lokalne skupnosti ne morejo pričakovati, da bodo uspele v tem novem gospodarstvu z iskanjem miloščine od državne oblasti ali drugih »rešiteljev« ali s tem, da bodo delale neodvisno. Najprej morajo poznati pravila državne gospodarsko-razvojne politike, morajo prepoznati svoje vire in jih aktivirati, da odgovorijo na spremembe v globalnem gospodarstvu – in to brez čakanja za državni program pomoči. Če pa tak program ali finančni vir obstaja, ga mora lokalna skupnost na vsak način izkoristiti, vendar bolj v smislu dopolnitve.

Ustvarjanje novih delovnih mest in krepitev človeških zmožnosti ni lahko delo, saj imajo lokalne ustanove običajno omejene pristojnosti in malo virov; lahko pa delujejo v smeri povezovanja človeških in naravnih virov skupnosti, da ustrezajo globalnim in regionalnim trgov, lahko težijo k ustanavljanju novih delovnih mest, ki ustrezajo tako ljudem kot območju.

Podeželska razvojna jedra kot primer krepitve podjetništva in skupnosti na podeželju

Tudi na slovenskem podeželju se je pokazala velika potreba po podjetniških jedrih/središčih/inkubatorjih. Podporni center za malo gospodarstvo (PCMG, zdaj Javna agencija za podjetništvo in tuje investicije, JAPTI) je v sklopu Ministrstva za gospodarstvo v letu 2002 začel skupaj z Ministrstvom za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano ter Zavodom RS za zaposlovanje izvajati program Podjetništvo na podeželju, ki se je zaključil konec leta 2007. V tem času je bilo vzpostavljenih 10 podeželskih razvojnih jeter, ustanovljenih na podlagi izbora ustreznih prijaviteljev na Javne razpise za sofinanciranje stroškov vzpostavitve in delovanja podeželskih razvojnih jeter (v letih 2002, 2003 in 2004, ko sta bili ustanovljeni zadnji PRJ) ter ob podpori lokalnega okolja. PRJ kot neprofitne organizacije animirajo ciljne skupine na podeželju za podjetništvo; večinoma zaposlujejo 2 do 3 osebe s širokim izobrazbenim spektrom. PRJ so registrirana kot zavodi, z izjemo Jarine in Pomelaja, ki sta registrirana kot zadruga (statusna ureditev v obliki zadruga dovoljuje tržno obnašanje; obe zadrugi sta profitni, kar ju omejuje, saj se smeta javljati samo na določene javne razpise oziroma večkrat ne moreta sodelovati v projektih kot partner). Pri odločitvi za posamezno statusno ureditev so PRJ popolnoma neodvisna, prav tako tudi pri odločanju o registraciji posameznih dejavnosti, ki jih opravljajo. Tudi zato so med posameznimi PRJ prisotne razlike v dejavnostih, še posebno pa na področju trženja. V prvem obdobju,

od 2002 do 2004, je prišlo do ustanavljanja PRJ in njihovega opremljanja. V drugi fazi, od 2004 do 2007, so predvsem izvajali raznovrstne programe za širjenje podjetništva na podeželju oziroma pokrivali netipične tržne vrzeli (Juršak, 2007) in delali z ljudmi.

Program naj bi spodbudil podjetništvo na podeželju, ustvarjanje podjetniške klime in aktiviral neizkoriščene prostorske in človeške potenciale. PRJ so zagotavljala potrebno podporo pri usposabljanju, pri oblikovanju in zagotavljanju kakovosti produktov in storitev, pakiranju in promociji ter trženju izdelkov. Na tak način so tudi spodbujala povezovanje lokalnih skupnosti, razvojnih institucij in drugih lokalnih akterjev, se odzivala na potrebe prebivalstva na podeželju in s tem omogočala zagotavljanje dodatnega dohodka na kmetijah oziroma podeželju. V širšem smislu tako PRJ prispevajo k privlačnosti podeželja, zmanjševanju depopulacije ter v specifičnem obsegu povečujejo zaposlitvene in poklicne možnosti za najbolj ogrožene skupine na podeželju. Ciljne skupine programa so osebe s podjetniškimi idejami, brezposelne oziroma podzaposlene osebe, slabše izobražene in usposobljene osebe na podeželju v starosti od 15 do 55 let. Ciljne skupine privabljajo z animacijskimi delavnicami (tudi na terenu), preko lokalnih medijev, spletnih strani, pošte, sodelujejo z raznimi institucijami, osebni stik pa je še vedno najučinkovitejši. Tematske skupine so zelo uspešna oblika delovanja, saj nosilci programa intenzivno spremljajo ljudi v vsem obdobju in izvajajo prilagojene programe usposabljanja, kar omogoča večjo individualizacijo, večjo angažiranost slušateljev zaradi skupnih interesov in posledično večjo učinkovitost. Seveda je organizacija takšne oblike dela velikokrat otežkočena, ker ljudje zaradi pomanjkanja časa težko dosežejo zahtevano 80 % prisotnost

Preglednica 12: Podeželska razvojna jedra v Sloveniji.

statistična regija	podeželsko razvojno jedro	pokritost regije		
		v celoti	delno	ni
Pomurska	Pomelaj, Zadruga za razvoj podeželja z.o.o., Mala Polana		+	
Podravska	Center Vita, Zavod za razvoj podeželja, Maribor; PRJ HALO, Podeželsko razvojno jedro, Cirkulane		+	
Koroška	CELK – Center za razvoj podeželja, Prevalje	+		
Savinjska	Savinja, Zavod za razvoj podeželja in turizma, Ljubno ob Savinji;		+	
Zasavska				+
Spodnjeposavska	Center za razvoj podeželja Posavje, Krško; Zadruga za razvoj podeželja Jarina z.o.o., Litija	+		
Jugovzhodna Slovenija				+
Osrednjeslovenska	Ciza Zavod za razvoj podeželja, Ljubljana		+	
Gorenjska	Center za trajnostni razvoj podeželja Kranj, Strahinjški		+	
Notranjsko-kraška				+
Goriška	Center za razvoj podeželja Trg Vipava, Vipava		+	
Obalno-kraška				+

Vir: Evalvacija projekta Spodbujanje podjetništva na podeželju 2002-2006, 2006.

na usposabljanjih, določeni programi niso bili odobreni na razpisih, posameznik mora programu slediti od uradnega začetka do konca in ne mora vstopati v vmesnih fazah, včasih ozka tematika odbija večje število slušateljev.

Z delovanjem PRJ v celoti ozemeljsko pokrivajo Koroško in Spodnjeposavsko statistično regijo, ki med vsemi statističnimi regijami vključujeta najmanjše število občin. Izmed regij, ki so »delno pokrite«, izstopa Podravska statistična regija, kjer delujeta PRJ HALO in Center VITA, sledi pa Osrednjeslovenska regija, ki jo pokrivata CIZA in JARINA. PRJ v ostalih statističnih regijah pa bi morala v prihodnje svoje delovanje razširiti na občine, ki jih še ne vključujejo. Seveda bi za to potrebovali dodatne finančne, kadrovske in ostale vire. Zlasti pa se je potrebno osredotočiti na statistične regije, v katerih PRJ še ne delujejo (Zasavska, Jugovzhodna, Notranjsko-kraška in Obalno-kraška).

Slika 12:

Obrtno-poslovne cone na podeželju imajo v sedanjem obdobju predvsem močno gospodarsko in socialno vlogo, mnogo premalo je izpostavljen njihov vpliv na okolje (OPC Šenčur).

Pričakovani rezultati za obdobje 2004-2006, to je število vključenih v programe animacije (skoraj 15.000 udeležencev), število vključenih v programe usposabljanja in svetovanja (skoraj 4000 udeležencev) ter število zaposlitev in samozaposlitev (skoraj 350; Evalvacija..., 2006), so bili preseženi, kar potrjuje, da je bil program zelo učinkovit, saj je tako število udeležencev v aktivnostih PRJ kot število zaposlitev krepko presegalo pričakovane rezultate. Obstaja pa tudi možnost, da so bila letna pričakovanja prenizko postavljena.

Predstavniki posameznih PRJ opažajo (Evalvacija..., 2006), da podjetništvo počasi pridobiva svojo vlogo na podeželju. Podjetniška miselnost je prisotna, a imajo ljudje premalo ustreznih znanj, izkušenj in zgledov, prav zato so tako zelo potrebna tematska, praktična in ciljno naravnana usposabljanja, ki jih nudijo posamezna PRJ. Bistvene spremembe je opaziti predvsem na področju motiviranosti, pripravljenosti in samoiniciativnosti ljudi, ki so pripravljeni sodelovati pri aktivnostih PRJ in tako izboljšati tudi svoj življenjski standard (na primer s prodajo izdelkov znotraj blagovne znamke). Vsako leto so v PRJ pripravljali nove programe (na primer za domačo umetno obrt, ekološko zeliščarstvo kot dopolnilno dejavnost na kmetiji ali samostojno podjetništvo, predelavo sadja in zelenjave, peko kruha v krušni peči, za dejavnosti, povezane z gozdom itn.; Juršak, 2007), ki trajajo največ 4 leta, vključujejo med 30 do 50 ljudi (brezposelni, podzaposleni, kmetje idr). PRJ so v času svojega delovanja izkoristila marsikatera človeške in prostorske potenciale. S človeškimi potenciali so mišljeni predvsem ljudje,

ki vodijo usposabljanja, največkrat so to zunanji izvajalci, na primer etnologi, kuharji, pa tudi oblikovalci, pravniki itd., pa seveda tudi vsi slušatelji. Izkoriščenih je bilo več prostorskih potencialov, namenjenih razstavnim prostorom, galerijam, pisarnam, učilnicam, obnovljena je bila Prekmurska hiša itd.

Posamezna PRJ se financirajo iz različnih finančnih virov: JAPTI, lokalni viri (občine, ustanovitelji, drugi), projekti (na primer PRJ Halo je na razpisu Norveškega sklada v letu 2008 uspelo pridobiti sofinanciranje za projekt razvoja kulturne dediščine itd.), trženje izdelkov (blagovna znamka »... za moj dom« - Center za trajnostni razvoj podeželja Kranj), usposabljanja in svetovanja, ostalo. Nekatera PRJ zaenkrat še nimajo dovolj priporočil, pa tudi finančnih in kadrovskih virov, da bi se prijavljala na razpise kot prijavitelji, zato v večini primerov sodelujejo kot partnerji. Sicer razpise in programe poznajo, posedujejo znanje za pripravo projektov, vendar se večina zaposlenih v PRJ želi dodatno usposobiti glede prijavljanja na razpise in upravljanja projektov. Zaposleni želijo, da bi obstajala baza javnih razpisov prav za PRJ in da bi pri razpisih vsa PRJ sodelovala kot združenje pri naboru projektnih idej, razpisnih informacij in uporabnih napotkov (Juršak, 2007).

Sklepamo, da PRJ v tem trenutku niso sposobna samostojno delovati v finančnem smislu, tj. brez nacionalnega financiranja in podpore v lokalnem okolju (občine, ustanovitelji, drugi lokalni viri). Sami si morajo namreč zagotoviti kar 50 % sredstev, kar bo problematično v novem finančnem obdobju ob dejstvu, da je JAPTI nudil podporo le še v letu 2007. Potencial za preživetje PRJ je v projektih (prijavljanje na domače in mednarodne razpise), trženju izdelkov in ostalih virih. Velik delež med ostalimi viri predstavljajo projektna naročila zunanjih izvajalcev (na primer občin) in svojih uporabnikov. Na področju trženja se pojavljajo dvomi, koliko se lahko s tem ukvarjajo kot neprofitni zavodi. Nekatera PRJ se s tem ne želijo ukvarjati, ker menijo, da to ni bistvo njihovega delovanja, saj želijo pomagati pri ustvarjanju prihodkov svojim ciljnim skupinam in ne sebi. Drugi, na primer CELK, pa več kot 50 % svojih sredstev pridobijo s trženjem. Seveda obstaja še možnost programa LEADER, ki bo omogočil kritje stroškov za izvajanje aktivnosti, katere so bile do konca 2007 krite s strani programa Podjetništvo na podeželju (ob koncu leta 2007 so se že 3 PRJ preoblikovala v LAS; Smrdel, 2007). Po letu 2007, ko bo JAPTI umaknil finančno podporo (v obdobju 2002-2007 je letno prispeval približno 40 mio SIT, skupaj dober milijon EUR; Smrdel, 2007), nekatera PRJ ne bodo uspela preživeti ali pa se bodo morala intenzivno osredotočiti na druge vire financiranja, ki bodo v zadostni meri pokrili stroške izvajanja njihovih aktivnosti.

Ocenjujemo, da je bil program Podjetništvo na podeželju v obdobju 2002 do 2006 relativno učinkovit, saj je presejal vse načrtovane rezultate, poleg tega pa so tudi uporabniki potrdili svoje zadovoljstvo z aktivnostmi, ki jih izvajajo posamezna PRJ. Prav tako se vsi, tako predstavniki PRJ kot njihovi uporabniki strinjajo, da so tovrstne aktivnosti v podeželskem okolju zelo dobrodošle in potrebne. Tako s svojim delom PRJ zlasti spodbujajo razvoj dopolnilnih dejavnosti na kmetiji, osebnega dopolnilnega dela in samostojnega podjetništva. Svojo uspešnost PRJ merijo s programi animacije, programi usposabljanja, programi svetovanja (individualno) in s programi pomoči pri trženju in registraciji. Merilo je število vključenih, število registriranih, število novih produktov in storitev. V povprečju to pomeni letno 20 samozaposlitev in 20-40 registracij novih produktov oziroma storitev po vsej Sloveniji.

PRJ so v finančnem in izvedbenem delu vezana na datum potrditve državnega proračuna in objavo ustreznih razpisov za financiranje njihove dejavnosti, zato so morala v preteklih letih za svoje osnovno delovanje (na primer za usposabljanja, plačevanje zunanjih sodelavcev) večkrat najemati kredite in so se soočala s problemi likvidnosti ali prilagoditi ritmu izvajanja dejavnosti. Včasih je problematično nesodelovanje občin. Nekatera PRJ so v okolju neprepoznava, spet druga imajo premalo delovnih moči, nekatera so bolj, druga manj aktivna in učinkovita. Problematično je izvajanje nekaterih dejavnosti zaradi zakonske nedorečenosti (ne smejo podpirati kmetijske proizvodnje, lahko pa podpirajo dejavnosti, ki povečujejo dodano vrednost).

Upamo, da bodo PRJ tudi v prihodnje nadaljevala s svojimi dosedanjimi aktivnostmi, da se bodo usmerila k vključevanju čim več različnih ciljnih skupin na podeželju, trženju, sodelovanju v gastronomiji, vključevanju mladih, čezmejnemu sodelovanju, uporabi obnovljivih virov, širjenju prepoznavnosti, zavarovanim območjem ter sodelovanju na občinskih prireditvah. PRJ na Gorenjskem je v letu 2008 promoviralo in nadgradilo obstoječo blagovno znamko z regionalno blagovno znamko za kakovostne regionalne izdelke s podeželja; s sedanjim konceptom trženja so zaobšli velike verige, ker izdelke prodajajo na domu, različnih tržnicah, prireditvah oziroma jih vključujejo v darilne pakete – na primer »gorenjska košarica« (Juršak, 2007).

Spodbujanje drobnega podjetništva na podjetniško podrazvitim slovenskem podeželju je na vsak način nujna naloga. Zavedati se moramo, da je na učinke potrebno počakati nekaj časa in da govorimo o majhnem obsegu, tako sredstev kot tudi novih delovnih mest. A sama filozofija in izvedba, ki upošteva individualni pristop k različnim prebivalstvenim skupinam na podeželju ter prepozna, vrednoti in trži endogene potenciale podeželja, je dolgoročno naravnana in smiselna. Zato bi jo bilo potrebno v prihodnje nadgraditi z večjo finančno spodbudo, spodbujanjem sodelovanja znotraj regije (krepitev socialnega in gospodarskega kapitala) in ustreznim izobraževanjem vsega prebivalstva o regionalnih vrednotah in identiteti. Razvijanje drobne podjetniške miselnosti na podeželju vodi k bolj podjetnemu, prepoznavnemu, konkurenčnemu in uspešnemu lokalnemu/regionalnemu gospodarstvu.

Študija primera: podjetništvo v občini Žužemberk

Za podrobnejšo pojasnitev stanja in razvojnih potencialov podjetništva na podeželju smo se odločili za analizo le-tega v Suhi krajini iz več razlogov:

- gre za razmeroma geografsko zaključeno območje;
- večina proučevanega območja je upravno-administrativno del ene občine;
- gre za območje, ki je težje dostopno (Suha krajina nima železniške in avtocestne povezave in je odrezana od gospodarske osi Dolenjske oziroma statistične regije Jugovzhodna Slovenija);
- gre za podeželsko območje z nizko prebivalstveno gostoto.

Suha krajina se uvršča med območja z višjim indeksom razvojne ogroženosti za obdobje 2007-2013 (le-ta je v statistični regiji Jugovzhodna Slovenija trikrat večji od njegove vrednosti za Osrednjeslovensko statistično regijo).

Podatke o podjetništvu smo pridobivali iz več virov: Statističnega urada RS, podatkovnih baz BIZI (posreduje podatke o podjetjih s kombinacijo podatkovnih baz AJPEŠa, Mobitela) in GVIN (daje celovit vpogled v poslovanje slovenskih podjetij), podatkovnih baz posameznih občin in PISO (prostorski informacijski sistem občin) ter neposredno s terenskim delom z anketiranjem podjetnikov.

Pogosto je primerjava med podatkovnimi bazami zelo otežkočena zaradi različnih metod zbiranja podatkov, (ne) ažuriranja in različnih opredelitev. Že pri zelo preprostem podatku o številu podjetij in številu zaposlenih naletimo na velika odstopanja. Kot najbolj verodostojna se je izkazala podatkovna baza GVIN, ki dnevno izloča podjetja, ki so izbrisana iz registra.

Za občino Žužemberk je podatkovna baza BIZI v letu 2006 evidentirala 222 poslovnih subjektov (najnovejši podatki te podatkovne baze za leto 2007 so evidentirali 225 poslovnih subjektov), SURS pa navaja, da je bilo leta 2006 v Žužemberku 129 podjetij s 611 zaposlenimi. Razlike nastopijo, ker podatkovna baza BIZI vključuje vse registrirane poslovne subjekte z matično številko, tudi dopolnilne dejavnosti na kmetiji, društva, sindikate, župnije, krajevne skupnosti, agrarne skupnosti oziroma vključuje tudi kategorijo »ni podatka«. Ti podatki so dragoceni za pridobitev širših informacij o poslovnem, družabnem, kulturnem življenju, organiziranosti v lokalni skupnosti, za potrebe analiziranja podjetništva pa jih je potrebno natančno preurediti. Zaradi primerjave smo v nekaterih segmentih vključili tudi podatke za proučevani območji Goriških brd (občina Brda) in Zgornje Savinjske doline (občine Mozirje).

Ko iz skupnega števila vseh poslovnih subjektov izločimo neposlovne subjekte (društva ipd.), ostane v občini Žužemberk 166 poslovnih subjektov. Ker podjetja omenjenim podatkovnim bazam po zakonu niso dolžna posredovati natančnih podatkov o številu zaposlenih, so tudi ti podatki precej nezanesljivi. Tako smo podjetjem, ki v bazi BIZI niso imela podatka o številu zaposlenih, iz podatkov GVIN pa je bilo razvidno, da gre za samostojnega podjetnika, pripisali enega zaposlenega. Zavedamo se, da je pri končnem seštevku verjetno prišlo do določenih razhajanj z realnim stanjem, a menimo, da ne precejšnjih, ker v občini Žužemberk prevladujejo mikro (1 zaposlen) in mala (2 do 5 zaposlenih) podjetja glede na število zaposlenih. Večja zaposlitvena enota (nad 150 zaposlenih) je le v IC Žužemberk (Keko-Varicon, proizvodnja elektronk), 50-99 zaposlenih ima OŠ Žužemberk, 20-49 zaposlenih ima nekaj podjetij v IC Žužemberk (cestni tovorni promet, proizvodnja strojev, proizvodnja tehnične keramike, proizvodnja elektronk), proizvodnja pohištva, toplotna obdelava kovin (na Visejcu; v maju 2008 je začela z delovanjem manjša OPC na Hinjah z okrog 30 zaposlenimi pri izdelavi varovalnih pasov za avtomobile) in OŠ Prevole.

Občina Žužemberk izkazuje nižjo gostoto poslovnih subjektov (48,6 poslovnih subjektov/1000 prebivalcev) primerjalno na primer z občino Brda (61,1) ali občino Mozirje (58,7). Razlike so posledica različnih vzrokov.

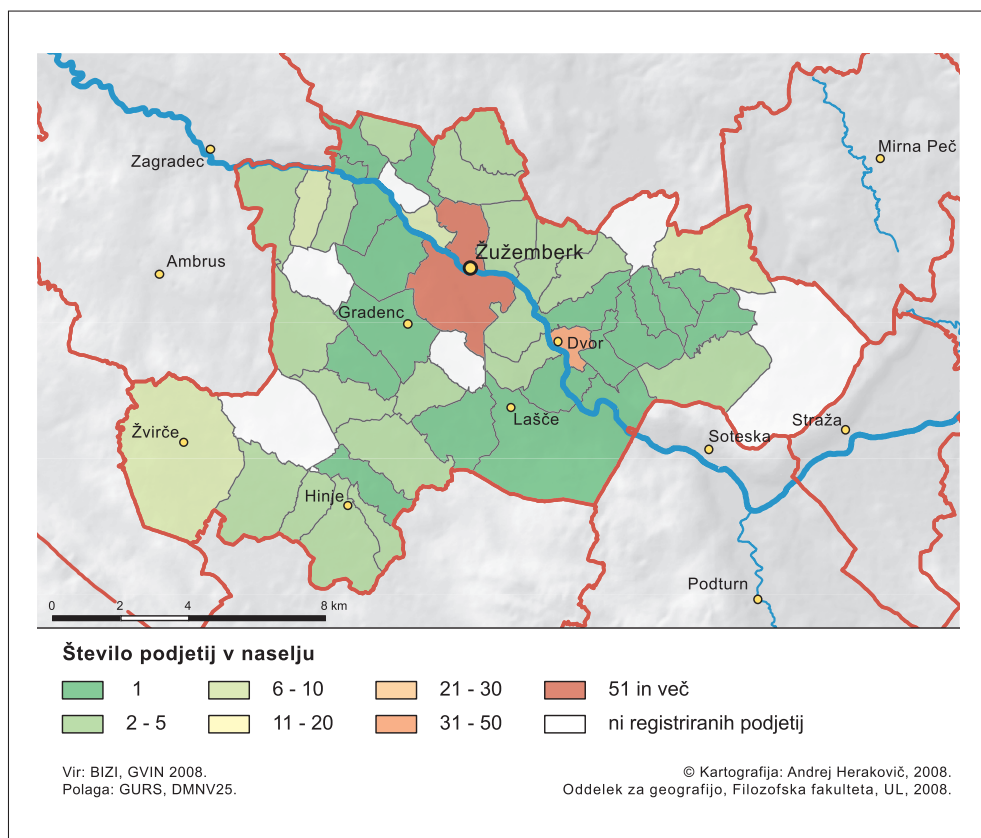
- Učinki odprtosti meje z Italijo, zgledi v drugačnem poslovnem svetu, bližina in stiki s tržiščem z večjo kupno močjo, zgodnejše iskanje poslovnih priložnosti, turistična

prepoznavnost ter specializacija in tržna naravnost kmetijske proizvodnje kot tudi močno prisotna želja po samopromociji visokokakovostnih proizvodov (vinarstvo) so med Brice pripeljali poslovno žilico.

- Mozirje kot naravnogeografsko središče Zgornje Savinjske doline in kot tržno naselje že tradicionalno ustvarja priložnosti za raznolike podjetniške dejavnosti, ki služijo širšemu gravitacijskemu zaledju, dodatno pa so izkoristili naravne danosti in turistično infrastrukturo ter z odmevnimi dogodki okrepili prepoznavnost območja.
- Podjetništvo v občini Žužemberk je novejšega datuma (večina majhnih podjetij je nastala po letu 1995), kar je posledica specifičnega odnosa države do Suhe krajine po 2. svetovni vojni; drobno podjetništvo še vedno ne dosega ravni Brd ali Mozirja, ostaja pa v sodobni preobledi lokalno pomembna dediščina nekdanjega poslovnega sistema Iskra, čeprav je potrebno priznati neverjetno hitro odzivnost lokalnih podjetnikov v zadnjih desetih letih.

Glede vrste poslovnih dejavnosti občina Mozirje kot tudi upravno središče Zgornje Savinjske doline odstopa od preostalih občin, saj ima širšo in bogatejšo ponudbo storitvenih dejavnosti v absolutnem smislu, pa tudi večje število javnih storitev (društev,

Slika 13: Razporeditev poslovnih subjektov v občini Žužemberk.

zdravstvenih, športnih, izobraževalnih dejavnosti). V Suhi krajini je obstoječa struktura poslovnih subjektov bolj uravnotežena (v relativnem smislu je v primerjavi z občinama Mozirje in Brda precej proizvodnih in transportnih podjetij), kar kaže na:

- še vedno prisotno odvisnost glede zahtevnejših in specifičnih dobrin od večjih (nad)regionalno pomembnih središč in njihove ponudbe storitev, to je Ljubljane, Novega mesta, Trebnjega in Kočevja,
- še vedno prisotno močno industrijsko-zaposlitveno tradicijo (IC Žužemberk).

Hkrati je razvidno, da imajo občine zastopane večino dejavnosti, ki so potrebne za delovanje sodobnega človeka. Manjkajo podatki o mobilnih dejavnosti (knjižnica, trgovina), ki dodatno bogatijo obstoječo ponudbo in so (ponekod že danes!) ob dani razpršeni poselitvi, specifični starostni strukturi in zakonitostih trga verjetno zelo pomembna sestavina bodočih oskrbnih sistemov v Sloveniji.

Prostorsko predstavo o razširjenosti poslovnih subjektov nam posreduje kartografski prikaz. V občini Žužemberk je razvidno kopičenje dejavnosti v dolini Krke kot prometni, prebivalstveni, infrastrukturni in gospodarski osi (močno izstopata Žužemberk z 80 in Dvor z 38 registriranimi poslovnimi subjekti) in relativno »praznega« gravitacijskega zaledja, ki se občasno usmerja k večjim regionalnim središčem. Del podjetnikov v občini Žužemberk je lociran v IC.

Industrijsko-storitvena cona Žužemberk je ob cesti, ki povezuje občino z osrednjo Slovenijo in se ob toku Krke nadaljuje proti Novemu mestu. Lokacija je dediščina nekdanjega poslovnega sistema Iskra, ki je na odmaknjena območja postavljala tovarne. Ko je poslovni sistem razpadel, so nastala nova-stara podjetja (statutarno in lastninsko preoblikovana) kot pomemben ponudnik delovnih mest za lokalno delovno silo na že poznani lokaciji; pridružilo se je še nekaj novih podjetij, dodatni pomen pa je cona pridobila z ustanovitvijo novih občin.

Večina podjetnikov v občini ostaja na lokacijah znotraj naselij z več razlogov:

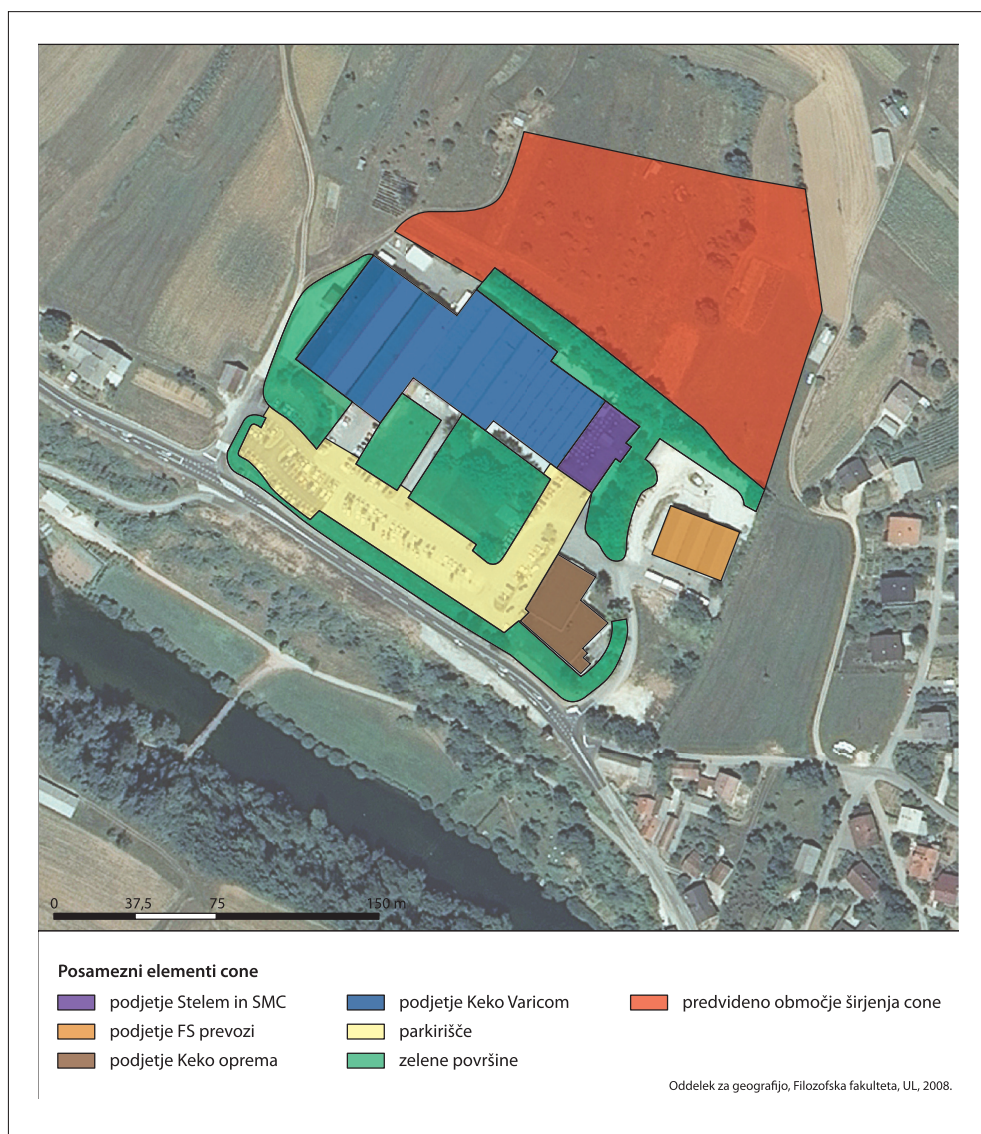
- obstoječa lokacija je cenejša,
- večina podjetnikov ne predvideva velikopotezne širitve dejavnosti,
- v obstoječi coni ni na voljo dovolj prostora za nova podjetja,
- občina ima v načrtu še druge, tudi nove primerne lokacije za obrtno-poslovno cono (OPC), ki jih je na kraškem svetu z razpršeno poselitvijo v 51 naseljih kar težko najti. OPC Hinje je v letu 2008 zaposlovala 30 ljudi; OPC Ajdovec, kjer naj bi se zgostila lesnopredelovalna industrija, je šele v fazi priprave obsežne in drage dokumentacije ob dejstvu, da je del Ajdovske kraške planote brez vodovoda. V sosednjem Dvoru obstaja servisno-obrtna (cestna) cona na degradiranem območju.

Cono sicer obkrožajo kmetijska in stanovanjska zemljišča, kar pomeni, da obstaja možnost širjenja, vendar lastnik zemljišč nima interesa prodati zemlje. Cena zemljišč je zaradi odmaknjenosti od glavnih slovenskih prometnih tokov seveda bistveno nižja od cene v gospodarsko razvitih okoljih (7 EUR/m² v Žužemberku, v Hinjah 2 EUR/m²), vendar nekateri lastniki zahtevajo tudi po 30 EUR/m². Želja po novih gospodarskih površinah izkazuje potrebo podjetnikov, tako domačih kot tujih, pa tudi domačinov, ki so se podjetniško uveljavili izven občine, zdaj bi radi vlagali doma, kar predstavlja prvi

vzgib za občino, da začne z iskanjem ustrezne lege ob prometnici, nakupom zemljišč, pripravo ustrezne dokumentacije, ureditvijo infrastrukture in pridobivanjem soglasja lokalnih prebivalcev.

Obstoječa cona ima sicer oznako »industrijska«, a ker so prisotne tudi storitvene dejavnosti (cestni prevoz), smo jo v naši razvrstitvi opredelili kot »mešano«. Na miniaturnem prostoru (0,1 ha) je 5 podjetij z večjim številom zaposlenih (največji poslovni subjekti v občini) in zaposluje 280 ljudi, ki večinoma prihajajo iz občine Žužemberk in jugovzhodne Slovenije, medtem ko zaradi velike specializacije proizvodnje kupci prihajajo iz Slovenije,

Slika 14: Podjetja v OPC Žužemberk.

Nemčije, Francije, Nizozemske, Južne Koreje, Tajske in Kitajske. Podjetja v OPC se ukvarjajo s proizvodnjo in trgovino na debelo.

Načrtovane OPC naj bi predstavljale tudi blažilni in privlačni element: prebivalstvo naj bi ostajalo v občini ali se celo doseljevalo, saj naj bi prinesle (SURs, 2006) dodatnih 300 delovnih mest k sedanjim 750 v celotni občini (po raznih ocenah je bilo v začetku 19. stoletja v fužinarskih, železarskih, oglarskih, strojarskih in usnjarskih obratih v dolini Krke zaposlenih približno 2500 ljudi; Volčini et al., 2002, str. 247). Leta 1991 se je v naseljih občine Žužemberk zaposlilo le 292 oseb (Popis prebivalstva, 1991; cv. Volčini et al., 2002, str. 244). Nove OPC naj bi se povezovale v mrežo OPC na Dolenjskem, a zaenkrat po pravilu večina sredstev ostaja v večjih središčih (Kostevc, 2006). Že obstoječa cona ni konkurenčna s conami v Novem mestu, Ivančni Gorici ali Trebnjem. Podjetniki obstoječo lokacijo vrednotijo kot dobro dostopno znotraj Suhe krajine, ne navajajo večjih problemov in tudi ničesar ne pogrešajo (razen večje urejenosti okolice), niti jim ni všeč. Največje podjetje se namerava širiti, eno pa zaradi primernejše lokacije preseliti v Trebnje, preostala bodo ohranila poslovanje v enakem obsegu. Medsebojno redko sodelujejo, tudi ni sodelovanja z občino ali RRA, redki so tudi stiki s prebivalci, odnos države do podjetništva ocenjujejo kot izrazito negativen. Glede razvoja IC imajo anketirani v podjetjih zelo različna mnenja: nekateri predvidevajo večjo dinamiko, drugi ohranitev obstoječega stanja, tretji nazadovanje.

Lokalno prebivalstvo je z izgledom IC zadovoljno oziroma je nanj že navajeno, IC nudi delovna mesta, v njej so že ali pa bi bili radi zaposleni. V coni oziroma v Žužemberku pogrešajo trgovsko središče, gostinski lokal, družabni prostor, dom starejših oskrbovancev in rekreacijski objekt. Menijo, da so premalo obveščeni o dogajanju v njihovi coni preko lokalnega časopisa, imajo tudi zelo različne poglede na prihodnji razvoj IC (sorodni podjetniškimi).

Skoraj vsak občinski kos zemljišča v Sloveniji, ki je v planskih dokumentih opredeljen oziroma namenjen podjetniški dejavnosti, ne glede na velikost in lokacijo, je označen kot gospodarska (obrtno-poslovna) cona, kar pa vsekakor ni skladno s prakso EU, kjer so območja, namenjena podjetniški dejavnosti, bistveno večja in bolj dostopna kot v Sloveniji. Poleg tega so poslovne cone v EU v zadnjem času tako močno napredovale, da nudijo mnogo več kot le ustrezno infrastrukturo na kosu zemljišča z razumno ceno. OPC so pomembna osnova za razvoj skupnosti, ustvarjanje delovnih mest, prostorsko načrtovanje ter okoljski in gospodarski napredek. Uspešne OPC presegajo lokalni pomen in zajemajo pomembno mesto na regionalni, državni in mednarodni ravni. To dosegajo s svojo velikostjo, ponudbo, sestavo, ugodnostmi, lokacijo in celostno opremljenostjo. Poleg očitnih pozitivnih imajo tudi zaenkrat še premalo proučene, zlasti okoljske negativne učinke.

Demografska (ne)živost obrobniH podeželskih območij Slovenije

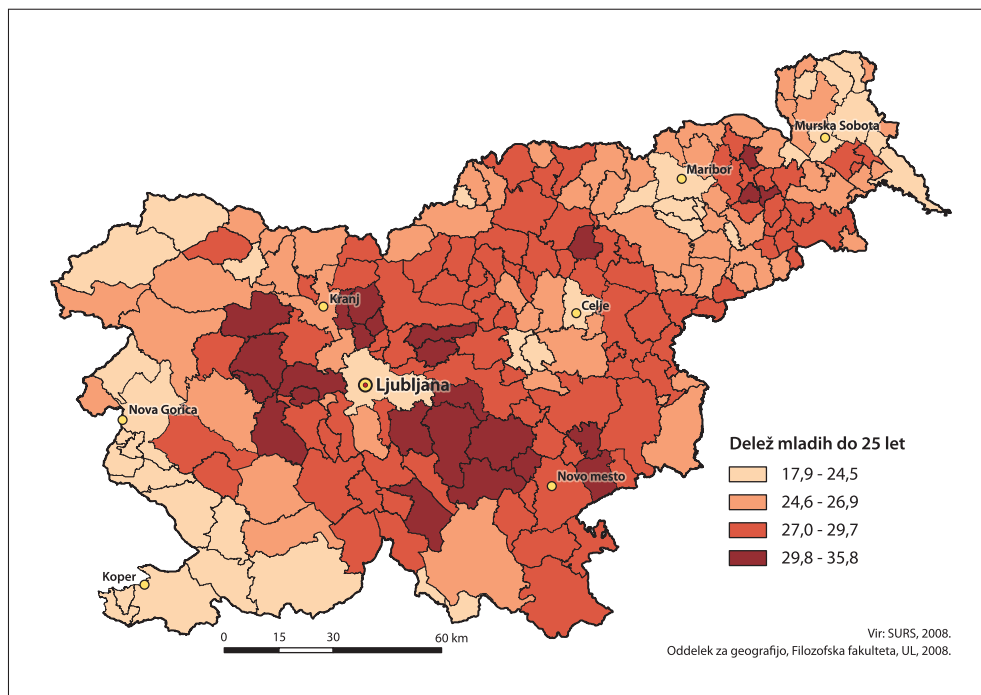
Demografske značilnosti so ključnega pomena pri obravnavanju stanja, problemov in potencialnih razvojnih priložnosti slovenskega podeželja. Smiselno je analizirati različne skupine demografskih statističnih podatkov (spreminjanje števila prebivalstva, starostna struktura, številčnost gospodinjstev itn.) na ravni občin in naselij ter jih dodatno

ovrednotili z rezultati, pridobljenimi s terenskim delom na izbranih proučevanih območjih. Temelječ na izhodišču, da življenjsko (ne)moč in razvojne perspektive podeželskih območij povezujemo s prebivalstvom, smo vključili tudi analizo demografske vitalnosti gospodinjstev. Gre za funkcijsko členitev po starostnih skupinah na ravni gospodinjstev kot osnovne gospodarske in funkcijske enote. Demografsko vitalna gospodinjstva so nosilci bivanjske funkcije, vključujejo se v gospodarske tokove, vzdržujejo kulturno pokrajino in območju prinašajo tako iskano življenjsko moč.

Raznolika, a večinoma neugodna starostna sestava

Za vzpostavitev in razvoj katere koli dejavnosti v naselju/občini/regiji itn. ni dovolj le podatek o številu delovno aktivnega ali mlajšega prebivalstva. Vsaj enako pomemben je podatek o demografski strukturi gospodinjstev, naselij oziroma območja. Uspešna gospodarska dejavnost se namreč odvija v okviru tudi demografsko vitalnih gospodinjstev in demografsko živih naselij/območij. V izhodišču se je potrebno zavedati, da demografske razmere v Sloveniji na splošno niso ugodne, saj se slovensko prebivalstvo večinoma povečuje na račun doselitev oziroma spremenjene metodologije zajetja števila prebivalcev, od leta 2004 pa spet beležimo nekoliko povečano število rojstev. Vrednosti slovenskega povprečja zato ne pomenijo (relativno) ugodnega stanja. Ugodnejšo demografsko strukturo imajo torej le doselitvena (večinoma suburbana) območja, kar pa istočasno pomeni, da so prizadeta odselitvena (prevladujejo bolj odmaknjena podeželska) območja.

Slika 15: Mlado prebivalstvo po občinah Slovenije leta 2007.

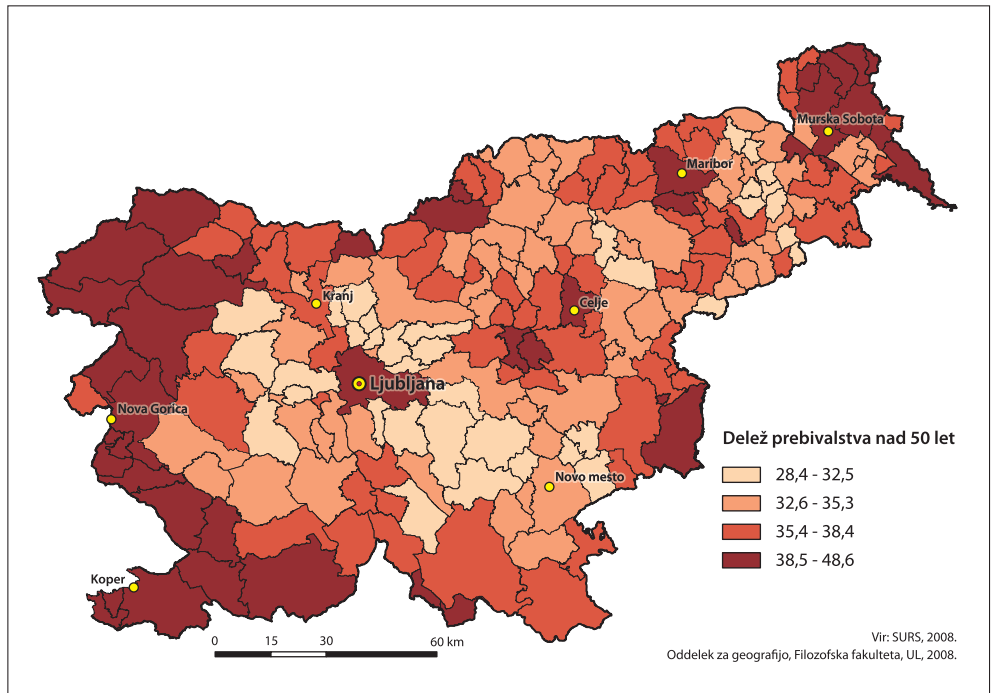

Prostorski prikaz deleža mladega prebivalstva natančneje pojasnjuje predhodne trditve: po njegovem nizkem deležu izstopajo mestne občine (Ljubljana, Maribor, Koper, Nova Gorica, Celje idr.), prav vse občine zahodne Slovenije in številne občine severovzhodne Slovenije. V pozitivnem smislu izstopajo predvsem občine Osrednjeslovenske statistične regije, deloma Jugovzhodne Slovenije ter del predvsem pretežno hribovitih in gričevnatih občin Podravske statistične regije. Seveda so razlike na ravni naselij bistveno bolj izrazite.

Terenski rezultati so potrdili temeljne ugotovitve statističnih analiz, pokazale pa so se tudi določene posebnosti. Opozoriti velja, da smo pri izboru naselij znotraj proučevanih obrobnihih podeželskih območij načrtno izbirali naselja s pozitivno in negativno prebivalstveno sliko, da bi pridobili čim bolj reprezentativno podobo. Starostna sestava vsega prebivalstva na izbranih območjih je skoraj povsem enaka slovenskemu povprečju; s podrobnejšimi analizami posameznih naselij naraščajo odstopanja od povprečja.

Pri mladem prebivalstvu (stari do 25 let) tretjina proučevanih območij odstopa od slovenskega povprečja: Haloze in Goričko sta območji z izrazitim pomanjkanjem mladega prebivalstva, kar je odraz dolgoletnega trajnega in začasnega odseljavanja vitalnega prebivalstva; v Zgornji Savinjski dolini je slika nadpovprečno ugodna. Pri primerjavi deleža mladega in starega prebivalstva dobimo zrcalno podobo: po deležu ostarelega prebivalstva izstopata že omenjeno Goričko in Loški potok. Terensko delo na desetih območjih, kjer smo zajeli 4624 prebivalcev, je večinoma potrdilo zgornje trditve. Z vidika starostne strukture lahko govorimo o »modelu tretjin«: tretjina (34 %) je starejših od 50

Slika 16: Prebivalstvo, staro nad 50 let, po občinah Slovenije leta 2007.

Preglednica 13: Starostne skupine prebivalstva na proučevanih območjih.

proučevano območje	deleži starostnih skupin (%)					
	do 15	16 do 25	26 do 35	36 do 50	51 do 70	nad 70
Goričko	13,6	12,1	12,3	21,3	24,6	16,1
Murska ravan	14,7	15,6	14,1	21,3	23,6	10,7
Haloze	12,0	11,6	13,5	20,8	33,2	8,9
Posotelje	17,4	15,3	17,8	17,1	24,0	8,4
Suha krajina	18,4	15,2	16,5	20,3	20,6	9,0
Bela krajina	13,6	17,3	11,4	23,3	23,3	11,1
Zgornja Savinjska dolina	22,2	15,4	12,0	22,0	18,4	10,0
Loški potok	16,3	14,0	12,4	22,1	20,2	15,0
Zgornje Posočje	15,4	16,3	12,6	21,8	21,3	12,6
Goriška brda	17,5	10,3	16,1	21,4	21,4	13,2
skupaj – delež	16,4	14,5	13,8	21,2	22,5	11,5
skupaj – število	760	671	640	978	1042	533

Vir: Terensko delo, Oddelek za geografijo, FF, UL, 2004-2005.

let, druga tretjina (35 %) predstavlja srednjo generacijo (26-50 let), slaba tretjina (31 %) je mlajših od 25 let, kar odseva veliko demografsko osiromašenost obrobnih podeželskih območij Slovenije.

Terenske raziskave so pokazale očitna odstopanja med proučevanimi območji.

- Negativno odstopa Goričko z višjim deležem starejšega prebivalstva (41 %), podobno tudi Haloze (42 %): na obeh območjih je precej nižji delež mladega prebivalstva (okrog četrtnine prebivalstva). Goriška brda imajo višji delež srednje generacije (38 %).
- Pozitivnejša odstopanja so vidna v Suhi krajini, ki ima nižji delež starejših (30 %) in višji delež srednje generacije (37 %) ter mladih (34 %); in bolj očitno v Zgornji Savinjski dolini z 28 % starejših in veliko mladimi (37 %);
- V dolgoročnem smislu imajo najmanj mladih do 15 let (pod 15 %): Haloze, Goričko, Bela krajina in Murska ravan; največ mladih (do 15 let) pa: Zgornja Savinjska dolina (22 %), Suha krajina (18 %), Goriška brda in Posotelje (17 %).

Na Goričkem so očitne razlike v starostni sestavi prebivalstva med vzhodnim in zahodnim delom. Zahodni del ob avstrijski meji ima mladega prebivalstva malo pod slovenskim povprečjem, medtem ko je v vzhodnem delu v posameznih naseljih mladih komaj za tretjino slovenskega povprečja. Podobno sliko dobimo pri ugotavljanju števila ljudi, starejših od 70 let: v demografsko kritičnih naseljih je takšnega prebivalstva od petine do četrtnine vsega prebivalstva. Tudi v zahodnem delu Goričkega je nadpovprečno velik delež ostarelih. V demografskem pogledu so zlasti prizadeta številčno majhna naselja; večja naselja so iz različnih vzrokov privlačnejša za bivanje, zato je njihova demografska slika relativno ugodnejša.

Tudi na Murski ravnini sta bili zaradi različnih možnosti zaposlovanja v preteklosti izbrani dve skupini naselij: na vzhodnem in zahodnem robu. Razlike v starostni sestavi prebivalstva med posameznimi naselji so majhne, tako da v celoti lahko govorimo o nekoliko slabšem demografskem stanju v primerjavi s slovenskim povprečjem. Rezultat je presenetljiv ob dejstvu, da v preteklosti niti odprta niti zaprta meja nista bistveno spremenili demografske slike. Očitno je regionalni gospodarski položaj tako slab, da vpliva na trajno slabšanje prebivalstvenega potenciala.

Izbrana haloška naselja znotraj podpovprečno ugodne starostne strukture prebivalstva kažejo velike razlike: evidentirali smo naselja, v katerih je le 10 – 15 % mladega prebivalstva, pa tudi tista, ki izkazujejo slovensko povprečje (32 %). Presenetljivo pa je (razen v dveh primerih z velikim deležem ostarelega prebivalstva), da je malo ljudi starih nad 70 let, kar lahko delno pripišemo izseljenskemu valu ob koncu 60-ih in v 70-ih letih 20. stoletja ter določenim zdravstvenim posebnostim (alkoholizem).

Goriška brda izkazuje nekoliko višji delež prebivalstva, starejšega nad 70 let in istočasno višji delež prebivalstva, mlajšega od 15 let (in njihovih staršev v kategoriji od 26 do 35 let), kar posledično pomeni nekoliko nižje vrednosti od slovenskega povprečja pri preostalih kategorijah. Ugodnejšo prebivalstveno dinamiko izkazujejo naselja v južnem delu Brd.

Izbrani kraji v Posotelju, Beli krajini, Suhi krajini, Loškem potoku in Zgornjem Posočju po starostni sestavi prebivalstva skoraj ne odstopajo od slovenskega povprečja. V vseh primerih je po eno naselje demografsko močno ogroženo. Na vsakem območju, razen v Loškem potoku, je vsaj eno naselje, v katerem je nadpovprečno visok delež mladih.

Zgornja Savinjska dolina je edino obravnavano območje, ki izkazuje demografsko ugodno sliko. To velja zlasti za deleže mladega prebivalstva, ki v vseh krajih presegajo slovensko povprečje, na ravni povprečja pa je delež ostarelega prebivalstva.

Pri demografski sliki na ravni Slovenije je potrebno poudariti tudi dejstvo, da prihaja na posameznih območjih Slovenije do pomembnega razkoraka med statistično in dejansko prisotnim prebivalstvom. To bi lahko še boljše podkrepili z nekoliko obsežnejšim terenskim delom, vendar se je že v okviru obstoječega pokazalo, da je predvsem v vzhodni Sloveniji število stalno prisotnega prebivalstva marsikje pomembno nižje, kot to beleži statistika. Poleg starostne strukture prebivalstva na **demografsko izčrpanost** opozarjajo tudi terenski rezultati stalne prisotnosti prebivalstva in zasedenosti stanovanjskih objektov. S terenskim delom smo evidentirali stalno prisotno prebivalstvo in prebivalstvo, prisotno večinoma le ob koncu tedna. V drugem primeru gre v veliki meri za dijake in študente, deloma tudi za mlajše zaposlene, ki so se zaposlili običajno v kraju študija (v večjih gospodarskih središčih). Ta skupina prebivalstva je sicer še vedno močno povezana s krajem stalnega prebivališča, ga redno obiskuje, do določene mere člani kmečkih gospodinjstev tudi še sodelujejo pri različnih delih na kmetiji; a hkrati predstavlja ta skupina tisti del prebivalstva, ki bo v določenem obsegu sčasoma zapustil to območje.

Izjemno poveden je prikaz zasedenosti bivalnih poslopij po izbranih območjih. Razvojno gledano je najbolj pereča situacija na območjih, kjer je delež nezasedenih poslopij višji od 15 %. Stanje je še posebej neugodno v posameznih naseljih, na primer Budincih in Dolencih na Goričkem, kjer je nezasedenost domov višja od 50 %.

Pomembno kategorijo pri proučevanju zasedenosti bivalnih poslopij predstavljajo vikendaši (Haloze, Posotelje, Bela krajina, Loški potok) ali prisotni ob koncu tedna (čedalje

Preglednica 14: Prisotnost prebivalstva v izbranih naseljih proučevanih območij.

proučevano območje	stalno prisotni (%)	prisotni ob koncu tedna (%)	ni podatka (%)	skupaj (%)
Goričko	93,6	6,4	0	100
Murska ravan	95,4	4,0	0,6	100
Haloze	93,1	6,9	0	100
Posotelje	95,0	3,4	1,6	100
Suha krajina	95,1	4,9	0	100
Bela krajina	88,9	11,1	0	100
Zgornja Savinjska dolina	92,5	7,5	0	100
Loški potok	93,5	6,5	0	100
Zgornje Posočje	89,2	10,8	0	100
Goriška brda	97,4	2,6	0	100
skupaj – delež	93,3	6,5	0,2	100
skupaj – število	4312	299	10	4621

Vir: Terensko delo, Oddelek za geografijo, FF, UL, 2004-2005.

bolj prisotno na območjih doseljevanja tujcev na Goričkem in v Beli krajini). Na območjih, kjer govorimo o klasičnem pojavu vikendaštva (na primer Bela krajina, deloma Posotelje), je treba poudariti, da je vloga tega prebivalstva v prostoru povsem drugačna, njihove zahteve in potrebe pa se bistveno razlikujejo od tistih, ki jih ima stalno prisotno domače prebivalstvo. Na drugih območjih (v Loškem potoku in Halozah) delež občasno zasedenih bivalnih poslopij vsaj navzven nekoliko omili v resnici zelo neugodno demografsko sliko, ki bi se dejansko sicer že odražala v neurejenih in zapuščenih naseljih, se pa že kaže v kulturni pokrajini, kjer se odvijajo intenzivni procesi zaraščanja.

Navedene ugotovitve nazorneje pojasnjujejo rezultati kartiranja, ki smo ga opravili na proučevanih območjih: veliko nenaseljenih in opuščenih stavb v središču Pristave pri

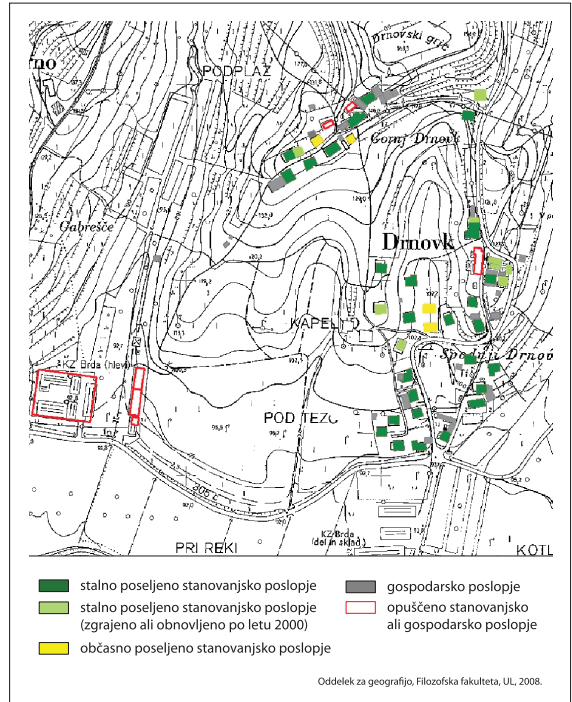

Slika 17:

Intenzivno obdelana vinogradniška pokrajina s poselitvijo po slemenih. Večina stavb je obljudena le občasno, ob praznikih in delovnih konicah.

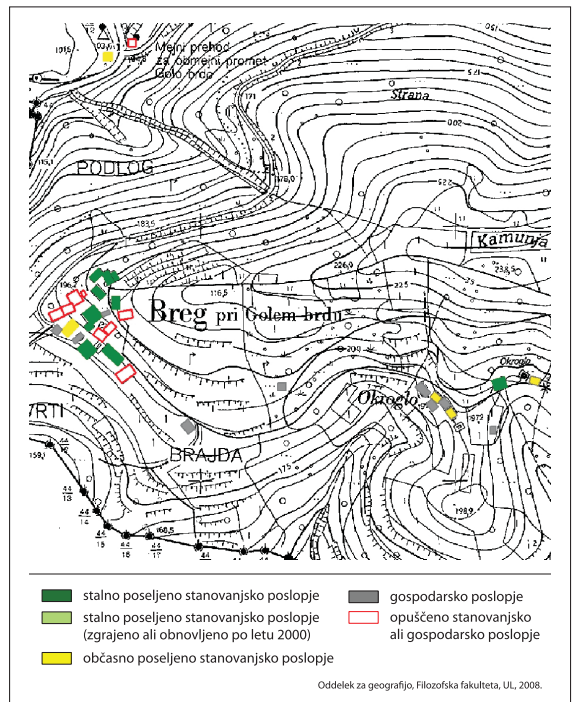
Slika 18:

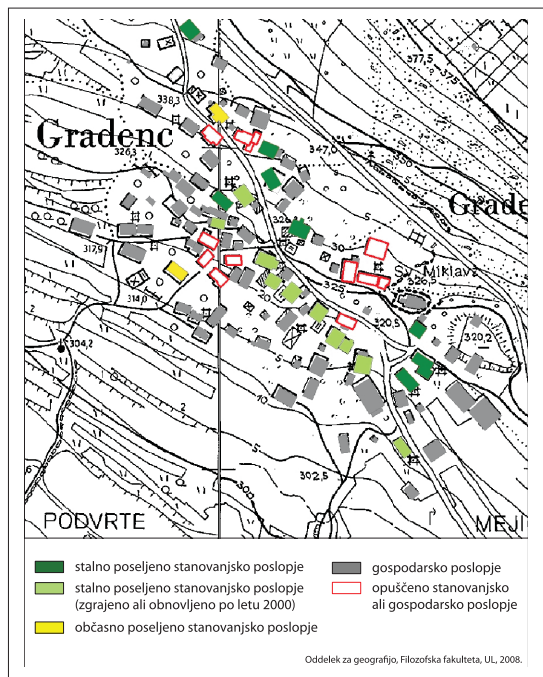
Zasedenost stavb v Drnovku, Goriška brda. Veliko število stalno naseljenih stanovanjskih poslopij ter predvsem obnovljenih in na novo zgrajenih hiš kaže na veliko živost naselja v južnem delu Brd.

Slika 19:

Zasedenost stavb na Bregu, Goriška brda. Opuščena stanovanjska in gospodarska poslopja kažejo na negativno prebivalstveno dinamiko, večje število hiš ima funkcijo občasno poseljenih počitniških stanovanj.

Slika 20:

Zasedenost stavb v Gradencu, Suha krajina. Številne novogradnje v osrednjem delu naselja na mestu starih hiš kažejo na vračanje življenja in pozitivno razvojno dinamiko. Opuščena ostajajo predvsem gospodarska poslopja in posamezne hiše na obrobju naselja (brez potomcev ipd.).

Mestinju; med tednom zapuščen, ob koncu tedna cvetoč Križan Vrh; skoraj popolna zasedenost stavb v Logarski dolini. Različno dinamiko smo zasledili tudi v Goriških brdih: živost v Drnovku (južni del Brd) in odmiranje v Bregu pri Golem Brdu.

Zanimivo sliko smo pridobili v Gradencu v Suhi krajini: ko smo naselje prvič kartirali v letu 2004, je naselje dajalo občutek dejanskega izumiranja, medtem ko je »cvetel« vinogradniški pas vikendašev in povratnikov na podeželje. Pri ponovnem kartiranju v letu 2008 smo evidentirali več novogradenj in vračanje življenja v naselje.

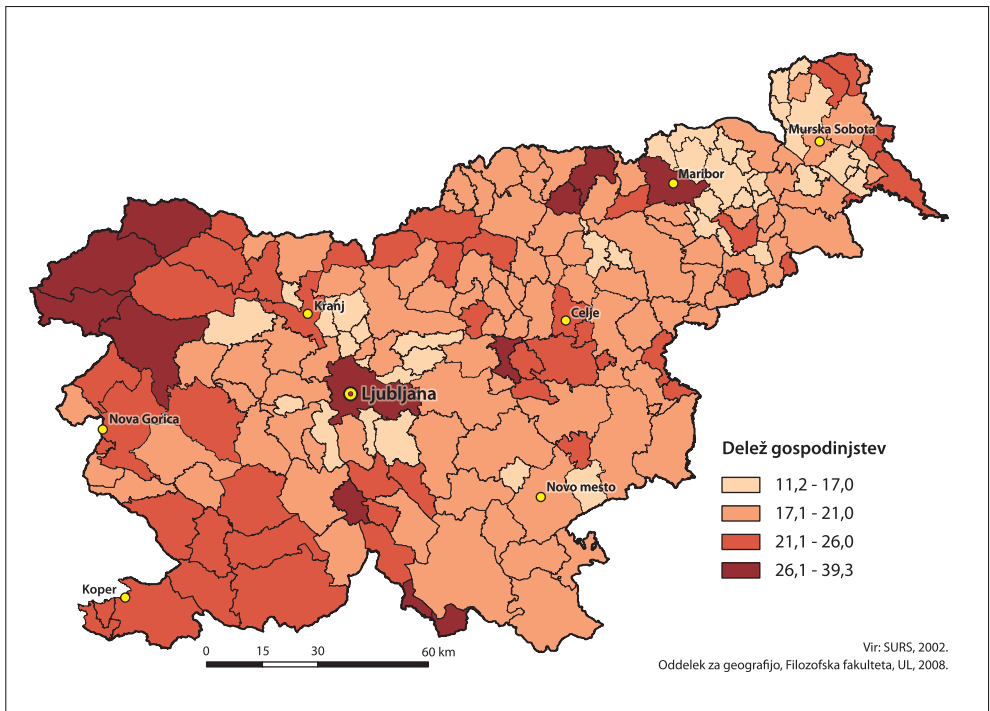
Velikost in demografska vitalnost gospodinjestev

Predstave o nadpovprečni velikosti podeželskih gospodinjestev že dolgo časa nimajo potrditve v realnosti. Splošno zmanjšanje rodnosti, atomizacija nekdanjih velikih družin in odseljivanje mlade delovne sile so dodobra osiromašile podeželska gospodinjestva.

Po uradnih statističnih podatkih pa je slika po občinah Slovenije izjemno neugodna. Predvsem je potrebno poudariti veliko razliko med vzhodno in zahodno Slovenijo; tokrat je stanje v zahodnem delu še nekoliko bolj pereče, saj prevladujejo občine z visokim deležem (preko 20 %) enočlanskih gospodinjestev.

Obsežna terenska raziskava je pokazala, da ima dobra tretjina gospodinjestev le enega ali dva člana. Le četrtina gospodinjestev ima pet ali več članov. Znotraj teh okvirov pa so precejšnje razlike, ki kažejo na veliko tozadevno raznolikost tudi tradicionalnega podeželja. Eno- in dvočlanska gospodinjestva so na teh podeželskih območjih vezana skoraj izključno na demografsko osiromašena gospodinjestva (neporočeni, pari brez otrok ali pari, katerih otroci so se odselili).

Slika 21: Enočlanska gospodinjstva po občinah Slovenije leta 2002.

Proučevana naselja v Halozah, Loškem potoku, Zgornjem Posočju in Suhi krajini so se pokazala kot najbolj prizadeta območja, kjer je več kot 40 % gospodinjstev eno- ali dvočlanskih. Še več, na omenjenih območjih je več kot petina gospodinjstev enočlanskih. Le za malenkost ugodnejši položaj je na Goričkem in v Beli krajini. Najslabše stanje izkazujejo proučevana naselja v Zgornjem Posočju in Halozah: navedeni območji imata v povprečju le desetino gospodinjstev s petimi ali več člani. Poseben primer je Goričko, kjer je velik delež eno- in dvočlanskih gospodinjstev ter sorazmerno velik delež pet- in veččlanskih gospodinjstev, kar razlagamo z močno tradicionalnostjo družbe.

Pozitivno izstopa le Zgornja Savinjska dolina, ki ima skoraj polovico gospodinjstev s pet ali več člani, kar je povezano z vrsto poselitve (samotne kmetije) in uspešnim prizadevanjem za vključitev pretežno kmečkih gospodinjstev v sodobne gospodarske tokove. Kljub vsemu je tudi to območje demografsko labilno, saj ima desetino enočlanskih in slabo četrtino eno- ali dvočlanskih gospodinjstev. V Goriških brdih je tretjina gospodinjstev z enim ali dvema članoma, tri in štiri člane ima 42 % gospodinjstev, četrtina pa pet in več članov.

Analiza starostno-generacijske strukture gospodinjstev se je pokazala kot zelo primerna metoda za oceno dejanskih in potencialnih razvojnih možnosti manjših območij. Pristop smo razvili pred tremi desetletji in se je pokazal za uporabnega v različne namene, tako za razvojne potrebe kot za proučevanje narodnostne problematike. Metoda sloni na terenskem zbiranju podatkov, ki je sicer zamudno in drago, zato pa prinaša življenjsko oziroma realno sliko stanja in problemov. Metoda temelji na tipologiji

gospodinjstev glede na starostno-generacijsko sestavo članov. Z razvojnega vidika so bila gospodinjstva razvrščena v enega od sedmih tipov: od tistih, v katerih so vsi člani starejši od 70 let ("odmirajoča") in 50 let (razvojno manj primerna), do mladih gospodinjstev. Na ta način je možno ugotoviti dejanska in potencialno primerna gospodinjstva za izpeljavo razvojnih projektov.

Starostno-generacijska tipologija gospodinjstev zavisi od namena raziskave. V našem primeru smo želeli izpostaviti njihovo potencialno razvojno naravnanoost. Člane gospodinjstev smo obravnavali v okviru starostnih generacij. Izločenih je bilo sedem tipov gospodinjstev.

1. Ostarelo gospodinjstvo: vsi člani so starejši od 70 let.
2. Starejše gospodinjstvo: vsi člani so starejši od 50 let.
3. Gospodinjstvo s starejšo srednjo generacijo: starši z otroki, starejšimi od 35 let (tudi enočlansko gospodinjstvo).
4. Gospodinjstvo s srednjo generacijo: otroci stari od 25 do 35 let (tudi enočlansko gospodinjstvo).
5. Trigeneracijsko gospodinjstvo.
6. Gospodinjstvo s srednjo in mlado generacijo.
7. Mlado gospodinjstvo: vsi člani mlajši od 35 let.

Med navedenimi tipi gospodinjstev je možno razpoznati tista, ki so potencialno sposobna vključitve v razvojne programe. Prvi tip gospodinjstev je v večini delovno manj dejaven. V drugem tipu so gospodinjstva, katerih člani praviloma še vzdržujejo gospodarsko dejavnost, niso pa (razen izjem) nosilci podjetništva. Podobno stanje je pri tipu 3, ki je večkrat obremenjen z neporočenimi otroki, bolnimi ali invalidnimi osebami. Tip 4 je zaradi polne delovne moči članov gospodinjstev potencialno zanimiv kot nosilec sprememb. Peti tip je močno izgubil svoj nekdanji prevladujoč značaj, a ostaja še vedno zelo primeren za družinska podjetja. Žal pa je v številnih primerih ta tip gospodinjstev demografsko osiromašen. Šesti tip gospodinjstev se zdi še najbolj primeren za razvoj novih dejavnosti. Gospodinjstva so tudi zaradi otrok praviloma bolj odprta za sodobne prijeme tudi v gospodarstvu. Mlada gospodinjstva kot zadnji tip so v vsakem okolju zelo zaželeni, a zelo občutljiva na socialno okolje (šolstvo, zdravstvo, finančno-razvojne možnosti).

Med zajetimi 1357 gospodinjstvi je vsako deseto že ostarelo, med njimi sta dve tretjini le z enim članom. To je veliko socialno breme za vsako okolje, še posebno podeželsko. Starejših gospodinjstev je šestina. Večinoma so člani teh gospodinjstev upokojeni. Kar dobra tretjina gospodinjstev je enočlanskih. Če združimo obe skupini gospodarsko manj ali nefunkcionalnih gospodinjstev, jih je skoraj 30 %, kar pred načrtovalce razvoja postavlja zelo resne probleme.

Gospodinjstva s starejšo srednjo generacijo poleg mladih gospodinjstev predstavljajo najšibkejšo skupino gospodinjstev (8 %). Praviloma so to dvo- in tričlanska gospodinjstva, kar petina jih je le z enim članom. Omenjena struktura kaže na njihovo skromno demografsko vitalnost. Gospodinjstva s srednjo generacijo so strukturno ugodnejša od predhodnega tipa zaradi v povprečju večjega števila članov, pa tudi bolj zastopana (12 %).

Upoštevač število članov, jih je največ tričlanskih (45 %), sledijo jim štiri- in dvočlanska gospodinjstva (po 20 %), nato pa eno- in petčlanska (po 7 %).

Trigeneracijska gospodinjstva predstavljajo dobro petino vseh in so poleg "običajnih" gospodinjstev, torej tistih s srednjo in mlado generacijo, najštevilnejša. V kar dveh tretjinah teh gospodinjstev je le pet ali šest članov. Ta močno prevladujoča skupina, ki je demografsko zelo siromašna, deli preostala gospodinjstva na dve podskupini. 15 % gospodinjstev ima le tri ali štiri člane. Očitno gre za gospodinjstva, ki so se znašla v neugodnem socialnem in gospodarskem položaju. Na drugi strani pa je petina gospodinjstev s sedmimi do desetimi člani, ki predstavljajo ostanek nekdanj prevladujočega tipa gospodinjstev.

Gospodinjstva s srednjo in mlado generacijo so formalno razvojno najprimernejša. V naši analizi so evidentirana kot najmočnejši tip gospodinjstev, čeprav predstavljajo le malce večji delež od predhodnega tipa (25,5 %). 55 % jih je štiričlanskih, petina jih ima več članov. Na to (sicer dokaj šibko) skupino je možno računati pri načrtovanju in izpeljavi razvojnih načrtov. Poleg staršev se v razvojni krog lahko vključijo tudi otroci z ustreznim izobraževanjem. Mlada gospodinjstva so na žalost skoraj izjemen pojav, saj jih je le 5 % od vseh gospodinjstev. Potrebna so posebno skrbne obravnave, saj predstavljajo eno redkih možnosti za ohranjanje vsaj potencialno kontinuirane poselitve podeželja.

Pri analiziranju demografske vitalnosti gospodinjstev moramo biti zelo previdni. Za pojasnitev uporabimo primer trigeneracijskih gospodinjstev: najvišji delež (okrog tretjine vseh gospodinjstev) dosegajo v Zgornji Savinjski dolini in na Goričkem. Medtem ko so v prvem primeru demografsko močna (veliko število članov), pa so na Goričkem močno osiromašena, saj jih je skoraj 60 % s petimi in manj člani, v Zgornji Savinjski dolini pa je takih 33 %.

Slika 22:

V naselju Gradenc (Suha krajina) smo evidentirali pozitivno »dinamiko«: mladi ostajajo doma, kar se v zadnjih letih odraža v številnih novih in obnovljenih hišah.

Goričko prednjači po nadpovprečnemu deležu ostarelih (16 %), podpovprečnemu deležemu dvogeneracijskih gospodinjstev (14 %) in simboličnemu deležu mladih gospodinjstev. Podatki dokazujejo njegovo demografsko nemoč in izčrpanost. Ostarela gospodinjstva imajo nadpovprečno število članov, dvogeneracijska pa obratno, podpovprečno število. Prevlada trigeneracijskih gospodinjstev zavaja optimistična pričakovanja, saj so z majhnim številom članov tudi ta znak demografskega odmiranja

Preglednica 15: Analiza vitalnosti gospodinjstev na proučevanih območjih.

proučevano območje	ostarelo (%)	starejše (%)	starejša srednja generacija (%)	srednja generacija (%)	trigeneracijsko (%)	srednja in mlada generacija (%)	mlado (%)	skupaj (%)
Goričko	16,1	13,7	12,4	11,8	30,4	14,3	1,2	100
Murska ravan	8,3	15,2	2,1	13,8	25,5	29,7	5,5	100
Haloze	12,9	28,0	6,5	8,6	17,2	21,5	5,4	100
Posotelje	9,8	12,2	4,1	17,9	22,8	25,2	8,1	100
Suha krajina	13,0	16,7	6,8	13,0	16,7	27,8	6,2	100
Bela krajina	9,5	20,6	12,7	10,3	13,5	27,8	5,6	100
Zg. Savinjska dolina	4,9	14,7	7,0	9,1	34,3	28,7	1,4	100
Loški potok	17,8	19,8	6,9	8,9	12,9	30,7	3,0	100
Zgornje Posočje	14,3	17,0	11,0	10,4	15,4	25,3	6,6	100
Goriška brda	12,4	14,0	6,6	14,9	19,8	25,6	6,6	100
skupaj – delež	11,9	16,7	7,8	11,9	21,2	25,5	4,9	100
skupaj – število	161	227	106	162	288	346	67	1357

Vir: Terensko delo, Oddelek za geografijo, FF, UL, 2004-2005.

območja. Naselja so v povprečju majhna, zato so razlike med naselji precejšnje: obstajajo naselja povsem brez mladega prebivalstva in naselja z relativno ugodno demografsko strukturo.

Murska ravan ima z velikimi naselji (po številu prebivalstva), ugodnimi razmerami za kmetijstvo in bližino obeh središčnih krajev regionalnega pomena pričakovano ugodnejšo strukturo gospodinjstev. Prevladujejo (55 %) dvo- in trigeneracijska gospodinjstva. Oba tipa lahko uvrstimo med družbenogospodarsko obetajoča.

Haloze imajo velik delež ostarelih in starih gospodinjstev (41 %). Demografsko revščino dokazuje tudi izredno majhno število članov v gospodinjstvih.

Posotelje in Suha krajina kažeta povprečno sliko izbranih območij. Primerjava števila članov gospodinjstev obeh območij razbije navidezno enakost. Čeprav ima Posotelje nekaj manj ostarelih in starih gospodinjstev, pa so ostali tipi po številu članov nadpovprečno šibki. V Suhi krajini je izrazita dvojnost: gospodinjstva s samo srednjo in/ali staro generacijo imajo majhno število članov, dvo- in trigeneracijska pa sorazmerno ugodno število članov.

Bela krajina se tudi močno približuje povprečju, a z dvema poudarkoma: velikim deležem starih in majhnim deležem trigeneracijskih gospodinjstev, kar daje slabe obete za demografski razvoj v bližnji prihodnosti.

Zgornja Savinjska dolina izstopa iz povprečja demografskega stanja proučevanih območij. Skoraj dve tretjini dvo- in trigeneracijskih gospodinjstev ter petina starih in ostarelih daje območju ugodne razvojne možnosti. To potrjuje tudi nadpovprečno število članov obeh demografsko najbolj ugodnih tipov gospodinjstev.

Loški potok je demografsko izčrpano območje. O tem pričajo predvsem tri dejstva: velik delež ostarelih (18 %) in majhen delež trigeneracijskih gospodinjstev (13 %) ter majhno število članov gospodinjstev.

Zgornje Posočje je tudi blizu povprečja vseh izbranih območij, razen pri nizkem deležu trigeneracijskih gospodinjstev. Število članov gospodinjstev se približuje stanju v Suhi krajini: sorazmerno ugodno je število članov dvo- in trigeneracijskih gospodinjstev.

Goriška brda imajo relativno veliko starejših gospodinjstev (skupaj 26 % tipa 1 in 2), vendar kar petino trigeneracijskih večštevilknih gospodinjstev in četrtno gospodinjstev s srednjo in mlado generacijo ter v primerjavi z ostalimi območji relativno visok delež mladih družin (7 %), kar dokazuje demografske valove, pogojene tudi s političnimi spremembami v 20. stoletju.

Neprijetno dejstvo demografske osiromašenosti slovenskega podeželja se je potrdilo tudi na proučevanih območjih: redki so fertile in demografsko vitalni otoki (Zgornja Savinjska dolina, delno Suha krajina in južni del Goriških brd). V dani situaciji je potrebno drugače vrednotiti izjemno velik potencial starejšega prebivalstva, na ustrezen način v življenje in delo lokalnih skupnosti vključevati doseljence in povratnike na podeželje. Hkrati je potrebno podpirati žive strukture na podeželju, ki prebivalstvo medsebojno povezujejo (raznovrstna društvena aktivnost, dejavnosti, ki krepijo lokalno identiteto) in prispevajo h krepitvi socialnega kapitala.

Družbenogospodarska sestava prebivalstva

Za ugotavljanje družbenogospodarske moči prebivalstva so bili izbrani trije temeljni dejavniki: izobrazbena sestava prebivalcev, delovna aktivnost in dnevne selitve.

Stopnja izobrazbe je izhodišče učinkovitega razvoja, ki pa ima lahko tudi temno plat: pomanjkanje ustreznih delovnih mest v domačem okolju pogosto pripelje k odseljavanju najbolj izobraženega kadra. Ostajanje doma je zato lahko posledica dveh dejstev: ustreznih delovnih mest v domačem okolju in izkoriščanje vse bolj uveljavljene težnje po kakovostnem podeželskem bivalnem okolju na račun dnevnega odhajanja na delo v večja središča.

Delovna aktivnost je neposreden kazalec trenutne družbenogospodarske moči prebivalstva. Razmerja med posameznimi kategorijami (šolajoči, zaposleni, brezposelni, upokojenci) pokažejo prednosti ali slabosti posameznih območij. Pri presoji pomena posameznih kategorij prebivalstva pa je potrebno biti pazljiv. Relativno visok delež aktivnega prebivalstva je lahko varljiv, če ne ugotovimo njegove starostne sestave. Starostna piramida slovenskega prebivalstva kaže »napihnjen trebuh« ravno pri aktivnem prebivalstvu, kar bi bilo ugodno z gospodarskega vidika, vendar je težišče tega prebivalstva pomaknjeno v višje starostne skupine. Na obrobni podeželskih območjih je to dejstvo lahko še bolj kritično, posebno pri aktivnih kmetih in pri šolajoči mladini, ki se bo po šolanju po vsej verjetnosti v večjem obsegu odselila, ali pa ostala v mestih.

Dnevne selitve pokažejo smer »razlivanja« vozačev v večja zaposlitvena središča, kar je še posebno pomembno pri delovni migraciji. Nizka kvalifikacijska sestava aktivnega

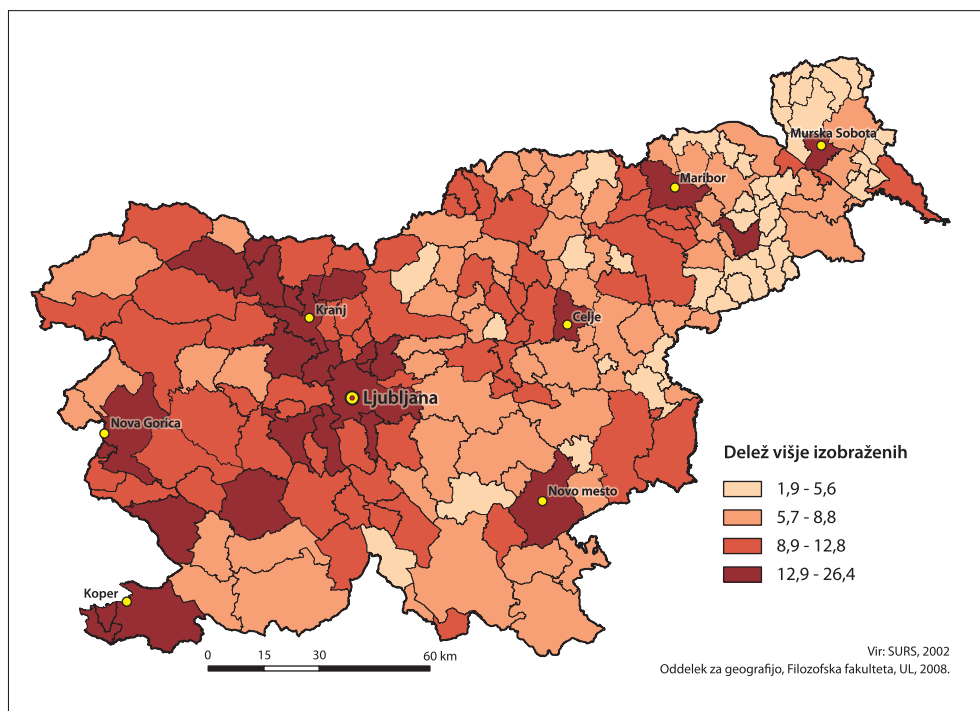
prebivalstva pogosto usmerja delavce z določenega območja pretežno v enozaposlitveno središče in celo v eno podjetje. V primeru, da to podjetje zaide v gospodarske težave, se povečuje možnost socialne krize območja.

Izobrazba – vrata do hitrejšega razvoja

Nepotrebno je poudarjati, kako pomembna je izobrazba za učinkovit razvoj. Če je po 2. svetovni vojni močno prevladovalo prebivalstvo z osnovno šolo in je bila v 80-ih letih že večina mladih vključena v srednješolsko izobraževanje, pa vstopamo v obdobje, ko bo za že malo zahtevnejše delo potrebna visokošolska/univerzitetna izobrazba. Popis prebivalstva leta 2002 je pokazal, da so med pokrajinami velike razlike v deležu višje in visoko izobraženih. Očitna in razvojno nevarna je razdeljenost Slovenije na dva dela: na zahodni del z nadpovprečno visokim deležem višje in visoko izobraženih prebivalcev ter na vzhodni del s tovrstnim podpovprečnim deležem; v boljšem položaju so le območja večjih mest. V izrazito neugodnem položaju je severovzhodni del Slovenije, posebno Goričko in Haloze, pa tudi Slovenske gorice, izven tega območja pa Kozjansko ter »žepi« v senci vplivnih območij večjih mest (Suha krajina, Zgornje Pokolpje, Zgornja Savinjska dolina). Med takšne pokrajine bi lahko uvrstili še nekaj prometno odmaknjenih območij, na primer Brkine, dele kraških in hribovskih območij, ki jih prikrivajo občinska povprečja.

V podrobnejšo analizo stanja na vzorčnih območjih je bilo zajeto celotno prebivalstvo, staro nad 15 let, ki je bilo vključeno tudi v analizo vitalnosti gospodinjstev in uvrščeno v skupine, primerljive z razredi, kot jih opredeljuje SURS.

Slika 23: Prebivalstvo z visokošolsko in univerzitetno izobrazbo po občinah Slovenije leta 2002.

Preglednica 16: Prebivalstvo po izobrazbi na izbranih problemskih območjih Slovenije.

proučevano območje	dosežena stopnja formalne izobrazbe (delež starejših nad 15 let v %)					
	nedokončana osnovna šola	osnovna šola	poklicna šola	višja, visoka šola	ni podatka	skupaj
Goričko	1,5	57,8	22,4	15,8	2,5	100
Murska ravan	0,5	44,4	27,6	22,6	4,9	100
Haloze	5,7	50,2	19,8	19,8	4,4	100
Posotelje	2,2	43,2	24,4	23,3	6,9	100
Suha krajina	12,9	38,8	20,8	23,8	3,7	100
Bela krajina	5,8	36,9	21,5	31,4	4,4	100
Zgornja Savinjska dolina	5,5	43,9	24,7	19,9	6,0	100
Loški potok	1,2	43,9	24,50	26,9	3,6	100
Zgornje Posočje	3,0	43,0	23,4	25,0	5,6	100
Goriška brda	1,5	37,6	19,2	32,8	8,9	100
skupaj – delež	4,0	44,1	23,0	23,8	5,1	100
skupaj – število	152	1671	872	899	191	3785

Vir: Terensko delo, Oddelek za geografijo, FF, UL, 2004-2005.

Na izbranih območjih daleč prevladuje delež prebivalcev z dokončano osnovno šolo; skupaj s tistimi, ki nimajo niti osnovne šole, dosega skoraj polovico prebivalcev! Sledita mu deleža poklicno izobraženih in prebivalcev s končano srednjo šolo, ki skupaj neznatno presegata delež prebivalcev s končano osnovno šolo. Delež prebivalcev z nedokončano osnovno šolo sicer ne presega 5 %, a je hkrati enak deležu višje in visoko izobraženega prebivalstva. Primerjava stanja z državnim povprečjem pokaže, da je na izbranih območjih kar za tretjino več tistih, ki so delno ali v celoti zaključili osnovno šolo. Svetlo točko lahko najdemo pri deležu prebivalstva s srednjo izobrazbo, saj je blizu državnega povprečja.

Kljub nezavidljivemu povprečnemu stanju izobrazbene sestave prebivalstva pa je stanje na nekaterih izbranih območjih še veliko slabše. Daleč prednjači Goričko s skoraj 60 % prebivalstva, ki ima delno ali v celoti dokončano osnovno šolo; komaj vsak šesti ima srednjo šolo in vsak štirideseti višjo ali visoko šolo. V prisposodbi bi lahko rekli, da gre v izobrazbenem pogledu za pravo »puščavo«, ki ne daje dobrih obetov, da bi iz lastnih sil nastala vsaj kakšna razvojno cvetoča »oaza«. Za Goričkim v slabem sledijo Haloze in Suha krajina s polovico prebivalstva, ki ima le delno ali popolno osnovno šolo.

Med izbranimi območji sta v nekoliko boljšem položaju Bela krajina in Goriška brda. Obe imata celo višji delež prebivalcev s srednjo izobrazbo kot je državno povprečje, v Brdih pa je najvišji delež višje in visoko izobraženih med vsemi izbranimi območji.

Ob poznavanju splošnega razvoja slovenskih pokrajin nam izobrazbena sestava prebivalstva ponuja razvrstitev izbranih območij v štiri skupine z različnimi razvojnimi možnostmi:

- območja, ki so brez zunanje pomoči obsojena na družbenogospodarski propad (Goričko);

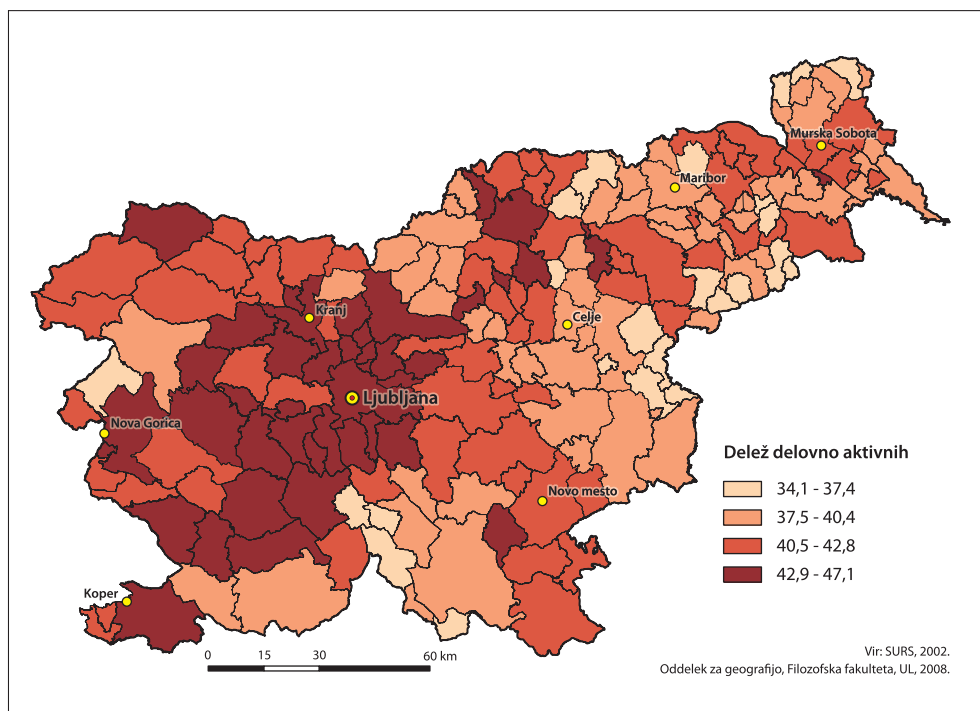
- območja, ki družbenogospodarsko vegetirajo (Haloze, Suha krajina);
- območja s počasnim družbenogospodarskim razvojem (Murska ravan, Posotelje, Bela krajina, Zgornja Savinjska dolina, Loški potok, Zgornje Posočje);
- območja z zametki endogenega razvoja (Goriška brda).

Aktivnost prebivalstva

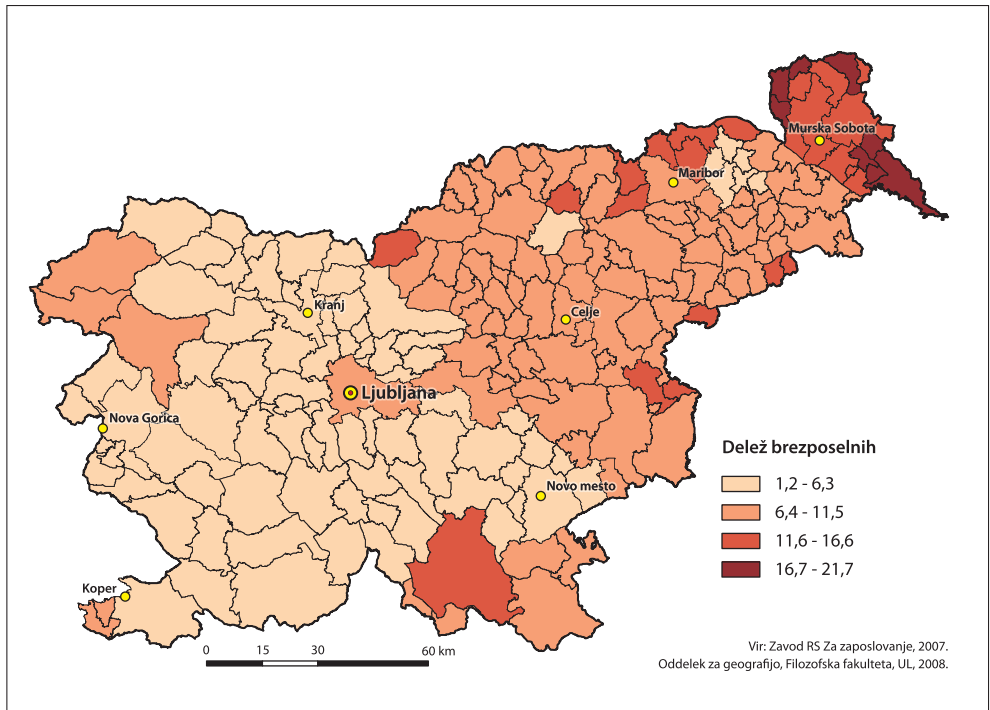
Delež aktivnega prebivalstva v primerjavi s celotnim prebivalstvom v sedanjih demografskih razmerah znaša okrog 50 %; temu deležu je zelo blizu tudi slovensko prebivalstvo. Tudi v tem primeru je, kot pri deležu višje in visoko izobraženih, opazna razlika med vzhodnim in zahodnim delom Slovenije. Vzhodni del države je v višini deleža aktivnega prebivalstva bistveno siromašnejši od zahodnega, v negativnem pogledu pa izstopajo obmejna območja vzhodnega in južnega dela Slovenije. Povsem nasprotna pa je slika pri deležu brezposelnih leta 2007. Do sedaj prikazani prebivalstveni kazalci so povzeti v sliki brezposelnih, ki se ponavlja v razkoraku med vzhodnim in zahodnim delom Slovenije. Upoštevati moramo, da slika prikazuje stanje v obdobju ugodnih gospodarskih razmer (leto 2007); gospodarska kriza lahko precej spremeni stanje, a praviloma najbolj prizadene gospodarsko šibkejša območja.

Z vidika vloge kmetijstva kot zaposlitvene dejavnosti je pomembno razmerje med vsemi delovno aktivnimi ter številom samozaposlenih v kmetijstvu. Gospodarski pomen kmetijstva v Sloveniji kot v državah EU upada že desetletja, delež zaposlenih se zmanjšuje.

Slika 24: Delovno aktivno prebivalstvo po občinah Slovenije leta 2002.

Slika 25: Brezposelni po občinah Slovenije leta 2007.

V večjem delu slovenskih občin (114 občin) je delež samozaposlenih v kmetijstvu nižji od 5 % in samov 19-ih občinah (večinoma na vzhodu oziroma severovzhodu države) je ta delež višji od 15 %. Višino deleža samozaposlenih v kmetijstvu je potrebno pravilno razlagati. Na primer sorazmerno visok delež samozaposlenih v občinah Zgornje Savinjske doline kaže visoko stopnjo samooskrbnosti in rabe lokalnih naravnih virov, ki jih omogočajo velike kmetije. Na drugi strani pa visok delež samozaposlenih na Goričkem in v Slovenskih goricah odraža gospodarsko šibkost območij, kar je posledica šibke gospodarske moči kmetij, pa tudi dejstva, da se mnogi brezposelni ob popisu prebivalstva opredeljujejo za zaposlene na kmetiji.

Za družbenogospodarski razvoj je poleg podatka o deležu aktivnega prebivalstva pomembno razmerje med posameznimi skupinami aktivnega prebivalstva, zato so bila izbrana območja deležna podrobnejšega pregleda sestave aktivnega prebivalstva, posebno zaradi tega, ker je tu še močan delež kmečkega prebivalstva.

Kot že pri drugih demografskih kazalcih so tudi pri aktivnosti prebivalstva velike razlike med izbranimi območji. Tako je v Halozah pol manjši delež šolajočih dijakov in študentov (6,2 %) kot v Suhi in Beli krajini ter v Zgornjem Posočju; le za odtенок je položaj ugodnejši v Halozah. Še en podatek več, da so nekatera območja krepko na poti v demografsko in razvojno odmiranje.

Z visokim deležem zaposlenih bi lahko zavračali gornje ugotovitve, a žal vsi ostali demografski kazalci tega ne dovoljujejo. Delež zaposlenih, med katere so uvrščeni tudi

Preglednica 17: Aktivnost prebivalstva na izbranih območjih Slovenije.

proučevano območje	aktivnost (%)					
	šolajoča mladina	zaposleni	upokojenci	nezaposleni	kmetije	skupaj
Goričko	7,6	34,0	35,0	12,9	10,5	100
Murska ravan	10,0	37,9	32,6	12,5	6,9	100
Haloze	6,2	34,4	36,6	12,3	10,6	100
Posotelje	10,8	39,3	29,1	7,8	13,0	100
Suha krajina	13,2	48,3	29,8	6,2	2,5	100
Bela krajina	12,0	44,4	31,5	6,9	5,2	100
Zgornja Savinjska dolina	11,5	28,2	28,4	10,4	21,5	100
Loški potok	9,0	45,9	36,5	8,2	0,4	100
Zgornje Posočje	12,7	47,6	32,1	6,6	1,1	100
Goriška brda	9,3	41,7	33,8	7,9	7,3	100
skupaj – delež	10,5	40,0	32,2	9,2	8,1	100
skupaj – število	401	1529	1230	351	311	3822

Vir: Terensko delo, Oddelek za geografijo, FF, UL, 2004-2005.

kmetije, se po območjih giblje med 44 % in 50 %. Najmanj ugodna slika je v Prekmurju (Goričko, Murska ravan) in v Halozah, nato pa v Loškem potoku. Znotraj te skupine so velike razlike v deležu kmečkega prebivalstva. Na eni strani so skoraj deagrarizirana območja (Loški potok, Zgornje Posočje, Suha krajina), na drugi pa območja z znatnim deležem aktivnega kmečkega prebivalstva: Zgornja Savinjska dolina (21 %), Posotelje (13 %), Haloze in Goričko (10 %). Naravne razmere za kmetijstvo in agrarna struktura (majhne kmetije z razdrobljeno parcelacijo zemlje oziroma samotne kmetije) so imeli odločilno vlogo pri ohranjanju kmetovanja, kar je danes več kot očitno pri obsegu zaraščanja in ogozdovanja kmetijskih površin. Visok delež nezaposlenih je znak gospodarske šibkosti območij in strukturnih slabosti delovne sile. Delež nezaposlenih je najvišji v severovzhodni Sloveniji (Goričko, Murska ravan, Haloze z 12 %, malo za njimi pa je Zgornja Savinjska dolina z 10 %).

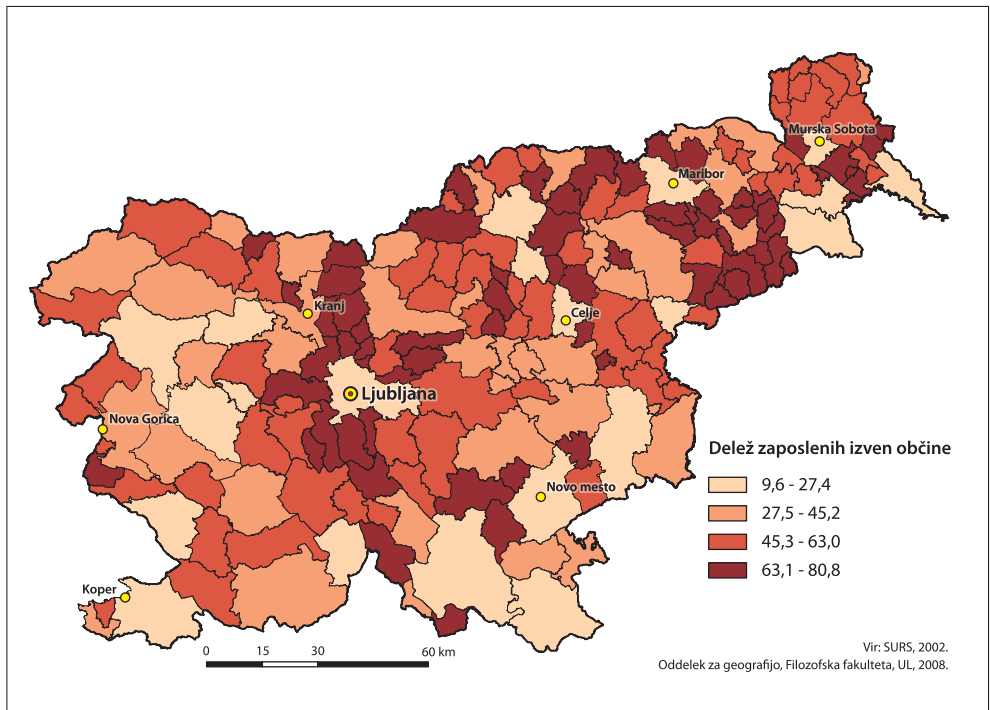
Neugodna slika se ponavlja pri deležu upokojenih, saj je na izbranih območjih skoraj tretjina nad 15 let starega prebivalstva upokojena. Zopet so v vrhu znana območja: poleg Goričkega in Haloz še Loški potok.

Sorazmerno visok delež aktivnega prebivalstva na vzorčnih območjih je mogoče razložiti le z vpogledom v ostale znake demografske in socialne sestave. Iz njih je moč ugotoviti, podobno kot za delež kmečkega prebivalstva, da gre v vseh pogledih za šibko moč aktivnega prebivalstva, ki se oprijemlje vseh razpoložljivih možnosti za zagotovitev preživetja.

Dnevne selitve prebivalstva – vsakodnevno razlivanje na več strani

V dobi izrazite mobilnosti se zdi, da dnevne selitve prebivalstva niso izjemno pomemben kazalec prostorskih razmer. To deloma drži, če obstajamo pri razmerju prebivalcev, ki ostajajo doma, in tistih, ki se dnevno vozijo drugam. A če k temu dodamo prostorski vzorec selitev (razpršenost/zgoščenost ciljnih krajev, njihova oddaljenost) in izobrazbeno/kvalifikacijsko sestavo vozačev, se pokažejo prednosti ali slabosti posameznih območij. V ospredju zanimanja so bile dnevne selitve zaposlenega prebivalstva, ker so neposredno povezane z eksistenčno sliko obravnavanih območij. Pri vseh območjih prevladujeta nizko in srednje kvalificirana delovna sila, ki je nadpovprečno občutljiva na spreminjanje gospodarskih razmer oziroma prva žrtev pri odpuščanju zaposlenih.

Slika 26: Zaposleni zunaj občine bivanja leta 2002 v Sloveniji.

Vzporedno s tem smo bili pozorni na selitve šolajočih otrok/dijakov/študentov. Tu se je potrdilo spoznanje, da je osnovnošolska mreža sorazmerno ugodna, posebno ker občine dobro skrbijo za prevoze otrok v šolo. Večji problemi so pri dijakih, ki obiskujejo srednje in strokovne šole, saj mora večina zaradi velike oddaljenosti od doma živeti v dijaških domovih. To je začetek odtujevanja domačemu okolju in s tem nevarnost praznjenja.

Prostorski vzorec dnevnih selitev delovne sile je za vsako območje drugačen, a vendar med njimi najdemo skupne poteze in celo posamezne tipe.

Goričko-haloški tip dnevnih selitev z izrazitim zaposlitvenim središčem (Murska Sobota, Ptuj). Na Goričkem je še pomembna zaposlitev v Avstriji, za Haložane pa nekaj manjših

zaposlitvenih središč na robu Haloz. V Prekmurju je še množica majhnih krajev z nekaj zaposlenimi, ki so v krogu s sorazmerno majhnim radijem.

Belokranjski tip dveh prevladujočih zaposlitvenih središč (Metlika, Črnomelj) in sorazmerno prostorsko ozko omejenim zaposlitvenim območjem z izjemo Novega mesta. V ta tip lahko uvrstimo tudi Mursko ravan (Murska Sobota, Lendava) ter Zgornje Posočje. Za Mursko ravan je značilna zgostitev majhnih zaposlitvenih krajev na majhnem območju, medtem ko pa so zaposlitvena središča za bivačje v Zgornjem Posočju precej oddaljena od kraja bivanja in vključujejo tudi kraje v Italiji.

Raztočni tip opredeljuje Posotelje, Suho krajino, Zgornjo Savinjsko dolino in Loški potok. Gre za prostorsko širok krog zaposlitvenih središč, kamor se »razteka« dnevna selitev delovne sile. Povsod nekoliko prevladuje močno in oddaljeno zaposlitveno središče (Celje za Posotelje, Novo mesto za Suho krajino, Ljubljana za Loški potok); izjemi sta Nazarje in Tolmin kot lokalni zaposlitveni središči.

V razvojnem pogledu sta glede zaposlitvenih središč pomembna dva tipa območij: tista, ki imajo, in tista, ki nimajo pomembnejših zaposlitvenih središč na domačem območju; tako je večina delovne sile primorana, da se dnevno vozi izven domačega območja. V ta drugi, manj ugodni tip, spadajo Goričko, Haloze, Suha krajina in Loški potok.

Družbenogospodarska sestava prebivalstva je odskočna deska za učinkovit razvoj. Podeželsko prebivalstvo je dolgo zaostajalo za mestnim glede izobrazbene in zaposlitvene sestave. Položaj se je začel bistveno spreminjati v 70-ih letih 20. stoletja, ko je večina mladega prebivalstva tudi na podeželju začela dosegati srednjo ali strokovno izobrazbo. Proti koncu 20. stoletja pa se je začel podoben proces z višje in visokošolskim izobraževanjem, kar je bilo v veliki meri povezano s suburbanizacijo (odseljavanje mestnega prebivalstva na bližnje podeželje) in z ostajanjem visoko izobraženih kadrov na podeželju. To se dogaja na delu podeželja, ki je prometno dobro povezan z mesti, medtem ko so robna podeželska območja prizadeta z nizko izobrazbeno in zaposlitveno sestavo prebivalstva. Njihov razvoj je zato omejen bolj ali manj na vzdrževanje gospodarskega stanja z znaki modernizacije. Gospodarska moč teh območij je odvisna od učinkov »prodaje« nizko kvalificiranega dela v zaposlitvenih središčih izven domačega območja. Za učinkovit razvoj domačih razvojnih potencialov manjka večina odločilnih dejavnikov, kot so mlada in izobražena delovna sila ter finančni kapital.

Vsebina in funkcija podeželja z vidika lokalnega prebivalstva

Raznovrstni demografski, gospodarski, okoljski in širši družbeni problemi, tj. staranje prebivalstva, odseljavanje mladega in delovno aktivnega ter bolj izobraženega prebivalstva, slabša izobrazbena struktura, pomanjkanje delovnih mest, pomanjkljiva infrastrukturna opremljenost, obmejnost in obrobnost, manj ugodni naravni pogoji za kmetijstvo itn., zaznamujejo podeželska območja z različno intenzivnostjo. Pravzaprav lahko govorimo o **strukturnih problemih** slovenskega podeželja: raznovrstna podeželska območja se

običajno ne soočajo le z enim izoliranim problemom, ampak se »spopadajo« s kombinacijo več navedenih problemov, ki imajo že »stare in globoke korenine« ter zahtevajo dolgoročen-sistemski in medsektorski pristop k njihovem reševanju. Tovrstni problemi so običajno najbolj potencirani na obrobni podelželskih območjih. Razumevanje in učinkovitost njihovega reševanja presega zmožnosti sektorskega analitičnega pristopa zlasti takrat, ko jih pričnemo vrednotiti skozi prizmo lokalnega prebivalstva.

Prepoznavanje in vrednotenje razvojnih problemov

V okviru terenske raziskave/vprašalnika smo se osredotočili na:

- ključne razvojne probleme, ki jih prebivalstvo čuti kot odločilne razvojno omejitvene dejavnike,
- nabor potencialnih idej in vizij razvoja lokalnega območja, ki jih prepozna lokalno prebivalstvo.

Vprašalnik je anketirancem posredoval razmeroma obsežen nabor možnih odgovorov. Med dejavnike, ki ovirajo lokalni razvoj, smo vključili: demografske (odselsevanje, staranje), družbenogospodarske (pomanjkanje delovnih mest, slaba izobrazbena struktura), infrastrukturne (oddaljenost od oskrbnih središč, pomanjkljiva osnovna infrastruktura), naravne (neugodni naravni pogoji za kmetijstvo) in druge probleme (obmejnost, drugo).

Preglednica 18: Razvojni problemi izbranih proučevanih območij Slovenije.

proučevano območje	odselsevanje (%)	staranje (%)	pomanjkanje delovnih mest (%)	slaba izobrazbena struktura (%)	oddaljenost od središč (%)	pomanjkljiva infrastruktura (%)	neugodni naravni pogoji (%)	obmejnost (%)	drugo (%)	skupaj (%)
Goričko	14,5	13,2	28,9	3,7	14,7	10,8	5,6	4,4	4,2	100
Murska ravan	7,5	23,7	36,6	6,8	6,8	10,8	1,7	3,4	2,7	100
Haloze	19,4	16,4	23,9	2,5	14,4	4,0	8,5	9,5	1,5	1000
Posotelje	15,1	17,9	27,9	5,6	15,9	4,0	4,0	6,0	3,6	100
Suha krajina	6,0	20,3	29,3	3,8	20,3	9,0	9,0	0,0	2,3	100
Bela krajina	15,5	19,8	18,1	3,4	12,9	12,9	3,4	6,9	6,9	100
Zgornja Savinjska dolina	9,1	12,0	20,2	5,8	27,4	12,0	10,6	0,5	2,4	100
Loški potok	16,8	14,2	31,0	1,3	20,6	1,3	4,5	5,2	5,2	100
Zgornje Posočje	14,5	14,9	28,2	2,4	22,6	6,5	8,1	0,4	2,4	100
Goriška brda	1,1	18,9	11,6	3,2	20,0	35,8	2,1	3,2	4,2	100
skupaj – delež	12,6	16,8	27,3	4,11	6,8	9,4	5,8	3,9	3,3	100
skupaj – število	266	354	575	86	355	198	122	83	71	2110

Vir: Terensko delo, Oddelek za geografijo, FF, UL, 2004-2005.

1408 vprašanih je kot pomembne izpostavilo skupaj 2110 razvojnih problemov: močno prevladuje problem pomanjkanja delovnih mest (27 % vseh pridobljenih odgovorov oziroma je ta problem navedlo 65 % vprašanih). Slaba petina vseh odgovorov je izpostavila probleme, povezane s staranjem prebivalstva in oddaljenostjo od večjih oskrbnih središč. Sledita odseljevanje (13 % odgovorov) in pomanjkljiva osnovna infrastruktura (8 %). Na sedmih proučevanih območjih je za lokalno prebivalstvo osrednji razvojni problem **pomanjkanje ustreznih delovnih mest**. Kljub dejstvu, da se je stopnja brezposelnosti po letu 2000 postopoma zniževala (do zadnje četrtine leta 2008), pa problem brezposelnosti, zlasti dolgotrajne, ostaja izrazitejši v severovzhodnem delu države, kar gre pripisati tudi slabše razvejeni strukturi gospodarskih dejavnosti, večji zastopanosti kmetijstva, manjšemu interesu vlagateljev itn. Ko se proučevanja problematike brezposelnosti lotimo na najnižji prostorski ravni, na ravni naselja oziroma lokalnih skupnosti, se problemi, povezani z zadostnim številom in ustrezno sestavo delovnih mest, izkažejo za ključne. Samo na treh proučevanih območjih (Bela krajina, Zgornja Savinjska dolina in Goriška brda) so lokalni prebivalci v ospredje postavili druge probleme.

Z razvojnega vidika so najslabše in najmanj perspektivne razmere na tistih območjih, kjer se kombinirajo (sinergija!) problemi, povezani z odseljevanjem, staranjem prebivalstva in pomanjkanjem delovnih mest. Izstopajo Bela krajina, Goričko, Haloze in Posotelje. Težišče problemov je na osiromašenih človeških virih, kar ni le demografski problem, ampak posredno vpliva tudi na socialni kapital ter dolgoročen širši družbenogospodarski razvoj.

Odseljevanje prebivalstva z obrobni območij ni novodoben problem. Širše slovensko podeželje mu je bilo podvrženo desetletja, vendar je bil marsikje zaradi politike policentričnega razvoja omiljen. V zadnjih dvajsetih letih se je zaradi izboljšanja prometne infrastrukture in masovne motorizacije celotne družbe problem odseljevanja marsikje omilil, če so bila na voljo delovna mesta v obvladljivi oddaljenosti.

Povsem drug značaj pa ima problem **staranja prebivalstva**, ki ga ne pripisujemo samo obrobni območjem, ampak je preplasil celotno slovensko družbo.

Prebivalstvo Zgornje Savinjske doline in Zgornjega Posočja kot problematično izpostavlja **oddaljenost od oskrbnih središč**. Pomemben, a nižji kot na izpostavljenih območjih, je delež tovrstnih odgovorov v Posotelju, na Goričkem, v Suhi krajini, Loškem potoku in Goriških brdih.

Glede izrazitih razvojnih problemov prebivalstva proučevanih obrobni območij lahko izpostavimo:

- pomanjkanje delovnih mest kot ključen razvojni problem za večino anketiranih na sedmih območjih;
- najbolj izrazito kombinacijo odseljevanja, staranja in pomanjkanja delovnih mest na Goričkem, Halozah, Posotelju in Beli krajini;
- »druge« razvojne probleme, ki so najpogosteje označevali težke razmere v kmetijstvu (najbolj očitno na Goričkem);
- ugotovitev, da slabe izobrazbene strukture anketirano prebivalstvo praviloma ne prepoznava kot pomembnejši razvojni problem.

Kot posebnost velja nekoliko podrobneje oceniti tudi probleme, povezane z neustrezno oziroma nezadostno **osnovno infrastrukturno opremljenostjo** obrobnih območij Slovenije. Na vseh območjih so vsaj opozorili na ta problem, izrazito pa izstopa v Goriških brdih (neustrezna oskrba s pitno vodo). Četudi so terenske raziskave opozorile, da neustrezna opremljenost s kanalizacijo in oskrba s pitno vodo lahko predstavljata pomembne razvojne in okoljske probleme za anketirano prebivalstvo, pa tudi razmere na ravni občin kažejo, da pri nas tovrstna infrastrukturna opremljenost še vedno ni ustrezno razvita. Pozitivne spremembe se v zadnjih letih kažejo tako na področju urejanja oskrbe s pitno vodo kot tudi ureditve kanalizacijskega sistema, ki se ureja sistemsko, medtem ko je ureditev ogrevanja stanovanj prepuščena različnim individualnim rešitvam, s strani države pa je še premalo poudarjena pomembna okoljska vloga ustreznih rešitev (v smislu manjše energetske porabe in manjših emisij) kot tudi gospodarski pomen racionalnejših rešitev.

Oskrba s pitno vodo se je v zadnjih letih na ravni občin pomembno izboljšala. Če statistični podatki izkazujejo, da posamezna območje še vedno niso opremljena z ustreznim vodovodnim sistemom, pa je v prihodnjih letih pričakovati nadaljnjo izgradnjo vodovodov. Vendar bodo še vedno ostali nekateri predeli občin, kjer zaradi naravnih razmer ali oddaljenosti ne bo mogoče izgraditi ustreznega vodovodnega sistema (oziroma ne bo gospodarsko smotno), zato bo za ta območja potrebno najti nadomestne rešitve. Neustrezna oskrba prebivalstva s pitno vodo je lahko pomemben razvojni problem, medtem ko opremljenost s kanalizacijo predstavlja enega ključnih okoljskih problemov.

Prostorski prikaz opremljenosti gospodinjstev z javnim vodovodom kaže, da so najslabše opremljena gospodinjstva občin severovzhodne Slovenije, kjer je razmeroma visok delež občin z manj kot 50 % gospodinjstvi, ki so priključena na javno kanalizacijo. Izstopajo hribovita in gričevnata območja, kjer je ureditev javnih vodovodnih sistemov dražja zaradi naravnih razmer, redkejša poselitve pa še dodatno zmanjšuje »racionalnost« tovrstnih vlaganj.

V primerjavi z vodovodnim sistemom je stopnja **opremljenosti s kanalizacijo** na ravni občin še bistveno slabša. Po podatkih za leto 2005 je le polovica stanovanj v Sloveniji priključenih na javno kanalizacijo. Ustrezno opremljena so predvsem mestna središča, saj je v vseh mestnih občinah vsaj 50 % gospodinjstev priključenih na javni kanalizacijski sistem. V negativnem smislu izstopajo hribovita območja celotne Slovenije, večji del južne (tudi pretežno kraške) Slovenije in pa severovzhodna Slovenija. Najbolj zaskrbljujoče je dejstvo, da se neustrezni kanalizacijski sistem pojavlja tudi na območjih, kjer se soočajo s problemom kakovosti pitne vode. Zaradi visokih stroškov izgradnje kanalizacijskega sistema in čistilnih naprav so se majhne občine prisiljene združevati pri izvedbi projektov, kar v nekaterih občinah uspešno izvajajo, spet drugod pa tudi to predstavlja nove ovire. Spremenjena in zaostrena (a okoljsko ustrezna) zakonodaja, ki izhaja iz Nacionalnega programa varstva okolja, tudi na področju ravnanja z odpadnimi vodami zahteva ureditev razmer po naseljih do leta 2017. Z Operativnim programom odvajanja in čiščenja komunalne odpadne vode (2004), ki predstavlja izvedbeni dokument prej omenjenega Nacionalnega programa, so določena poselitvena območja, za katera je potrebno v že opredeljenih časovnih rokih zagotoviti ureditev odvajanja in čiščenja odpadnih voda.

Večina proučevanih obrobnihs podeželskih območij ima izrazito podpopprečno urejen sistem odvajanja in čiščenja odpadnih voda, najbolj negativno izstopajo Haloze, Goričko, Posotelje, Suha krajina, Loški potok in Zgornja Savinjska dolina.

Pokazatelj ustrezne opremljenosti je tudi urejeno **ogrevanje stanovanj** s centralno kurjavo. Na eni strani je v mestnih in suburbanih naseljih ogrevanje pogosto sistemsko urejeno (daljinsko ogrevanje, centralna kurišča ipd.), na redkeje poseljenih območjih pa je take rešitve, ki so tako cenovno kot okoljsko najmanj sporne, zelo težko ali skoraj nemogoče izpeljati.

Pravzaprav preseneča dejstvo, da je le v občinah na območjih suburbanizacije delež gospodinjstev z ustrezno urejenim centralnim ogrevanjem višji od 80 %. Izrazito podpovprečno je stanje v občinah zahodne, vzhodne in skrajno severovzhodne Slovenije.

Tudi mestne občine večinoma še niso ustrezno uredile sistemov centralnega ogrevanja. Le v Ljubljani in Velenju ima več kot 90 % gospodinjstev urejeno ogrevanje, od tega je pomemben delež priključen na različne mestne sisteme ogrevanja.

Kakovost bivanja in kakovost okolja

Poleg prepoznavanja glavnih razvojnih problemov smo na ravni naselij in proučevanih območij želeli podrobneje razčleniti glavne prostorske oziroma okoljske probleme, v kolikšni meri jih prebivalstvo zaznava in se jih zaveda, ter tiste, ki vplivajo na slabšo kakovost bivanja.

Na vprašanje zaprtega tipa so imeli anketiranci na voljo sedem različnih odgovorov: da predstavlja najbolj izrazit okoljski problem neurejena kanalizacija, težave s pitno vodo, neurejena gnojišča (glede na dejstvo, da je raziskava potekala na podeželskih območjih Slovenije, smo vključili tudi problematiko neurejenih gnojišč, ki so moteča predvsem v naseljih zaradi smradu, izcejanja gnojnice itd., predstavljajo pa tudi pomemben okoljski problem – zlasti z vidika voda), divja (neurejena) odlagališča, stihijska, nenačrtovana gradnja, drugo (kjer so prebivalci opredelili dodatne probleme, na primer divjad itd.) in pa odgovor, da okoljskih problemov na njihovem območju ni.

Dva odgovora (**neurejena kanalizacija** in **težave s pitno vodo** oziroma njeno pomanjkanje in onesnaženje) sta izstopala na tistih proučevanih območjih, kjer so ti dve kategoriji prebivalci navajali že kot glavni pomanjkljivosti pri odprtem vprašanju, kaj najbolj pogrešajo (zlasti v Goriških brdih). To je logično in dodatno kaže na pomen ustrezne urejenosti osnovne infrastrukture, ki predstavlja za prebivalstvo v Sloveniji očitno še marsikje ključen problem.

V povezavi z omenjenim vprašanjem so anketiranci opredelili kar 1408 okoljskih problemov. Pomembno je, da je 217 anketirancev (25 %) odgovorilo, da okoljskih problemov na lokalni ravni nimajo. Po posameznih območjih je že veliko število različnih odgovorov oziroma opredelitev številnih problemov dober pokazatelj stanja v prostoru in okolju nasploh.

Tako po nizkem številu različnih odgovorov izstopajo tri proučevana območja (Zgornje Posočje, Zgornja Savinjska dolina in Loški potok). Medtem ko sta prvi dve območji izrazito hriboviti, redko poseljeni, z ohranjenim naravnim okoljem v okviru Slovenije tudi turistično nadpovprečno privlačni (in razviti), pa je za Loški potok očitna predvsem velika prometna odmaknjenost in redka poselitev. Delež anketirancev, ki na teh območjih ne prepoznavajo okoljskih problemov, je višji od 50 %.

Preglednica 19: Izpostavljeni okoljski problemi izbranih proučevanih območij Slovenije.

proučevano območje	neurejena kanalizacija (%)	težave s pitno vodo (%)	neurejena gnojišča (%)	neurejena, divja odlagališča (%)	nenačrtovana gradnja (%)	drugo (%)	ni okoljskih problemov (%)	skupaj (%)
Goričko	27,1	42,9	5,8	5,8	1,0	15,5	1,9	100
Murska ravan	55,6	20,8	9,7	10,6	0	0	3,2	100
Haloze	36,7	3,8	15,2	24,1	0,6	5,1	14,6	100
Posotelje	27,7	8,4	22,8	23,3	7,4	1,0	9,4	100
Suha krajina	19,8	27,2	11,1	23,5	0	0	18,5	100
Bela krajina	33,3	31,6	8,8	8,8	0	1,8	15,8	100
Zgornja Savinjska dolina	14,8	6,1	11,3	8,7	0	4,3	54,8	100
Loški potok	26,6	14,1	3,1	9,4	0	3,1	43,8	100
Zgornje Posočje	16,7	15,7	11,1	6,5	0,9	5,6	43,5	100
Goriška brda	27,8	45,4	0	4,1	1,0	8,2	13,4	100
skupaj – delež	28,8	19,5	10,7	12,3	1,4	5,1	15,4	100
skupaj – število	405	274	150	173	20	72	217	1408

Vir: Terensko delo, Oddelek za geografijo, FF, UL, 2004-2005.

Žal se še vedno slaba infrastrukturna opremljenost kaže tudi na preostalih območjih. Težave z neurejeno kanalizacijo prevladujejo, saj se je oskrba s pitno vodo v zadnjih nekaj letih, ko je bila gradnja vodovodov ena od prioritet na ravni lokalnih skupnosti, pomembno izboljšala. Še vedno ostaja problematika vodooskrbe na ravni Slovenije pereča na številnih, predvsem obrobni območjih, vendar je v zadnjih letih opazen napredek. Med izbranimi območji je stanje alarmantno predvsem na Goričkem in deloma v Suhi in Beli krajini. Haloze so primer območja, ki je še do pred kratkim imelo velike težave s pitno vodo, ki pa so se z izgradnjo vodovodov v veliki meri uredile v zadnjem obdobju.

Izgradnja kanalizacije je prednostna naloga številnih lokalnih skupnosti v naslednjem obdobju. Pritiski so veliki tudi s strani države, saj bo potrebno v skladu s sprejeto zakonodajo do leta 2012 oziroma 2015 urediti kanalizacijske sisteme vseh strnjjenih naselij, za ostala poslopja pa urediti greznice.

Na štirih proučevanih območjih je prebivalstvo neurejeno kanalizacijo izpostavilo kot osrednji problem, najbolj pa izstopa (preko 50 % odgovorov) na območju Murske ravni in Haloz.

Največ problemov so navajali predvsem prebivalci Goriškega in Murske ravni. Nasploh med okoljskimi problemi izstopajo neurejena kanalizacija in težave s pitno vodo, pokazalo pa se je, da problem stihijske gradnje na izbranih območjih sploh ni aktualen. Če bi z istim vprašalnikom preverjali stanje na območju suburbaniziranega podeželja, bi bila slika verjetno precej drugačna.

Kljub nekaterim močno izpostavljenim in perečim demografskim in družbenogospodarskim problemom pa je na obravnavanem podeželju potrebno ob bok postaviti tudi okoljske probleme: le-ti niso zanemarljivi in jih bo dolgoročno potrebno enakovredno upoštevati pri usmerjanju razvoja podeželja.

Kaj prebivalstvo v svojem bivalnem okolju najbolj pogreša?

Poleg opredeljevanja glavnih razvojnih in okoljskih problemov na zaprta anketna vprašanja smo v nadaljevanju želeli od prebivalstva dobiti tudi informacijo, kaj pravzaprav v naselju, kjer živijo, najbolj pogrešajo. Upoštevajoč različne anketne odgovore smo naknadno sistematizirali skupine odgovorov, ki so se najpogosteje pojavljali. Kategorije so skoraj v celoti poenotene, glede na odgovore pa smo specifične probleme vsakega območja evidentirali v kategoriji različno po območjih. Pri kategoriji (pomankljiva infrastruktura) so med območji razlike, saj ponekod tu navajamo tudi vodovod in kanalizacijo, na območjih pa, kjer to dvojje predstavlja »resničen« problem, smo ju izločili kot posebno kategorijo.

Preglednica 20: Kaj ljudje pogrešajo na izbranih problemskih območjih Slovenije?

proučevano območje	nič (%)	cesto, infrastrukturo (%)	trgovino (%)	različno po območjih (%)	družabnost, prostore za druženje (%)	drugo (%)	skupaj (%)
Goričko	23,9	9,4	12,6	23,9	13,8	16,4	100
Murska ravan	32,7	5,6	16,7	7,4	19,8	17,9	100
Haloze	20,8	12,3	22,6	4,7	13,2	26,4	100
Posotelje	24,4	5,9	21,5	5,9	23,0	19,3	100
Suha krajina	33,3	9,5	9,5	11,1	27,0	9,5	100
Bela krajina	16,9	12,7	14,1	23,9	22,5	9,9	100
Zgornja Savinjska dolina	38,0	13,9	19,4	3,7	13,0	12,0	100
Loški potok	18,4	0	28,9	7,9	26,3	18,4	100
Zgornje Posočje	32,1	8,3	11,0	5,5	31,2	11,9	100
Goriška brda	34,5	14,3	9,5	1,2	36,9	3,6	100
skupaj – delež	27,8	8,9	16,7	9,7	21,5	15,4	100
skupaj – število	298	96	179	104	231	165	1073

Vir: Terensko delo, Oddelek za geografijo, FF, UL, 2004-2005.

Skoraj tretjina odgovorov je bila, da v naselju oziroma na svojem območju ne pogrešajo ničesar. Velik delež teh odgovorov je bil v Zgornji Savinjski dolini, Zgornjem Posočju, Goriških brdih in Suhi krajini, medtem ko nekoliko večji delež teh odgovorov na Goriškem, Posotelju in Murski ravnih deloma lahko pripišemo neangažiranju anketirancev pri samem

izvajanju ankete. Med odgovori so presenetljivo prevladovali tisti, ki so izpostavili, da najbolj pogrešajo druženje, družabne in kulturne aktivnosti, dogodke, aktivnosti mladine (dobrih 21 %). Zanimivo je tudi, da je velik delež anketirancev navajal, da pogreša trgovino (skoraj 17 %), posebej visok pa je bil ta delež v Halozah, Posotelju, Zgornji Savinjski dolini in Loškem potoku.

Zanimivo je, da na primer v Goriških brdih dobra tretjina vprašanih ne pogreša v naselju bivanja ničesar, prav toliko pa jih poudarja, da pogrešajo družabno življenje, družbene aktivnosti ipd. To kaže, da z vidika kakovosti bivanja za prebivalstvo ni pereča infrastrukturna opremljenost, oskrba itd., ampak jim manjka »živost« območja, socialne vezi in družbene aktivnosti.

Slika 27:

Nekdaj povezovalna kulturno-družabna točka/ središče ima marsikje še vedno to funkcijo, ponekod pa jo je povsem izgubila (dom krajanov Sromlje, Bizeljsko).

Na kaj so prebivalci ponosni?

V okviru anketnega vprašalnika smo z odprtim tipom vprašanja ugotavljali na kaj so ljudje ponosni (anketirani so lahko navedli več odgovorov, skupaj smo jih pridobili 1095). Ponudili smo jim več možnosti:

1. da niso ponosni na nič;
2. da so ponosni na naravne danosti in vrednote (narava, mir, urejeno naselje, naravni spomenik);
3. da so ponosni na kulturne znamenitosti, cerkev, dediščino, šolo, gasilski dom, igrišče, znane osebnosti;
4. da so ponosni na organiziranost, složnost ljudi, aktivnosti, prireditve, društva, običaje;
5. da so ponosni na turistični objekt, gostilno, turistično pot;
6. da so ponosni na drugo (lokalni identitetni simboli, izvor, delo, mirno življenje, trgovino, telefon, kanalizacija).

Na prvi pogled je vprašanje nenavadno, morda provokativno. Odgovori podeželskega prebivalstva pa so nam potrdili izhodiščno tezo, da je identificiranje z regijo, lokalno skupnostjo in njenimi značilnostmi zelo pomembno tako za prebivalce kot posameznike, pa tudi za delovanje celotne skupnosti. Odziv prebivalcev na to vprašanje je bil zelo

Preglednica 21: Na kaj so ljudje ponosni v domačem kraju?

proučevano območje	nič (%)	naravne danosti (%)	kulturne znamenitosti (%)	organiziranost ljudi (%)	turistična infrastruktura (%)	drugo (%)	skupaj (%)
Goričko	13,3	14,9	24,6	25,1	18,5	3,6	100
Murska ravan	31,7	9,1	12,8	28,7	5,5	12,2	100
Haloze	17,1	49,5	8,6	16,2	5,7	2,9	100
Posotelje	21,8	37,0	6,7	22,7	2,5	9,2	100
Suha krajina	35,9	9,4	21,9	26,6	0	6,3	100
Bela krajina	13,8	33,8	15,4	21,5	15,4	0	100
Zgornja Savinjska dolina	17,6	44,4	14,8	11,1	12,0	0	100
Loški potok	19,7	50,8	9,8	16,4	1,6	1,6	100
Zgornje Posočje	14,2	34,6	9,4	23,6	7,1	11,0	100
Goriška brda	20,7	24,1	21,8	18,4	3,4	11,5	100
skupaj – delež	20,2	28,5	14,9	21,8	8,2	6,4	100
skupaj – število	221	312	163	239	90	70	1095

Vir: Terensko delo, Oddelek za geografijo, FF, UL, 2004-2005.

različen. Na dveh proučevanih območjih, Murski ravni (32 %) in Suhi krajini (36 %), je bil izjemno visok delež odgovorov, da v svojem naselju oziroma okolici ni ničesar, na kar bi bili lahko ponosni in kar bi bilo zanimivo tudi za druge obiskovalce njihovega območja. Med odgovori zopet prevladuje delež tistih, ki poudarjajo prijetno naravo, mir, urejeno in čisto naselje (33 % vseh odgovorov). Najpogostejši so bili ti odgovori v Halozah, Loškem potoku, Zgornji Savinjski dolini in Zgornjem Posočju. Da ima prebivalstvo razvit občutek pripadnosti v smislu aktivne udeležbe na prireditvah ipd., da se zaveda in ceni svoje navade in običaje, kaže velik delež tistih odgovorov, ki so kot pomembne izpostavili organiziranost in složnost ljudi, različne aktivnosti, prireditve in običaje. Takšnih je bila kar četrtina odgovorov, njihov delež pa je bil še posebej visok na Goričkem in Murski ravni, Beli krajini in Zgornjem Posočju. Tu lahko napravimo povezavo z odgovori prebivalstva, ki so izpostavili družabnost, kulturno in društveno življenje kot pomanjkljivost. Vse bolj se zdi, da z vidika prebivalstva in njihovih potreb v ospredje vse bolj prihajajo družbene, socialne storitve, pred leti osnovne oskrbne funkcije (trgovina, zdravstvo) ali pa infrastruktura (cesta, telefon, vodovod idr.) pa ostajajo pomembne predvsem za ostareli del prebivalstva.

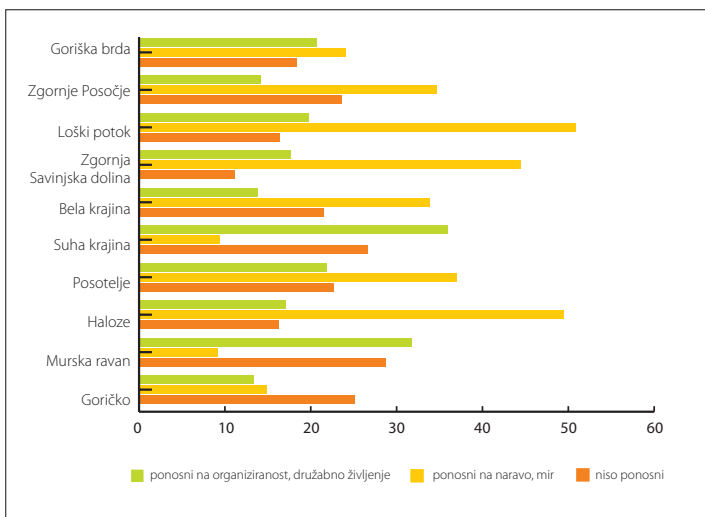
Spremembe na lokalni ravni ob ustanovitvi novih občin

Vloga majhne lokalne sredine, ki jo družijo tako dobro sodelovanje kot sorodni problemi, je bila bistvenega pomena pri nastajanju novih občin. Sredi 90-ih let 20.

stoletja smo bili v Sloveniji priča hitremu ustanavljanju številnih, po površini in številu prebivalstva razmeroma majhnih občin. Prebivalstvo je videlo v tem predvsem možnost, da se bodo (končno) pričeli reševati tudi lokalni problemi. Prejšnje »velike« občine so slabše poznale, obvladovale prostor, večji je bil interes razvoja osrednjega občinskega središča.

Slika 28:

Način identifikacije z območjem bivanja – primeri za izbrana problemska podeželska območja.

Vir: Terensko delo, Oddelek za geografijo, FF, UL, 2004-2005.

Preglednica 22: Vrednotenje sprememb po ustanovitvi novih občin.

proučevano območje	ni spremembe (%)	na bolje (%)	na slabše (%)	skupaj (%)
Goričko	37,3	45,3	17,4	100
Murska ravan	50,0	21,1	28,9	100
Haloze	31,6	64,2	4,2	100
Posotelje	44,8	35,3	19,8	100
Suha krajina	58,3	31,7	10,0	100
Zgornja Savinjska dolina	51,9	25,0	23,1	100
Loški potok	40,0	30,9	29,1	100
Zgornje Posočje	56,3	21,9	21,9	100
Goriška brda	56,2	30,1	13,7	100
skupaj – delež	46,5	34,3	19,2	100
skupaj – število	421	311	174	906

Vir: Terensko delo, Oddelek za geografijo, FF, UL, 2004-2005.

Po pričakovanjih so bili odgovori o tem, kakšne spremembe je prineslo oblikovanje novih občin, razmeroma poenoteni. Skoraj polovica od 833 anketiranih (45 %) je odgovorila, da nastanek novih občin ni prinesel večjih sprememb. 20 % vprašanih je odgovorilo, da so se razmere po oblikovanju novih občin še poslabšale. Večinoma so izpostavili večje stroške za delovanje novih občinskih uprav, nesposobnost opravljanja številnih in heterogenih funkcij, pomanjkanje pravih strategij ipd. Murska ravan in Loški potok izkazujeta višji relativni delež (29 %) in absolutno število tistih, ki ugotavljajo, da so nove občine prinesle predvsem negativne spremembe za njihov kraj. Na območju Goričkega in Haloz je bil največji delež anketiranih mnenja, da so spremembe po ustanovitvi občin predvsem pozitivne. Obe izrazito obrobni, gričevnati in obmejni območji nimata razvitega pomembnejšega središčnega kraja. V preteklosti sta njuni občinski in regionalni središči Murska Sobota in Ptuj bili fizično in razvojno »oddaljeni« in prebivalci se s svojimi specifičnimi problemi z njima niso mogli identificirati. Tako na Goričkem kot v Halozah je vzniknila vrsta majhnih občin s še manjšimi občinskimi središči. Danes največje prednosti povezujejo z bolj aktivnim urejanjem predvsem osnovne infrastrukture, cestnih povezav in izgradnjo vodovodnega in telefonskega omrežja.

Na šestih obravnavanih območjih je največji delež anketiranih mnenja, da večjih sprememb po nastanku novih občin ni. Še vedno ostaja »odprto« urejanje osnovne dokumentacije, saj večina majhnih občin ni prevzela teh nalog in se vse še naprej urejuje na upravnih enotah ali sedežih starih občin. Še večja odgovornost in breme je na občine padlo v zadnjem obdobju s spremenjeno zakonodajo in zahtevah po pripravi novih prostorskih načrtov.

Povzamemo lahko naslednje ugotovitve.

- Skoraj polovica vprašanih (45 %) je mnenja, da ustanavljanje novih občin ni prineslo večjih sprememb (predvsem v razvojnem smislu).
- Izrazito pozitivno ocenjujejo delovanje novih občin v Halozah (64 %), na Goričkem (45 %), Posotelju (35 %) in Suhi krajini (32 %). Predvsem na območju Goričkega in Haloz se je ustanovila vrsta majhnih občin, zaradi »gospodarske zaostalosti« območja pa so v zadnjih letih v razvoju dajali poudarek izgradnji osnovne infrastrukture (ceste, vodovod). Tu so tudi glavni razlogi, da so ljudje pozitivno naravnani do oblikovanja novih občin.
- Stanje po nastanku novih občin izrazito negativno ocenjujejo na območju Murske ravni in Loškega potoka.
- Pogosto kot razlog, da so spremembe po nastanku novih občin negativne, navajajo »zapravljanje« denarja za funkcioniranje občinske uprave (birokracija) in pa dejstvo, da morajo vse ključne dokumente in uradne postopke še vedno opravljati v »stari občini«. Slednji odgovori kažejo, da prebivalstvo ni seznanjeno s pojmom lokalne samouprave in pooblastili, ki jih občina ima. Stare občinske enote zamenjujejo z upravnimi enotami.

Kje vidi prebivalstvo glavne razvojne priložnosti?

Anketiranci so izbirali med sedmimi glavnimi možnostmi (lahko so jih izbrali več) za razvoj njihovega območja oziroma so lahko tudi izpostavili, da možnosti za razvoj ni.

Takih odgovorov je bilo 8,4 % (od 1492 odgovorov) in nakazuje neangažiran odnos prebivalstva do razvoja v lastnem okolju, ki jo ponekod lahko pojasnimo tudi kot stopnjo »obupnosti, vdanosti v usodo« prebivalstva obrobnih območij.

Slika 29:

Prepoznavanje in zavedanje vrednot podeželja je pomemben element krepitev lokalne identitete.

Odgovore na to vprašanje je smiselno povezati z odgovori glede razvojnih problemov in vprašanjem, na kaj so ponosni. Največje število vseh anketirancev je kot razvojno možnost navajalo razvoj turizma: ali v obliki turizma na kmetiji ali razvoj turizma (nasploš) in razvoj novih oblik kmetovanja. Potrebno je opozoriti na pomembne regionalne razlike, ki so se na ravni Slovenije zabrisale.

Na petih proučevanih območjih (Halozе, Posotelje, Suha krajina, Bela krajina, Goriška brda) so anketiranci kot najboljšo razvojno možnost izpostavili turizem na kmetiji. To kaže na še vedno veliko (tradicionalno) navezanost (predvsem starejšega) prebivalstva na zemljo oziroma na specifične kmetijske panoge (vinogradništvo) zaradi naravnogeografskih danosti. Ta odgovor je smiselno povezovati z odgovori, ki razvojno možnost vidijo v novih oblikah kmetijstva (slaba petina vseh odgovorov). Kmetijstvo kot razvojno možnost najvišje vrednotijo anketirani na območju Murske ravnj, ki izkazuje tudi nizko stopnjo

Slika 30:

Policentrični razvoj je prinesel na podeželje selektivno industrializacijo, a hkrati tudi prepotrebna delovna mesta. Zaprtje tovrstnih obratov ima za lokalno/regionalno skupnost dolgoročno izjemno negativne posledice (Lip Podpreska, Loški potok).

Preglednica 23: Razvojne možnosti, ki jih prepoznava lokalno prebivalstvo.

proučevano območje	nič (%)	kmetijstvo (%)	nove oblike kmetovanja (%)	turizem (%)	turizem na kmetiji (%)	dopolnilne dejavnosti (%)	podjetništvo (%)	drugo (%)	skupaj (%)
Goričko	8,8	16,9	17,2	20,7	17,2	5,0	11,5	2,7	100
Murska ravan	16,8	27,2	14,7	8,9	12,0	7,9	12,0	0,5	100
Haloze	12,1	11,6	16,8	16,8	27,7	10,4	4,6	0	100
Posotelje	2,5	15,6	18,9	21,8	23,5	11,5	4,5	1,6	100
Suha krajina	12,7	7,6	16,5	11,4	22,8	7,6	19,0	2,5	100
Bela krajina	13,1	4,9	14,8	14,8	32,8	9,8	8,2	1,6	100
Zgornja Savinjska dolina	0	0	18,4	27,9	25,9	16,3	5,4	6,1	100
Loški potok	9,6	2,7	27,4	4,1	13,7	6,8	20,5	15,1	100
Zgornje Posočje	5,8	0,6	27,3	27,9	16,9	9,7	9,7	1,9	100
Goriška brda	9,1	10,0	19,1	10,9	33,6	10,0	5,5	1,8	100
skupaj – delež	8,4	11,9	18,8	18,1	21,6	9,5	9,1	2,7	100
skupaj – število	126	177	280	270	322	141	136	40	1492

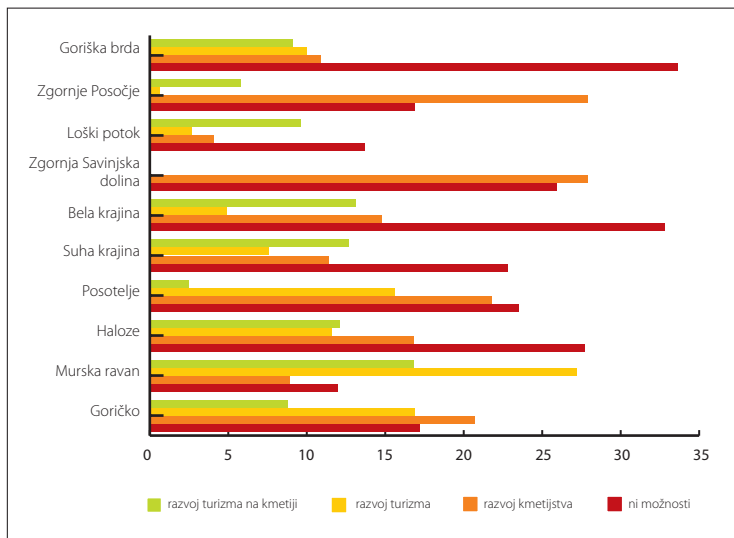
Vir: Terensko delo, Oddelek za geografijo, FF, UL, 2004-2005.

razvojne angažiranosti in samoiniciativnosti z visokim deležem odgovorov, da razvojnih možnosti na tem območju ni. Obenem je potrebno k temu odgovoru prišteti še tiste (18 %), ki so navedli tudi razvoj turizma nasploh kot razvojno možnost (izjemno izstopa v »tradicionalnih« in prepoznanih visokokakovostnih podeželskih turističnih destinacijah – Zgornja Savinjska dolina in Zgornje Posočje).

Zanimivo je primerjati odgovore med proučevanimi območji glede podjetništva kot razvojne možnosti. Podoben delež (slaba desetina) se je tako odločila, da so podjetništvo in tudi dopolnilne dejavnosti na kmetiji razvojna možnost. V Suhi krajini in Loškem potoku razmeroma veliko ljudi vidi možnosti v razvoju podjetništva in manjših obratov. Predvsem to velja za prebivalstvo Loškega potoka, ki je ob nekdanjih policentrično zasnovanih obratih tja kanaliziralo večino prebivalstva, stopilo v neke vrste polkolonialni odnos in posledično je večina samopobud zaspala ali odmrla. Glavno možnost vidijo (poleg razvoja novih oblik kmetijstva) v novih podjetjih in razvoju lesarstva, kar je logična usmeritev glede na veliko gozdnatost območja, glede na strokovno znanje, ki ga prebivalci še posedujejo in glede na lesno tradicijo ter sicer šibke prisotnosti tovrstne obrti v današnjem času. V Suhi krajini se je sicer v zadnjih letih podjetništvo že kar lepo razvilo, čeprav je v miselnosti ljudi še vedno močno prisotna ideja, da je potrebno razvijati klasično industrijo, ki naj bi glede (na pretekle izkušnje) še vedno prinesla zaposlitveno garancijo in socialno varnost.

Slika 31:

Izbrane razvojne možnosti po oceni prebivalstva na izbranih območjih.

Vir: Terensko delo, Oddelek za geografijo, FF, UL, 2004-2005.

Razvojno zaskrbljujoč je velik delež odgovorov, ki na izbranih območjih ne vidijo razvojnih možnosti: zlasti na območju Murske ravni (16,8 % odgovorov), Bele krajine (13,1 %) in Suhe krajine (12,7 %) ter Haloze (12,1 %), kar kaže na pasivnost prebivalstva, pa tudi na težko (v glavih ljudi kar brezizhodno) situacijo, v kateri so se marsikje znašli oziroma ujetost prebivalstva v stagnacijski krogotok podeželskih območij.

Veliko odgovorov je tudi pogojenih s trenutnimi razmerami v kmetijstvu (na primer nove oblike kmetovanja, saj prebivalci poznajo razmeroma ugodne podpore za integrirano in ekološko kmetovanje), razvoj turizma (Goričko - krajinski park, Posotelje – regijski park, Haloze), številni pa se tudi zavedajo, da bi razvoj turizma nasploh oplemenitil in omogočil razvoj tako kmetijstva kot drugih dopolnilnih dejavnosti na kmetiji.

Stopnja samoiniciativnosti, ki jo kažejo odgovori na vprašanje glede razvojnih možnosti posameznega območja, je pomembna predvsem pri nadaljnjem razvoju slovenskega podeželja; zlasti po principih pobude LEADER, ko bodo vzpodbude morale priti od spodaj, to je od »prizadetega« lokalnega prebivalstva. Tak pristop k razvoju podeželja bo za trenutne razmere na proučevanih obrobni območjih (pa tudi na drugih podeželskih območjih v Sloveniji) izjemno zahteven z vsebinskega in izvedbenega vidika. Izpostavlja se vprašanje njegove realizacije, saj naše analize nakazujejo na šibkost podeželskih (demografskih, izobrazbenih) struktur proučevanih območij. Zato takšna območja potrebujejo drugačen pristop, več pozornosti, drugačne metode, da se počasi aktivirajo zdrave strukture. Tako je že mogoče občutiti veliko razliko med našimi proučevanimi območji: v tem pogledu izjemno pozitivno izstopajo Goriška brda, ki so zaradi različnih razlogov uspela ustrezno povezati in krepiti podeželske strukture, jih zunanje in notranje promovirati in tržiti. Druga proučevana območja v tem pogledu močno zaostajajo.

Razvojne priložnosti obrobni podeželskih območij Slovenije

Ugotovitve, pridobljene zlasti s terenskim delom med lokalnim prebivalstvom izbranih obrobni podeželskih območij Slovenije, so nas usmerile k raziskovanju dveh razvojnih možnosti, ki so jih omenjeni najpogosteje navajali kot razvojne možnosti/priložnosti: ekološko kmetijstvo in dopolnilne dejavnosti na kmetiji. Običajno je turizem oziroma njegove pojavne oblike na podeželju (turizem na kmetiji) za večino anketiranih prebivalcev glavna razvojna priložnost podeželja. Podrobnejša analiza omenjenih dejavnosti nakazuje njune razvojne potenciale na proučevanih območjih.

Ekološko kmetijstvo

Pridelovanje hrane za vse zahtevnejši trg ob hkratni zahtevi po pridelavi maksimalne količine hrane ob najnižjih vloženi sredstvih se je v zadnjih desetletjih povsod po svetu spremenilo v visokotehnološko, energetske potratno in okoljsko zelo agresivno dejavnost. Kmetijstvo oziroma njegove posamezne panoge smo pričeli enačiti z industrijsko proizvodnjo, od tod oznake industrijsko, tehnizirano, visokopotratno kmetijstvo. Nasprotni pristop predstavlja kmetovanje, ki poizkuša številne negativne lastnosti velikopoteznega kmetovanja zmanjšati in omiliti: velikokrat s povratkom k metodam in postopkom tradicionalne pridelave ter z uveljavljanjem novih praks, ki temeljijo na najnovejših spoznanjih o pridelovalnih postopkih, lastnostih pasem, sort, prsti, značilnostih naravnega okolja idr. Ena najbolj celovitih oblik, ki upošteva tako zmogljivosti okolja kot potrebe današnjega človeka in družbe, je ekološko kmetijstvo.

Značilnosti ekološkega kmetijstva

Tudi v Sloveniji **ekološko kmetijstvo** ni novost, saj gre za sistem kmetijskih praks, ki so blizu tradicionalnim oblikam slovenskega kmetovanja: le-te temeljijo na dobrem poznavanju in upoštevanju naravnih razmer in danosti, součinkovani v naravi, vlogi kolobarja idr., in so v veliki meri plod tradicionalnih znanj in izkušenj kmečkega človeka. Ekološko kmetijstvo kot najbolj sonaravna oblika kmetovanja predstavlja tisti del kmetijskega sektorja, ki v zadnjem desetletju beleži vsakoletno rast tako v številu kmetij, obsegu ekološko obdelanih površin, pridelave in predelave ter obsegu trženja ekoloških pridelkov. Povečanje obsega ekološkega kmetijstva in prisotnosti ekoloških živil na trgu je opazno tudi v Sloveniji, ki postopoma sledi težnjam v EU in svetu. Od uvedbe nadzora in certifikacije ekološke pridelave na osnovi zasebnih standardov v letu 1998 se je število slovenskih kmetij, vključenih v nadzorovano ekološko pridelavo, povečalo na 2000, kar predstavlja 2,6 % slovenskih kmetij, medtem ko je delež ekološko obdelanih kmetijskih površin v primerjavi z vsemi kmetijskimi zemljišči v uporabi nekoliko večji (5,9 % oziroma 29.322 ha; SURS, 2007), upoštevajoč tako že certificirane ekološke kmetije kot tudi tiste v postopku preusmeritve.

Slika 32:

Ustvarjanje zaupanja med pridelovalcem/ proizvajalcem ekoloških izdelkov in kupcem je temeljni pogoj za tržno uspešnost ekološkega kmetijstva.

Ker se v ekološkem načinu kmetovanja ne uporablja mineralnih in sintetičnih sredstev (sredstva za varstvo rastlin, mineralna gnojila, antibiotiki), je za ohranjanje rodovitnosti in zadovoljive količine pridelka ključnega pomena vzdrževanje naravnega ravnovesja in s tem vseh ekosistemskih funkcij.

Pozitiven vpliv ekološkega načina kmetovanja se odraža predvsem v deležu organske snovi v prsti, njeni večji biološki aktivnosti in manjši eroziji, ker:

- je delež organskih snovi v prsteh, obdelanih po postopkih ekološkega kmetovanja, višji zaradi večjega vnosa hranil z organskimi gnojili, hkrati pa organska snov v prsti preprečuje njeno zakisanje;
- ekološki način kmetovanja zaradi večje biološke aktivnosti prsti izboljšuje njeno strukturo, kar posledično zmanjšuje erozijo;
- ekološko kmetijstvo pozitivno vpliva na razvoj favne v prsti, kar izboljšuje rastne pogoje.

Največje okoljske pritiske na vode predstavljajo organska gnojila (visoka živinorejska gostota), pretirana in nestrokovna raba mineralnih gnojil, neustrezna pokritost obdelovalnih zemljišč (zlasti jeseni), ozek kolobar, velike količine dostopnega dušika po setvah in onesnaženja s pesticidi. Z izjemo organskih gnojil so vsi ostali pritiski ob ekološkem načinu pridelave bistveno manjši ali pa jih sploh ni.

Ko povezujemo kmetijstvo z biotsko, pokrajinsko, kulturno in drugimi oblikami pestrosti velja izpostaviti, da je kmetijstvo stoletja prispevalo k vrstni raznolikosti in pestrosti habitatov ter oblikovalo številne značilne kmetijske pokrajine. Istočasno številne kmetijske prakse v ekološkem kmetijstvu, ki prispevajo k večji produktivnosti, po naravni poti pozitivno vplivajo tudi na ohranjanje **biotske raznovrstnosti**. Med njimi velja izpostaviti predvsem:

- večletni kolobar in ustrezne vrste rastlin, ki lahko tekmujejo s pleveli in ki so odporne proti škodljivcem in boleznim;
- uporabo živinskih gnojil, ki povečuje koncentracijo mikroorganizmov, deževnikov, pajkov in hroščev v tleh;

- pogostejše menjavanje posevkov v kolobarju omogoča gojenje več vrst glavnih posevkov, metuljnic in krmnih rastlin;
- dajanje prednosti avtohtonim vrstam rastlin in pasem živali, kar ohranja naravno pestrost različnih območij;
- vnašanje naravnih sovražnikov plevelov in škodljivcev namesto uporabe pesticidov pomaga povečevati pestrost živalskega sveta;
- zasaditev živih mej in drevja;
- ohranjanje starih travnikov, varovanje dreves in druge prvotne vegetacije;
- prepoved uporabe gensko spremenjenih organizmov v rastlinski pridelavi in živinoreji.

V drugi polovici 20. stoletja pa je intenzivno kmetijstvo predvsem z visokimi vnosi pesticidov in mineralnih gnojil ter monokulturnim poljedelstvom izrazito negativno vplivalo tako na rastlinsko in živalsko pestrost kot tudi na raznolikost ekosistemov. Po podatkih Rdečega seznama IUCN je kmetijstvo vplivalo na kar 70 % vseh ogroženih ptic in 49 % vseh ogroženih rastlinskih vrst (Organic agriculture ..., 2002). Ker pa si ekološki način kmetovanja prizadeva uravnovesiti kmetijski ekosistem prav z ohranjanjem ekološkega ravnovesja, je ohranjanje biodiverzitete predpogoj za uspešno sonaravno kmetovanje.

Sintezno je mogoče predstaviti prednosti ekološkega načina kmetovanja tudi po energetski porabi v kmetijstvu, in sicer po porabi energije na hektar ali porabi energije na količino pridelka. Dosedanje raziskave ugotavljajo, da je energetska poraba na ekoloških kmetijah od 30 do 50 % manjša kot na konvencionalnih, še bolj pomembna pa je struktura energetskih vnosov, ki je okoljsko bistveno ugodnejša. V energetskem in okoljskem smislu so bistvene prednosti ekološkega kmetijstva v odsotnosti energetskih (in snovnih) vnosov v obliki mineralnega dušika, ki je energetsko zahteven pri proizvodnji ter pri prevozu, in sintetičnih sredstev za varstvo rastlin. Pretirana in neustrezna uporaba obojega je okoljsko sporna.

Kdaj kmetijo označimo za ekološko? Kmetija pridobi status ekološke kmetije po vsaj dveh letih preusmerjanja iz konvencionalnega v ekološko pridelovanje, ki poteka pod nadzorom kontrolne ustanove. Kmetovati mora v skladu z osnovnimi načeli ekološkega kmetovanja, katerega namen je, poleg pridelave, zlasti vzdrževanje ravnovesja v naravi (med prstjo, rastlinami, živalmi in človekom).

Glavni cilji takšne pridelave so ohranjanje naravnih virov (s posebnim poudarkom na ohranjanju rodovitnosti prsti, varstvu energije in surovin), zagotavljanje ustrezne reje živali, pridelava zdrave in kakovostne hrane, zagotavljanje delovnih mest, ohranjanje lokalnega podeželskega gospodarstva idr.

Ekološko kmetovanje ima najstrožja merila in kontrolo pridelave, zaradi omejenih snovnih vnosov je okoljsko najmanj sporno, posledično pa je praviloma najvišja tudi kakovost, predvsem pa zdravstvena neoporečnost ekološko pridelanih živil.

Spodbujanje razvoja ekološkega kmetijstva

V EU je bil trg oziroma povpraševanje po ekoloških živilih prvi spodbujevalni dejavnik povečevanja števila ekoloških kmetij in obsega ekološke pridelave. Od zgodnjih 90-ih let 20. stoletja dalje pa je k porasti sektorja bistveno pripomogla tudi uvedba spodbud oziroma kasneje **okoljskih plačil** za ekološko kmetovanje. Tudi za Slovenijo velja, da je bil začetni in najpomembnejši razvojni impulz tržni. Želja prvih ekoloških pridelovalcev je zato iz individualnega navdušenja po sonaravni pridelavi in kmetijski praksi, ki je v sozvočju z naravo, prerasla v potrebo, da svoje pridelke lahko suvereno ponudijo na trgu domačemu potrošniku z ustreznim potrdilom o ekološkem poreklu in s tem načinom pridelave tudi finančno preživijo. Enako kot v EU pa se je hitra rast števila ekoloških kmetij začela z uvedbo okoljskih plačil v letu 1999, in sicer z ukrepom spodbujanja ekološkega kmetovanja.

Okoljska plačila za ekološko kmetijstvo so bila v tistem času (1999-2002) del izvajanja reforme slovenske kmetijske politike. Ta je slovenski prostor v fazi vključevanja v EU našla v usmeritvi v eko-socialni model kmetijstva, ki ga je v tistem času začela zagovarjati in podpirati tudi EU. Tako je od 2001 dalje ekološko kmetijstvo eden od ukrepov v SKOP-u oziroma od leta 2007 eden od ukrepov KOP-a. V Sloveniji okoljska plačila za ekološko kmetovanje, ki se izvajajo v okviru KOP-a, tako ostajajo edini sistemski ukrep kmetijske politike, ki se nanaša neposredno na ta sektor.

Oktobra 2004 je Svet kmetijskih ministrov EU potrdil Akcijski načrt za ekološko kmetijstvo in živila. Le-ta je prepoznal 21 ukrepov za nadaljnji in pospešen razvoj ekološkega kmetijstva v vseh državah EU. Tudi slovensko Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano je na tej osnovi pripravilo slovenski Akcijski načrt za ekološko kmetijstvo (sprejet leta 2005) in predstavlja osrednji razvojni načrt te oblike kmetovanja, ki pa bi se moral preko vključevanja v izvedbene dokumente tudi načrtno razvijati.

Razmah ekološkega kmetijstva v okviru programa ekstenziviranja kmetijstva je povezan s pomembnima problemoma kmetijstva držav EU, in sicer s presežki kmetijskih pridelkov ter obremenjenostjo okolja, ki ga je povzročilo (in ga povzroča) energetska potratno intenzivno oziroma »industrijsko« kmetovanje. Ekološki način kmetovanja in pridelovanja hrane ponuja vsaj delno rešitev za oboje. V obdobju največjega razmaha ekološkega kmetijstva so se na primer v Nemčiji najbolj pričele preusmerjati kmetije na območjih s težjimi pridelovalnimi pogoji. V programe ekstenziviranja pridelave (kamor sodi tudi ekološko kmetovanje) so se lahko vključile brez prevelikih pridelovalnih preusmeritev in sprememb, hkrati pa so že imeli oblikovane strategije trženja ter uveljavljene tržne poti. Žal smo v Sloveniji samo do neke mere sledili temu vzorcu: pokazalo pa se je, kako pomembno vlogo ima pri uveljavljanju sprememb v kmetovanju lahko država s svojim sistemom kmetijskega svetovanja.

Razvoj in težnje ekološkega kmetijstva v drugih evropskih državah potrjujejo dejstvo, da postaja ekološko kmetijstvo vse pomembnejši segment evropske kmetijske pridelave in predelave. Obseg ekološko obdelanih kmetijskih zemljišč (ekoloških certificiranih zemljišč ali zemljišč v prehodu, podprtih s subvencijami) je v državah EU-25 ocenjen na 5,5 mio ha ali skoraj 3,4 % od skupaj 165,2 mio ha kmetijskih zemljišč. Po visokem deležu ekološko obdelanih kmetijskih zemljišč izstopajo Švedska, Avstrija in Italija. Medtem ko sta prvi dve državi zaradi naravnih razmer kmetijsko razmeroma ekstenzivni in imata v celoti malo kmetijskih zemljišč, pa je Italija ena izmed največjih evropskih kmetijskih

pridelovalk. Ostale »velike« evropske kmetijske države pridelovalke (Francija, Nizozemska in Belgija) zaradi izrazito specializiranega in intenzivnega kmetijstva ter predvsem tržnih prioritet razvoju ekološkega kmetovanja ne namenjajo tolikšne pozornosti.

Slovenski kmetje, vključeni v nadzorovano ekološko pridelavo, so organizirani v dveh krovnih združenjih. V Zvezo združenj ekoloških kmetov Slovenije (**Zveza Biodar**) je vključenih 8 regionalnih združenj s skupaj preko 1100 kmetijami v nadzoru ekološke pridelave (2007). Zveza Biodar ima lastne standarde, ki temeljijo na standardih Mednarodne zveze za ekološko kmetijstvo. Leta 2008 je bilo število uporabnikov znamke Biodar 112, in sicer 108 pridelovalcev (kmetov) in štirje predelovalci. V Zvezo društev za biološko-dinamično gospodarjenje »Ajda - Demeter« Slovenija, v katero je vključenih 9 regionalnih združenj, so vključeni kmetje, ki delujejo po nemških standardih in svoje izdelke na trgu nudijo pod blagovno znamko **Demeter**. Način ekološke pridelave, ekološko živinorejo, predelavo in označevanje ekoloških živil pri nas ureja Pravilnik o ekološki pridelavi in predelavi kmetijskih pridelkov oziroma živil (Uradni list, št. 128/06) na osnovi Zakona o kmetijstvu. Organizacija za nadzor ekološkega kmetovanja v dogovoru z Zvezo Biodar vzporedno preverja tudi izpolnjevanje njihovih dodatnih zahtev. Kontrolo nad ekološko pridelavo oziroma predelavo ekoloških kmetijskih pridelkov (živil) in izdajanje certifikatov v skladu s predpisi, ki urejajo ekološke kmetijske pridelke oziroma ekološka živila, izvajajo IKC - Inštitut za kontrolo in certifikacijo Univerze v Mariboru, Inštitut KON-CERT ter Bureau Veritas d.o.o. Kontrolna organizacija kmetu izda certifikat, ki potrjuje ekološko kakovost pridelkov in živil. Trenutno vlada prav na tem področju določena nejasnost, saj se morajo ekološki kmetje sami odločiti, katera nadzorna ustanova bo spremljala njihovo pridelavo. Opozoriti velja tudi na dodatne težave pri spremljanju podatkov, ki se sedaj zbirajo in obdelujejo na različnih inštitucijah.

Ekološko kmetijstvo je eden izmed ukrepov KOP-a, katerega izvajanje ima v prvi vrsti namen zmanjševanja negativnih vplivov kmetijstva na okolje. Po drugi stani pa ima ta ukrep za cilj tudi pridelovanje zdrave hrane in s tem varovanje zdravja slovenskega prebivalstva. Prav zaradi slednjega je smiselno oceniti tudi vlogo države, ki ohranjanje okolja in pridelavo zdrave hrane spodbuja s plačili za izvajanje trajnostnih oblik kmetovanja. Tako je bilo v letu 2004 za izvajanje ukrepa ekološkega kmetovanja finančno podprtih 1296 kmetov, leta 2006 pa je njihovo število naraslo na 1658 (MKGP, 2008).

Skladno s povečevanjem ekološko obdelanih površin se povečuje tudi obseg podpor, ki so namenjene ukrepu ekološko kmetovanje: v letu 2007 so skupaj znašale 6.388.921 EUR.

Preglednica 24: Izvajanje spodbud za ekološko kmetijstvo glede na leto oddanega zahtevka za obdobje 2004 do 2007.

leto	površina (ha)	število odločb	višina spodbud (EUR)	povprečna višina spodbude (EUR/ha)	povprečna višina spodbude (EUR/odločbo)
2004	17.486	1296	4.233.870	242	3.267
2005	20.393	1560	4.942.222	242	3.168
2006	24.540	1658	5.867.177	239	3.539
2007	28.218	-	6.388.921	226	-

Vir: MKGP, 2008.

Kljub pomanjkljivemu uradnemu podatku o številu izdanih odločb je razvidna postopna težnja naraščanja višine podpore na izdano odločbo oziroma na ekološko kmetijo. Ker so upravičenci za plačila le ekološki kmetje, ki so v tekočem letu pridobili pozitivno poročilo o opravljeni kontroli oziroma certifikat in kmetujejo v skladu s Pravilnikom o ekološki pridelavi, je pregled izplačil za ukrep ekološko kmetijstvo po občinah drugačen od prikaza deleža ekoloških zemljišč. Hkrati tudi vsi ekološki kmetje ne vložijo zahteve za podporo, čeprav so v sistemu nadzora za ekološko kmetijstvo.

Smiselna je tudi primerjava višine podpor med okoljsko najbolj učinkovitim ukrepom (ekološkim kmetijstvom) in prostorsko ter finančno najmočnejšimi ukrepi, ki spodbujajo integrirane oblike kmetijstva (poljedelstva, vinogradništva, sadjarstva in vrtnarstva). Analiza po občinah kaže, da se v praksi ukrepa za ekološko na eni ter integrirano kmetijstvo na drugi strani, izključujeta. V občinah, kjer je razmeroma visok delež plačil za ekološko kmetijstvo (Solčava, Bloke, Jezersko, Kanal itd.), je delež, namenjen integriranim oblikam pridelovanja, zanemarljiv. In obratno: tam, kjer prevladujejo plačila, ki spodbujajo načrtovano rabo mineralnih gnojil in sredstev za varstvo rastlin (v skladu s pravilniki za integrirano pridelavo), je ekološko kmetovanje skoraj praviloma zastopano v minimalnem obsegu.

Čeprav dejansko tako ukrep, ki vzpodbuja ekološko kmetijstvo, kot vsi štirje ukrepi za podporo integriranim oblikam pridelave, sodijo med ključne ukrepe SKOP-a (KOP-a) in predvsem ukrepe, ki so pomembni za zmanjševanje vplivov kmetijstva na okolje, med njimi ne prihaja do ustrezne kombinacije, temveč »konkurence«. Na pridelovalno najugodnejših območjih (ki pa so kmetijsko že marsikje preobremenjena, degradirana oziroma kmetijstvo negativno vpliva na druge vire okolja) se je uveljavilo in povsem prevladalo integrirano kmetijstvo, na pridelovalno manj ugodnih in kmetijsko že sicer ekstenzivnih območjih pa se uveljavlja in postopoma širi ekološko. Tudi razmerje med sredstvi, namenjenimi ekološkemu (dobrih 6 mio EUR v letu 2007) in integriranemu kmetijstvu (preko 13 mio EUR leta 2007) kaže na sedanjo stopnjo dejanske okoljske naravnosti slovenskega kmetijskega okoljskega programa.

Preglednica 25: Ekološko in integrirano obdelana kmetijska zemljišča v Sloveniji leta 2007.

kmetijska zemljišča	kmetijska zemljišča skupaj (ha)	ekološka pridelava (ha)	delež ekološke pridelave (%)	integrirana pridelava (ha)	delež integrirane pridelave (%)
njive in vrtovi	175.035	2651,9	1,52	44.361,4	25,3
trajni travniki in pašniki	297.284	25.796,5	8,68	0	0
sadovnjaki	8928	668,6	7,49	3453,7	38,7
vinogradi, oljčniki	17.220	205	1,19	9062,5	52,6
skupaj	498.467	29.322	5,88	56.877,6	11,4

Vir: MKGP, 2008.

Na prvi pogled je obseg integrirano obdelanih površin le enkrat večji od ekoloških, vendar je bistvena razlika v strukturi površin. Ekološko obdelane površine zajemajo večji del travnike in pašnike, obseg pridelave na njivah, v sadovnjakih in vinogradih pa je

kljub porastu še vedno skromen. Mnogo bolj razširjena integrirana pridelava se je zelo uveljavila tudi med sadjarji in vinogradniki (leta 2007 je bilo v kontrolo vključenih skoraj 1100 integriranih pridelovalcev sadja s kar 3453 ha sadovnjakov in 2640 vinogradnikov s 9062 ha vinogradov), ki se le izjemoma odločajo za ekološko pridelavo.

Kje so razlike med ekološko in integrirano pridelavo?

Če ekološki način pridelave hrane predstavlja okoljsko in zdravstveno najmanj oporečno obliko kmetijske pridelave, pa integrirano obliko kmetovanja uvrščamo med konvencionalno in ekološko pridelavo. Zelo poenostavljeno lahko rečemo, da je integrirano kmetovanje dobra praksa konvencionalne kmetijske proizvodnje. Teži k okolju čim bolj prijazni pridelavi, in sicer z nadzorovano uporabo gnojil in sredstev za varstvo rastlin, kontrolirano pridelavo in certificiranjem pridelkov (višji standard kakovosti kot konvencionalno pridelana živila) ter z uravnoteženim izvajanjem agrotehničnih ukrepov. Kljub kontrolam in certifikaciji pa je okoljska učinkovitost integriranih oblik kmetovanja bistveno manjša od ekološke, dopušča pa tudi večjo samovoljo in izigravanje predpisanih standardov.

Velja pa poudariti tudi bistveno razliko med obema okolju prijaznejšima oblikama kmetovanja: ekološka pridelava poleg njiv in trajnih nasadov zajema (predvsem) travnike, medtem ko integriran način pridelave izvajamo le na njivah, vinogradih in sadovnjakih.

Ekološko kmetijstvo v Sloveniji

Slovenija se s 5,9 % ekološko obdelanimi kmetijskimi zemljišči (leta 2007) uvršča v evropsko povprečje, med novimi članicami EU pa skupaj s Češko in Estonijo v skupino držav, ki so v pristopnem obdobju razmeroma hitro in uspešno prilagodile kmetijsko zakonodajo in s pravočasnim izvajanjem ukrepov programov razvoja podeželja že uspele razviti in uveljaviti tudi ekološki način kmetovanja. Hkrati pa bi Slovenija glede na manj ugodne naravne možnosti za visoko produktivno (in visoko donosno) kmetijstvo, naše pretekle kmetijske politike in zaradi razmeroma ekstenzivnega kmetijstva v primerjavi s Češko lahko na tem področju naredila še bistveno večji napredek. Trdimo lahko celo, da Slovenija ni uspela pravočasno prepoznati svojih naravnih prednosti ter jih pravočasno razviti v širše prepoznavno sonaravno naravnano obliko kmetovanja.

Tako pri nas trenutno ni tolikšen problem dejanska »rast« ekološkega kmetijstva (po obsegu površin, številu kmetov), temveč predvsem pomanjkljiva strategija razvoja tega sektorja oziroma oblikovanje ustreznih strateških dokumentov, ki vključujejo vsebine, povezane z ekološkim kmetijstvom in ekološkimi živili. Porast števila ekoloških kmetij na 2000 v nekaj letih in povečanje obsega ekoloških zemljišč kaže na velik pomen in vlogo politike pri spodbujanju in razvoju ekološkega kmetovanja, potrebno pa je poudariti, da so posamezni kmetje ekološko kmetovali tudi že pred uvedbo subvencij. Izpostaviti velja tudi dejstvo, da poleg pretežnega števila kmetij, ki so podvržene rednemu nadzoru in prejemajo plačila za površine, kjer izvajajo ekološko kmetovanje, pomemben odstotek kmetov obdeluje zemljo po principih ekološkega kmetovanja, ne da bi se vključili v sistem

nadzora. Hkrati je v Sloveniji še vedno velik delež t. i. tradicionalnih kmetij, predvsem na območjih z omejenimi dejavniki za kmetovanje, ki v večji meri izpolnjujejo pogoje za ekološko pridelavo, pa zaradi samooskrbnosti kmetije, starosti gospodarja, premajhne samoiniciativnosti idr. vzrokov niso sposobne dodatnega angažiranja (kot je na primer vključevanje v sistem ekološkega kmetovanja).

Preglednica 26: Rast števila ekoloških kmetij in obsega ekološko obdelanih zemljišč v Sloveniji med leti 2000 do 2007.

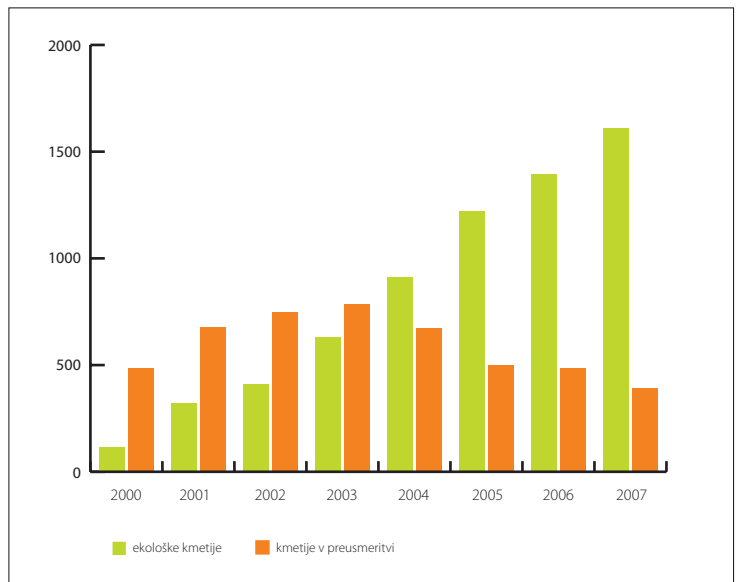
leto	število ekoloških kmetij	ekološko obdelana zemljišča (ha)
2000	600	5440
2001	1000	10.828
2002	1160	13.828
2003	1415	20.018
2004	1582	23.023
2005	1718	23.533
2006	1876	26.831
2007	2000	29.322

Vir: PRP 2007 – 2013, MKGP, 2007.

Opomba: upoštevane tudi kmetije v preusmeritvi.

Slika 33:

Kmetije z ekološkim kmetovanjem in kmetije v preusmeritvi v Sloveniji.

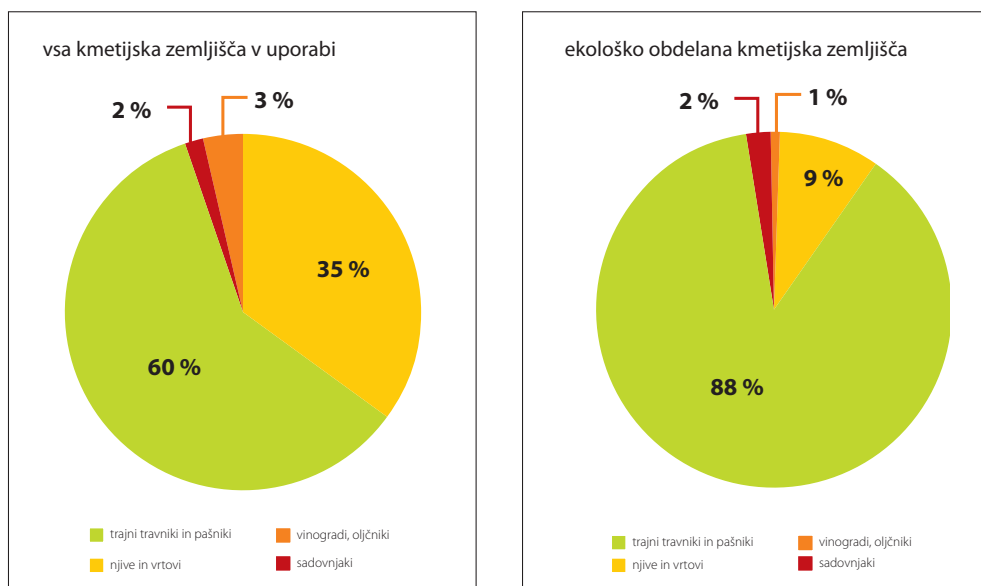

Vir: MKGP, 2008.

Naraščanje števila ekoloških pridelovalcev in obsega ekološko obdelanih zemljišč v Sloveniji je bilo prva leta po uvedbi okoljskih plačil za ekološko kmetijstvo izjemno hitro, zadnja leta se nekoliko umirja. Tako se je število ekoloških kmetij leta 2007 v primerjavi z letom 2006 povečalo za 16 %, na novo registriranih kmetijskih gospodarstev v preusmeritvi pa je bilo samo še 124, kar je najmanj od leta 2001. Podobni trendi se kažejo tudi v drugih državah članicah EU in pričakovati je, da se bo število na novo vključenih kmetij v preusmerjanje za ekološko kmetovanje postopoma še zmanjševalo.

Vse do leta 2004 je bilo mogoče slediti intenzivnemu procesu vključevanja slovenskih kmetov v preusmeritev za ekološko kmetovanje. Največ, kar 783 kmetij, jih je bilo v preusmeritvi leta 2003, potem pa je njihovo število pričelo postopoma upadati, saj so se po treh letih preusmeritve registrirale kot ekološke kmetije. Od leta 2005 dalje pa ob zaključku preusmeritvenega obdobja število ekoloških kmetij še narašča, število kmetij v preusmeritvi pa upada, saj se postopoma zmanjšuje število na novo vključenih. Umiritev celotnega procesa je po eni strani pričakovana, po drugi pa velike regionalne razlike v razporeditvi ekoloških pridelovalcev kažejo, da k neenakomernemu preusmerjanju kmetij prispevajo tudi drugi dejavniki, kot na primer pomanjkanje ustreznih kmetijskih svetovalcev za ekološko kmetovanje, otežen vstop ekoloških pridelovalcev v večje prodajne sisteme, javne ustanove (vrtce, šole, bolnice) ter s tem povezana preskromna podpora države pri trženju zdravih in kakovostnih ekoloških živil. Na takšen način bomo v Sloveniji težko dosegli razmeroma ambiciozno zastavljen cilj: do leta 2015 delež ekoloških kmetij povečati na 15 %, delež kmetijskih zemljišč v uporabi (KZU) v nadzoru ekološkega kmetijstva pa na 20 %.

Slika 34: Vsa in ekološko obdelana kmetijska zemljišča v Sloveniji leta 2007 po kategorijah rabe.

Vir: SURS, 2008

Bolj kot absolutno rast števila ekoloških kmetij je potrebno vrednotiti prostorsko razširjenost ekološkega kmetijstva. Glede na pridelovalne pogoje predvsem izstopa struktura kmetijskih zemljišč, ki je z vidika ekološke pridelave in raznovrstnosti pridelkov, zanimivih za kupca, izrazito neugodna. Neugodni pridelovalni pogoji v Sloveniji se kažejo že v strukturi rabe celotne pridelave, kjer travniki in pašniki predstavljajo kar 60 % vseh kmetijskih zemljišč v uporabi. Ekološko obdelana zemljišča imajo še bistveno manj ugodno strukturo (88 % travnikov in komaj 9 % njiv).

Prvi spodbujevalni dejavnik razvoja ekološkega kmetijstva v svetu, EU in v Sloveniji je bil tržni, od 90-ih let 20. stoletja pa je k porastu ekoloških kmetij in sektorja nasploh bistveno prispevala uvedba spodbud oziroma kasneje okoljskih plačil. Kljub hitri rasti števila ekoloških kmetij in obsega ekološko obdelanih zemljišč (leta 2007 smo imeli v Sloveniji 2000 ekoloških kmetij in 29.322 ha ekološko obdelanih kmetijskih zemljišč), pa je struktura ekoloških kmetijskih zemljišč z vidika pridelave sila neugodna: z 88 % prevladujejo travniki in pašniki, 9 % je njiv in vrtov, preostalo pa predstavljajo sadovnjaki (2,3 %), vinogradi in oljčniki (0,7 %).

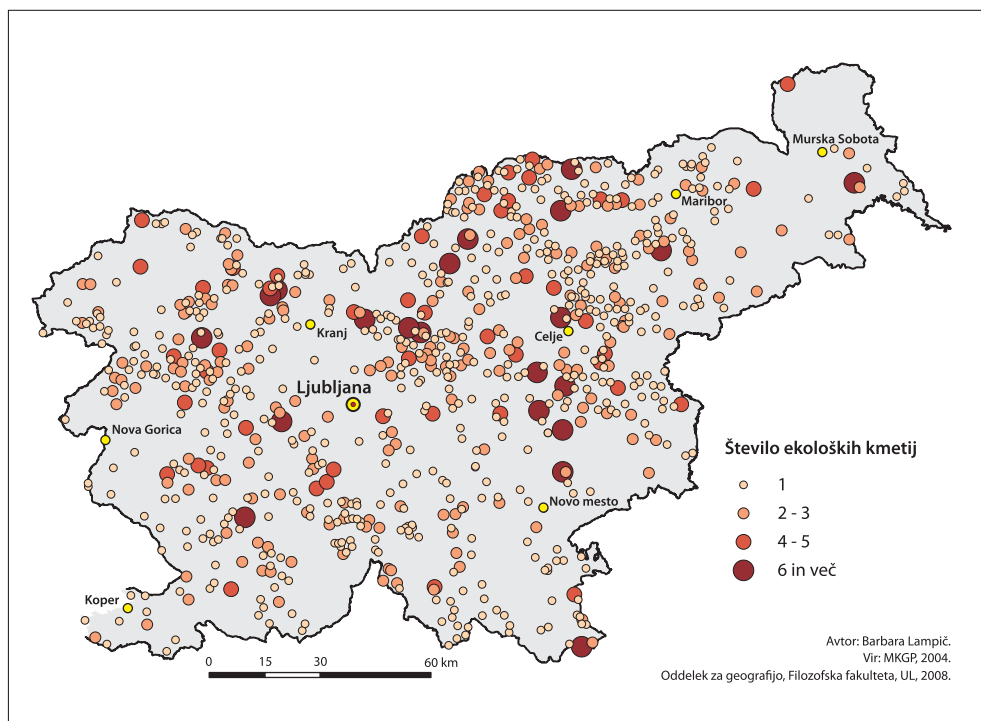
Po statističnih regijah je (absolutno gledano) največ ekološko obdelanih kmetijskih zemljišč v Goriški, Koroški, Jugovzhodni Sloveniji in Savinjski regiji, po deležu ekoloških obdelovalnih zemljišč v primerjavi s kmetijskimi zemljišči v uporabi pa sta v ospredju Obalno-kraška in Koroška regija. Prevladujoči travniki v ekološki rabi nakazujejo, da je med ekološkimi kmetijami največ živinorejskih in mešanih kmetij, kar je s pridelovalnega vidika manj ugodno. Nekoliko višji delež ekoloških njiv (nad 2 %) je le v poljedelsko najmanj primernih regijah (Koroški, Zasavski in Notranjsko-kraški). Podobne razmere so tudi pri trajnih nasadih, kjer nekoliko izstopata Jugovzhodna Slovenija in Savinjska regija.

Kljub hitremu povečevanju števila ekoloških kmetij in tudi absolutni rasti ekološko obdelanih zemljišč, pa nam poleg prikaza razporeditve kmetij po naseljih o zastopanosti in dejanski (tudi pridelovalni) vlogi ekološkega kmetijstva veliko pove tudi delež ekoloških zemljišč po občinah. Slovenija se izrazito deli na dva dela:

- vzhodni in deloma osrednji, sicer bolj kmetijski del, kjer je v večini občin delež ekoloških zemljišč manjši od 5 % in
- zahodni, skrajno severni in južni del, kjer je delež ekoloških zemljišč višji od 5 %, v marsikateri občini tudi od 10 % kmetijskih zemljišč (v desetih občinah, vseh kmetijsko zelo ekstenzivnih, pa delež ekoloških zemljišč celo presega 20 %).

Če na ravni občin ugotavljamo še strukturo ekoloških zemljišč, je očitno, da na kmetijsko ekstenzivnih območjih, kjer se je ekološko kmetijstvo najbolj razširilo in uveljavilo, izrazito prevladujejo travniki. Samo v tistih občinah, kjer je pomen ekološkega kmetovanja po deležu zemljišč skorajda zanemarljiv (pod 1 %), je struktura bolj pestra: ponekod prevladujejo njive ali trajni nasadi. To velja za občine skrajne severovzhodne Slovenije, Brežiško-Krško ravnino, deloma Belo Krajino, Koprsko Primorje in Goriška brda.

Slika 35: Ekološke kmetije po naseljih Slovenije leta 2004.

Zaradi povečevanja števila ekoloških kmetij v Sloveniji, vse večjega povpraševanja na trgu, razvojnih dokumentov za ekološki kmetijski sektor na ravni EU oziroma priprave takšnih razvojnih dokumentov v Sloveniji ostaja odprto vprašanje, kakšna je dejanska razvojna in okoljska vloga, ki jo ta sektor lahko ima za slovenske kmetije in razvoj podeželja.

Trenutno lahko trdimo, da ima ekološko kmetijstvo z vidika kmetijske politike v Sloveniji poudarjeno okoljsko in s sistemom okoljskih plačil tudi močno socialno komponento, saj naj bi zagotavljalo varovanje okolja in ohranjanje kulturne pokrajine oziroma zagotavljalo nadomestilo izpada dohodkov kmetom zaradi omejitev v pridelavi, ki jih zahteva upoštevanje okolju prijazne pridelovalne tehnologije ter višjih standardov v živinoreji.

Trženje ekoloških pridelkov v Sloveniji

Tržni vidik ekološke pridelave je pomemben tako z vidika ekonomike posameznih kmetij in lokalnih skupnosti kot tudi z vidika potrošnikov, ki se zavedajo tako pomena zdrave prehrane kot tudi okoljsko sprejemljivejšega načina pridelovanja in želijo kupovati predvsem slovenska (ekološka) živila. Tako kot obseg ekološko obdelanih zemljišč v Sloveniji tudi trženje ekoloških živil dobiva vse večji obseg, saj povpraševanje

po tovrstnih pridelkih in proizvodih vse bolj narašča. Vendar se prav v segmentu trženja pojavljajo številni problemi, med katerimi so že nekaj let najbolj očitni:

- še vedno premajhna prepoznavnost in dostopnost ekoloških živil na slovenskem trgu,
- premajhna pridelava ekoloških pridelkov (glede količine in pestrosti),
- tržna nepovezanost pridelovalcev ekoloških živil,
- razpršenost in majhnost pridelovalcev,
- premalo razvito tržno razmišljanje pridelovalcev,
- neustrezna ozaveščenost slovenskega potrošnika,
- nezaupanje v ekološko pridelano hrano (oziroma v oznake in navedbe),
- slabo razvita predelava ekoloških živil,
- slabo poznavanje standardov o kakovosti blaga s strani tako pridelovalcev kot potrošnikov.

Stanje tržne pridelave in predelave ekoloških živil

V Sloveniji se je trg za ekološka živila v zadnjih letih razširil in uveljavil med najširšim krogom potrošnikov, prisotno je povpraševanje po vseh vrstah živil, ki ga pokrivamo tako z domačimi kot z uvoženimi ekološkimi živili. Natančnejšo opredelitev slovenskega trga ekoloških živil otežujeta pomanjkanje sistematičnega spremljanja njihovega trženja, predvsem specifičnih statističnih podatkov. Tako lahko na obseg trženja sklepamo samo na podlagi posrednih podatkov. Konec leta 2007 je bilo v Sloveniji 1610 kmetij, ki so svoje pridelke oziroma živila že lahko tržile kot ekološke (kar pomeni, da so uspešno zaključile najmanj dveletno obdobje preusmerjanja). O številu oziroma deležu kmetij, ki pridelujejo (tudi) za prodajo, lahko sklepamo na osnovi več podatkov:

- števila kmetij, ki so podpisale pogodbo za kolektivno znamko BIODAR ali za znak Demeter, saj se za uporabo oznak za ekoživila zanimajo predvsem kmetije, ki le-ta nameravajo tržiti;
- števila kmetij, ki redno ali občasno prodajajo na ekoloških tržnicah;
- števila kmetij, ki prodajajo preko trgovskih poslovnih sistemov;
- števila kmetij, ki prodajajo ekološko goveje meso preko klavnic, ki so certificirane za klanje živine (predvsem Pohorje beef in Celjske mesnine).

Zadnja raziskava v letu 2005 kaže (Slabe, 2005), da iste kmetije enake pridelke oziroma živila običajno prodajajo po različnih tržnih poteh. Po ocenah, da je bilo leta 2004 ekoloških kmetij s tržno pridelavo med 140 in 180 (oziroma 15 – 20 % tistih, ki izpolnjujejo pogoje za prodajo ekoloških živil), lahko sklepamo, da je tudi sedaj največ 20 % ekoloških kmetij dejansko usmerjenih na trg. Razmeroma velik delež (po ocenah več kot 50 %) teh kmetij prodaja neposredno na ekoloških tržnicah.

V zvezi z **ekološkimi živili** na trgu pa je potrebno poudariti sledeče.

- V Sloveniji ekološka živila uvažamo, in sicer tako pridelke (predvsem žita, južno sadje, v manjših količinah svežo zelenjavo) kot predelana živila (predvsem živila iz soje,

namaze, olja, testenine, kruh, pecivo in druge mlevske izdelke, v manjših količinah tudi mlečne izdelke, idr.).

- Cene ekoloških živil so večinoma višje od cen primerljivih konvencionalnih živil, pri čemer je razpon presežka cene glede na vrsto živila v povprečju od 40 - 100 %, v posameznih primerih tudi 200 %.
- Tržni poslovni sistemi in predelovalci povprašujejo po ekoloških pridelkih in (predelanih) ekoloških živilih slovenskega porekla, vendar ponujene količine ne zadoščajo povpraševanju. Pomanjkanje je tako v smislu celotnih (absolutnih) količin pridelkov oziroma živil ekološkega porekla kot tudi količin pridelkov na posameznih kmetijah.

Delež ekoloških kmetij, ki svoje pridelke tržijo, pa v primerjavi z deležem konvencionalnih tržnih kmetij ni nič manjši; nasprotno, ekološke kmetije so v Sloveniji kljub vsemu celo bolj tržno usmerjene kot konvencionalne. Z vidika razvojne vloge ekološkega kmetijstva je pomembno bolj sistematično vključevanje **ekoloških kmetov - pridelovalcev** v tržni sistem, saj so obstoječe tržne priložnosti za ekološka živila v Sloveniji premalo izkoriščene iz naslednjih razlogov.

- V strukturi slovenskih ekoloških kmetij izrazito prevladujejo ekstenzivne živinorejske kmetije, te pa pridelujejo pridelke, ki so za pripravo za trg oziroma za predelavo zahtevnejši (mleko, meso), ali pa je po njih v Sloveniji trenutno manj povpraševanja (ekološko pridelano meso).
- Ekoloških kmetij z rastlinsko pridelavo (po njihovih pridelkih je največ povpraševanja) je razmeroma malo, površine za rastlinsko pridelavo pa so trenutno še vedno razmeroma omejene tako na posameznih kmetijah kot v absolutnem smislu (9 % njiv in vrtov).
- Neposredno trženje (na tržnici, domu) sicer ustreza manjšim in srednje velikim kmetijam, vendar pa v praksi za mnoge ni izvedljivo, saj je povezano s precejšnjim dodatnim delom, ki ga mnoge kmetije objektivno ne zmorejo. Tak način trženja zahteva dodatne sposobnosti (na primer primeren stik s kupci), ki jih morajo imeti ljudje na kmetiji, če želijo uspešno neposredno tržiti.

Slika 36:

Trženje na domu zahteva veliko dodatnega dela, dodatna investicijska sredstva (ustrezna embalaža, prodajni prostor) pa tudi sposobnost kmeta, da vzpostavi neposreden stik s kupci.

- Slaba tržna organiziranost in nepovezanost ekoloških pridelovalcev.
- Zahtevnost registracije predelave na kmetiji kot dopolnilne dejavnosti (organizacijsko in stroškovno).
- Pomanjkanje investicijskih sredstev za povečevanje obsega in profesionalizacije pridelave na posameznih kmetijah.
- Strukturne značilnosti slovenskega kmetijstva (razmeroma majhne kmetije, ki pretežno niso edini ali glavni vir dohodka kmetovalca; razdrobljena in razpršena parcelna struktura na ravni kmetije; ostarele kmetije idr.).
- Težave s pridobivanjem dodatnih kmetijskih zemljišč kot ovira za širitev kmetije: kmetijskih zemljišč ni na trgu oziroma jih je težko najeti pod pogoji, ki ustrezajo zahtevam za ekološko pridelavo (dolgoročna najemna pogodba).
- Pomanjkanje znanj s področja ekološke pridelave med kmeti in pomanjkljivo svetovanje za ekološko kmetijstvo v pretežnem delu Slovenije (problem ustrezno izobraženih kmetijskih svetovalcev).

Prav tako je v Sloveniji zelo majhno število specializiranih **predelovalcev ekoloških živil** oziroma predelovalne industrije, ki vključuje programe ekoloških živil. Razlogi za to so različni, pomembni pa so predvsem:

- manjši predelovalni obrati težko pridejo do sredstev za vlaganje v uvedbo, razvoj ali širitev ekološke predelave;
- za večje predelovalce je obstoječa slovenska ponudba ekoloških pridelkov količinsko premajhna ali preveč razpršena (na primer mleko), da bi omogočala uvedbo posebnih programov ekoloških živil;
- negotovost in strah pred tržnim neuspehom zaradi pomanjkanja podatkov o trgu ekoloških živil v Sloveniji in tujini, kar je povezano s slabšo obveščenostjo o ekološkem kmetijstvu, ekoživilih, posebnostih ekološke predelave (inovacije, standardi) in dinamiki trga ekoloških živil.

Tržne poti in njihovi potenciali

Ekološko kmetovanje in njegove okoljske, socialne in razvojne funkcije bodo postale prepoznane in vključene v širši regionalni razvoj takrat, ko bodo ekološki kmetje s svojimi pridelki pričeli aktivno vstopati v celoten tržni sistem, ko bodo ekološka živila postala splošno prepoznana kot kakovostna, visoko vredna in zaradi slovenskega porekla tudi cenjena v družbi nasploh. Že nekaj časa pa prav segment trženja predstavlja pomembno zavoro pri širšem prepoznavanju in dejanski porabi ekoloških pridelkov, zato je poznavanje tržnih potencialov za ekološka živila eno ključnih za nadaljnje uveljavljanje razvojne vloge ekološkega kmetovanja pri nas.

Dobrih 50 % tržno usmerjenih ekoloških kmetij prodaja neposredno na ekoloških tržnicah. Očitno je ta tržna pot za večino sedanjih tržno usmerjenih kmetij najprivlačnejša: ustreza tistim kmetijam, ki imajo razmeroma pestro, vendar količinsko omejeno pridelavo oziroma predelavo (predvsem rastlinska pridelava, v manjši meri tudi predelava mleka) in ki lahko del svojega delovnega časa posvetijo pripravi pridelkov in živil za trg ter prodaji

na tržnici. Vendar pa so ekološke tržnice le na devetih lokacijah, največji promet pa se ustvari na ekološki tržnici v Ljubljani (Zveza združenj ..., 2008). Polovica kmetij, ki prodajajo na ekološki tržnici v Ljubljani, je precej oddaljenih, poleg porabe delovnega časa za pripravo, prevoz in prodajo pa imajo kmetije stroške tudi s prevozom, parkirninno, takso za najem prodajnega mesta ipd. Ekološke kmetije imajo omejene količine pridelkov, zato so v slabšem položaju kot kmetije na konvencionalni tržnici, ki svojo ponudbo lahko popestrijo oziroma količinsko povečajo z dokupom vrtnin na trgu. Ekološke tržnice so za kmete in endogeni lokalni/regionalni razvoj še posebej pomembne, če niso pretirano oddaljene od kmetije (na primer ekološka tržnica v Naklem, Tolminu, Kamniku). Na ta način se poleg zmanjšane porabe časa in stroškov udejanja tudi načelo »lokalna pridelava – lokalno trženje«, ki je v zadnjih letih deležno posebne podpore v državah EU. Za to sta dva razloga: eden je družbenogospodarski (zviševanje dohodka, ki ostane v lokalni skupnosti - v tem primeru na kmetijah), drugi pa okoljski (zmanjševanje obremenjevanja okolja zaradi transporta živil).

Ekološke tržnice so torej po eni strani omejena tržna pot, po drugi pa tržna pot, ki je za določen del kmetij vseeno optimalna, vsaj kot dodaten način trženja. Imajo tudi določen razvojni potencial v smislu lokalne pridelave in potrošnje kot nove okoljsko prehranske težnje. Zato je smotno razmišljati tudi o ukrepih za izboljšanje delovanja in promocijske funkcije sedanjih ekoloških tržnic ter o spodbudi za uvajanje novih. Pri tem bi morale biti te spodbude smiselne del celovitega koncepta razvoja trženja ekoloških živil (Slabe, 2005).

Dosedanji razvoj trženja v trgovskih verigah temelji predvsem na osebnem angažmaju posameznikov, ki so pripravljene na individualno delo s posameznimi dobavitelji – ekološkimi kmetijami, saj te za neposreden vstop v tovrstne tržne sisteme velikokrat niso pripravljene. Večina kmetij slabo pozna načela ponudbe (zahteve glede količin, stalnosti, kakovosti ipd.), ne razpolaga z ustreznim materialom za pakiranje in označevanje živil, predvsem pa niso organizirane v tržne organizacije oziroma skupine ponudnikov, ki bi jim olajšale vstop v trgovske verige in izpolnjevanje osnovnih zahtev za tovrstno trženje. Vendar se že pojavljajo posamezniki – kmetije, ki uspešno vstopajo v sistem trženja v trgovskih verigah (Mercator, Spar), istočasno pa se tudi tržni sistemi vse bolj odpirajo.

Poleg težav zaradi premajhne ponudbe in neorganiziranosti pridelovalcev pa je potrebno opozoriti tudi na razmeroma slabo informiranost in osveščenost slovenskih potrošnikov o ekoloških živilih. Glede na prodajni potencial za ekološka živila in na identificirane pomanjkljivosti ponudbe slovenskih ekoloških kmetij z vidika velikih tržnih verig bi bili potrebni predvsem ukrepi, ki bi spodbujali oziroma olajševali tržno povezovanje pridelovalcev, ukrepi za povečevanje tržne pridelave vrtnin in sadja, ukrepi za spodbujanje predelave ekoloških živil na kmetijah in na manjših obratih, ter ukrepi za spodbujanje bolj pestre ekološke pridelave in predvsem predelave (žita, mleko, soja oziroma sojini izdelki ipd.; Slabe, 2005). Hkrati so vzporedno potrebni ukrepi za osveščanje in informiranje potrošnikov. Na ta način na eni strani spodbujamo pridelavo oziroma proizvodnjo, na drugi pa skrbimo, da potrošnja ne zaostane za dinamično ponudbo, oziroma da je povpraševanje korak pred ponudbo in tako učinkuje kot spodbuda za razvoj slednje.

Različne oblike turistične ponudbe ostajajo velik neizkoriščen potencial za trženje ekoloških živil slovenskega porekla. Slovensko, regionalno ali lokalno poreklo živil,

kakovostna in sveža živila, lahko tudi v kombinaciji z regionalno tipično ali tradicionalno pripravo, pomeni dodatno privlačnost za goste in je zato lahko pomemben element kakovosti v gostinski ponudbi (kulinarični turizem). Poreklo živil iz nadzorovane ekološke pridelave pa je še nadaljnji element kakovosti. V tujini marsikje prav vključevanje značilnih in visoko kakovostnih lokalnih pridelkov v turistično ponudbo (na primer na zavarovanih območjih) predstavlja glavni razvojni impulz. Poleg obstoječega povpraševanja posameznih gostinskih obratov in hotelov, ekoloških turističnih kmetij, ki iščejo ekološka živila z drugih kmetij za zaokrožitev svoje gostinske ponudbe, obstaja tudi velik potencial v gostinstvu nasploh, predvsem v zdraviliškem turizmu, kjer je povezava med ekološko pridelano hrano in programom oziroma namenom storitve najbolj neposredna in nedvoumna. Tudi na sedanjih in novih ekoloških turističnih kmetijah lahko pričakujemo povečanje povpraševanja po ekoloških živilih.

Razvojna vloga ekološkega kmetijstva

Z obstoječimi okoljskimi plačili ekološko kmetijstvo spodbujamo predvsem zaradi njegovega prispevka k ohranjanju narave in varstvu okolja. Poudariti pa velja, da plačila znotraj KOP-a kmetov ne spodbujajo vedno k izbiri ukrepov z najvišjo okoljsko koristnostjo, saj višina plačil za posamezne ukrepe oziroma njihove kombinacije kažejo na drugačno sliko. Zato se poraja dvom o ustreznosti celotnega sistema okoljskih plačil, saj se zdi, da je težišče s primarno okoljskih koristi (kmetijam nadomestiti izpad dohodka zaradi izvajanja okolju prijaznih ali koristnih praks) preneseno bolj na družbenogospodarske (plačila zagotavljajo dodaten prihodek kmetijam).

Tržni vidik ekološke pridelave je pomemben tako z vidika gospodarjenja posameznih kmetij in lokalnih skupnosti kot tudi z vidika potrošnika, ki postaja vse bolj ozaveščen in na trgu išče kakovostne, zdrave in varne (slovenske) pridelke. Dosedanji razvoj in trenutno stanje na trgu ekoloških živil v Sloveniji kaže, da potencial slovenskih kmetij za pridelavo in trženje nikakor ni izkoriščen; enako velja za predelavo ekoloških živil neposredno na kmetijah ali v predelovalnih obratih. Na drugi strani je očitna tudi težnja povečevanja povpraševanja po ekoloških živilih v Sloveniji, kar se odraža tako v povečevanju prodaje in uvoza ekoloških živil. Glede na izkušnje v drugih evropskih državah lahko v Sloveniji pričakujemo porast povpraševanja tudi v naslednjih letih, saj je sedanji tržni delež ekoloških živil še zelo nizek. Povpraševanje po ekoloških pridelkih pa je močno povezano tudi z informiranostjo in osveščenostjo potrošnikov o samem ekološkem kmetijstvu in pridelkih. Sicer maloštevilne raziskave kažejo, da povprečen slovenski potrošnik razmeroma slabo pozna to področje. Ciljno orientirana raziskava med potrošniki v dveh največjih ljubljanskih nakupovalnih središčih (Mercator center in Interspar) pa je pokazala pomemben premik tako v poznavanju ekoloških živil kot nakupovalnih navadah »povprečnega« ljubljanskega potrošnika. Med več kot 100 anketiranimi jih kar 78 % pozna in kupuje ekološka živila. Med njimi prevladuje delež tistih, ki ekološka živila nakupujejo v supermarketih (87 %), na tržnici se jih z ekološkimi pridelki oskrbuje 56 %, kar 45 % pa kupuje ekološka živila tudi v specializiranih trgovinah in neposredno na ekoloških kmetijah (Terensko delo, 2008).

Ekološka pridelava je z vidika trga pomembna tudi zato, ker prideluje živila višje kakovosti – v celovitem, zakonodajno in standardi natančno vodenem in nadzorovanem sistemu kmetijske pridelave, ki zagotavlja trenutno najvišjo raven varovanja okolja

ter dobrobiti živali v kmetijstvu. Zato bi takšna živila morala imeti na trgu poseben položaj. Če želimo slovenskim kmetijam in predelovalcem omogočiti, da izkoristijo tržni potencial ekoloških živil, je potrebno sistematično odpraviti najpomembnejše razvojne ovire in uvesti ustrezne razvojne spodbude, ki jih je moč doseči z naslednjimi ukrepi (Slabe, 2005).

- Spodbude za oblikovanje tržnih organizacij ekoloških pridelovalcev: prilagojeno sedanjemu obsegu in potrebam, kar pomeni zadosti nizko število članov in dovolj nizek letni promet (s težnjo povečevanja).
- Spodbude za razvoj ekološke rastlinske pridelave v obliki investicijskih programov za preusmeritev, prestrukturiranje ali razširitev ekološke pridelave vrtnin, sadja, žit, poljščin in grozdja oziroma vina: nakup kmetijskih zemljišč, nakup strojev in opreme, skladiščnih kapacitet ipd.
- Vzpostavitev ustreznega razmerja plačil za posamezne ukrepe znotraj kmetijsko okoljskega programa: razmerje mora biti tako, da ukrepi samostojno ali v medsebojnih kombinacijah nedvoumno favorizirajo ekološko kmetijstvo.
- Spodbude za uvajanje ali širitev ekološke predelave živil, predvsem za manjše predelovalne obrate: investicijska sredstva za različna področja, kot so predelava mleka, predelava mesa, izdelava sojinih in podobnih proizvodov, predelava sadja in zelenjave idr.
- Ukrepi za promocijo ekoloških živil kot živil posebne (višje) kakovosti z dejavnostmi na nacionalni, regionalni in lokalni ravni: programi za promocijo, ki jih izvajajo krovne organizacije ekoloških kmetov.
- Ukrepi za sofinanciranje dejavnosti informiranja, izobraževanja in osveščanja različnih ciljnih skupin prebivalstva, predvsem otrok in mladine, ki jih izvajajo nevladne organizacije.
- Sredstva za uvajanje programov kakovostnega svetovanja za spodbujanje pridelave in trženja ekoloških pridelkov.
- Ukrepi za spodbujanje razvoja ekoloških učnih kmetij ter regijskih učnih in demonstracijskih središč za ekološko kmetijstvo.

Ne glede na povečevanje obsega ekološko obdelanih zemljišč in povečevanja števila kmetov, ki kmetujejo v skladu z okoljsko naravnano ekološko prakso, lahko poudarimo, da je Slovenija izpustila enkratno priložnost za preusmeritev celotnega sistema kmetovanja v ekološko.

Izrazita razvojna priložnost, naravnana dolgoročno, izvedljiva na celotnem območju države in za vse oblike kmetovanja, bi poleg pomembnega okoljskega učinka imela tudi izjemen kulturni in prepoznavni pečat na regionalni in nacionalni ravni. S svojo majhnostjo, pokrajinsko pestrostjo, nadpovprečno gozdnatostjo, razčlenjenostjo površja, visokim deležem kraškega sveta, izjemnimi naravnimi znamenitostmi, posledično pa tudi z izjemno kulturno pestrostjo bi lahko Sloveniji dodali tudi značaj ekološke kmetijske pridelovalke.

Dopolnilne dejavnosti

V slovenski strokovni literaturi (geografi, agronomi, sociologi) ni enotnega poimenovanja dopolnilnih dejavnosti na kmetiji. Tuja, a vse pogosteje tudi domača literatura, pa tudi temeljni razvojni dokumenti (na primer Program razvoja podeželja 2007-2013 v tretji osi) govorijo o vsebinsko širšem pojmu, tj. diverzifikaciji oziroma različnih dohodkovnih virih na kmetiji, podeželju oziroma v podeželskem gospodarstvu. V praksi to pomeni povečanje nabora dejavnosti oziroma storitev, ki jih kmečko gospodinjstvo nudi uporabnikom, obenem pa tudi več različnih dohodkovnih virov. Geografska stroka opredeljuje dopolnilne dejavnosti na kmetiji kot dejavnosti, ki v gospodarsko razvitih deželah predvsem na območjih z majhnimi kmetijami omogočajo doseganje primerljivega dohodka (Kladnik, 1999), v manj razvitih deželah, kjer so storitvene dejavnosti slabše razvite, pa v prvi vrsti zagotavljajo vsestransko delovanje podeželske skupnosti. Kovačič označuje kot dopolnilne dejavnosti tiste gospodarske dejavnosti kmečkih gospodinjstev, ki temeljijo na virih kmetije in na domači obrti in imajo za cilj zagotoviti polno rabo delovnih moči ter dopolnilni dohodek (Kovačič, 2000). Glavni namen dopolnilnih dejavnosti v kmetijstvu sta doseganje primerljivega dohodka kmečkih gospodinjstev in boljša raba virov.

Proučevanje dopolnilnih dejavnosti na kmetiji

Različni avtorji (V. Klemenčič, M. M. Klemenčič, Pak, Jeršič, Kladnik, Kovačič idr.) so poglobljeno in z razvojno-perspektivnega vidika proučevali mešana oziroma polkmečka gospodinjstva, ki so dohodek pridobivala tako iz kmetijske kot tudi iz (večinoma) neagrarne dejavnosti. Prva interdisciplinarno zasnovana in poglobljena raziskava dopolnilnih dejavnosti sega v sredino 80-ih let 20. stoletja (Barbič, Kladnik, Rupena-Osolnik, Kovačič idr., 1984). Avtorji so opredelili različne dejavnike, ki vplivajo na nastanek in razvoj dopolnilnih dejavnosti, ter analizirali njihove specifične značilnosti. Z nadgradnjo omenjene raziskave je Barbičeva sredi 90-ih let 20. stoletja analizirala razloge za uvajanje dopolnilnih dejavnosti na kmetiji, prepoznala nekaj njihovih pojavnih oblik ter opredelila skupine nosilcev dejavnosti (posameznik/podjetnik, kmečko gospodinjstvo, podeželska skupnost) in načela, ki le-te vodijo in usmerjajo (trajnostnost, podjetništvo, partnerstva; Barbič, 1995). Zasnove strategije razvoja kmetijstva in dopolnilnih dejavnosti, pripravljene po naročilu lokalnih skupnosti (na primer Kovačič, Udovč, Fabijan, Perpar idr., 2000; Potočnik Slavič, 2001 itn.), posredujejo grobe projekcije razvoja kmetijstva in dopolnilnih dejavnosti, analize nekaterih gospodarskih parametrov tega razvoja, predloge ukrepov in (poredko) konkretne projekte za spodbujanje in usmerjanje razvoja kmetijstva in dopolnilnih dejavnosti. Geografski vidik razširjenosti, razvojnih možnosti in tržnih poti dopolnilnih dejavnosti na kmetijah je bil preučen na 237 kmetijah v izbranih naseljih Kranjsko-Sorškega polja in Kaminiškobistriške ravnine (Potočnik Slavič, 2001). Erhartova (2004) je izvedla podrobno analizo o zaznavanju dopolnilnih dejavnosti med fizičnimi osebami, občinami in društvi, o njihovi razširjenosti in razvoju po statističnih regijah. Vadnalova (2005) je proučevala možnosti in pripravljenost kmetov za izvajanje socialnih storitev v smislu dopolnilnih dejavnosti na kmetiji. Največ razprav je usmerjenih h kmetijam, ki se ukvarjajo s turizmom na kmetiji kot dopolnilno dejavnostjo (Tokan, 2002; Koščak et al. 2005) ali pa z oživljanjem podeželskih tradicij (Bogataj, 2003), v zadnjem času pa tudi z izkoriščanjem energetskega potenciala v okviru dopolnilne dejavnosti na kmetiji (Kranjc, 2007). Ugotovitve o dopolnilnih dejavnostih so večinoma plod delnih in

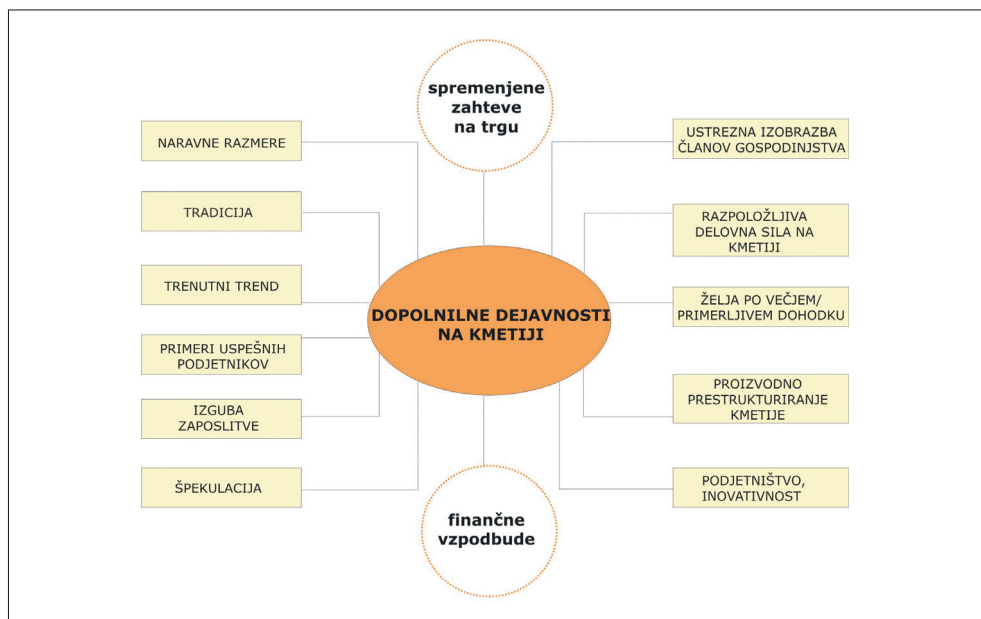
prostorsko omejenih raziskav, ki kar kličejo k široko zasnovani in podrobni analizi tovrstnih dejavnosti in njihovega razvojnega potenciala v Sloveniji ter primerjavo s podobnimi študijami v Evropi.

Podatki o dopolnilnih dejavnostih na kmetijah v Sloveniji se zbirajo na dveh ustanovah:

- podatkovno zbirko vodi in ureja Statistični urad RS (ima tudi svoj šifrant, ki je nekoliko poenostavljen v primerjavi z določili uredbe; Uredba o vrsti..., 2005),
- dnevno ažurirano evidenco posreduje Register dopolnilnih dejavnosti, ki ga ureja MKGP.

Neposredna primerjava med obema podatkovnima zbirkama je otežena zaradi različnih šifrantov, ki se spreminjajo tudi znotraj iste ustanove. Primerjava obeh šifrantov sicer nakazuje določene skupne poteze, na primer podobne vrste dopolnilnih dejavnosti, vendar je šifrant MKGP mnogo bolj natančen pri dejavnosti predelave (več kot 30 oblik), domače obrti oziroma tradicionalnih znanj (nad 50 oblik) itd. Register dopolnilnih dejavnosti MKGP posreduje osnovne identifikacijske podatke kmetijskega gospodarstva, ki je registriralo dopolnilno dejavnost na kmetiji: upravno enoto in občino, v kateri se nahaja kmetijsko gospodarstvo, njegov KMG-MID ter šifro in vrsto dopolnilne dejavnosti na kmetiji.

Slika 37: Vzroki za razvoj dopolnilnih dejavnosti.

Učinki dopolnilnih dejavnosti na kmetiji

Zaradi tradicije, različnih pojavnih oblik in razvojne dinamike so dopolnilne dejavnosti v Sloveniji izredno zanimive tudi z vidika proučevanja njihovih raznovrstnih učinkov. Tovrstna tematika pravzaprav še ni bila deležna poglobljene analize, saj se raziskave največkrat osredotočijo na gospodarske vidike dopolnilnih dejavnosti manjšega območja. Zaenkrat tudi

še ni razvit instrumentarij, ki bi omogočal vrednotenje celovitih in zapletenih gospodarskih, socialnih in okoljskih učinkov. Zato razprave večinoma ostajajo na ravni opisov, grobega vrednotenja možnih učinkov in posploševanja izkušenj posameznikov.

V okviru gospodarskih učinkov bi lahko izpostavili nekatere pozitivne (na primer zagotavljanje primerljivega dohodka, izboljšanje življenjskega standarda in socialne varnosti družine, generiranje novih vlaganj ipd.), pa tudi negativne učinke dopolnilnih dejavnosti (premalo razpoložljivih kreditov in subvencij, nestabilen in majhen trg, spremembe zakonodaje, precejšnja in tvegana finančna vlaganja).

Če k temu prištejemo še okoljske in socialne učinke, lahko trdimo, da zaradi nekaterih izrazitih pozitivnih učinkov (uporaba lokalnih virov, upoštevanje lokalnih tradicij, izboljšanje demografske in agrarne strukture, posodobitev lokalne infrastrukture ipd.) ravno tovrstne dejavnosti predstavljajo razvojni potencial kot alternativo in/ali dopolnitev konvencionalnemu kmetovanju. Pri načrtovanju njihovega širjenja je potrebno zelo skrbno preučiti tudi celo vrsto spremljajočih negativnih potez oziroma skušati čim bolj zmanjšati njihov pomen (povečan pritisk na okolje na lokalni ravni, nasprotovanje interesov, prilagoditev okusu kupcev, premajhno tržišče ipd.).

Analiza dopolnilnih dejavnosti na kmetijah v Sloveniji

Izhodišče za spremljanje razvojnih teženj glede dopolnilnih dejavnosti na kmetiji predstavlja Popis kmetijskih gospodarstev 2000 (Popis..., 2002), ki je na družinskih kmetijah evidencialno tri prevladujoče vrste dopolnilnih dejavnosti: storitve s kmetijsko mehanizacijo (22 % vseh dopolnilnih dejavnosti na družinskih kmetijah), predelava hrane (20,4 %)

Preglednica 27: Število in struktura dopolnilnih dejavnosti na kmetiji v letih 2004 in 2008.

oznaka dejavnosti	dejavnost (po šifrantu MKGP 2008)	število leta 2004	število leta 2008
1	predelava kmetijskih pridelkov, medu in čebeljih izdelkov, zelišč, gozdnih sadežev, gob in gozdnih sortimentov	429	639
2	prodaja pridelkov in izdelkov okoliških kmetij na kmetiji	7	49
3	turizem na kmetiji	446	790
4	dejavnost, povezana s tradicionalnimi znanji na kmetiji	127	312
5	pridobivanje in prodaja energije iz obnovljivih virov	26	75
6	storitve s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo, opremo, orodji in živalmi	860	1963
7	izobraževanje na kmetijah, povezano s kmetijsko, gozdarsko in dopolnilno dejavnostjo na kmetiji	20	82
8	zbiranje in kompostiranje odpadnih organskih snovi	6	9
9	ribogojstvo in predelava sladkovodnih rib	0*	12
10	aranžiranje ter izdelava vencev, šopkov ipd. iz lastnega cvetja	0	13
11	kmetijske dejavnosti, ki se v prehodnem obdobju lahko registrirajo kot dopolnilne dejavnosti na kmetiji	294	772
skupaj		2215	4716

Vir: Register dopolnilnih dejavnosti, MKGP, 2008.

*Zaradi pregrupiranja podatkov je bila za leto 2004 pripisana vrednost 0.

in predelava lesa (21 %); razmeroma močno sta bila zastopana tudi turizem (14,1 %) in domača obrt (5,5 %) - seveda ob upoštevanju precejšnjih regionalnih razlik.

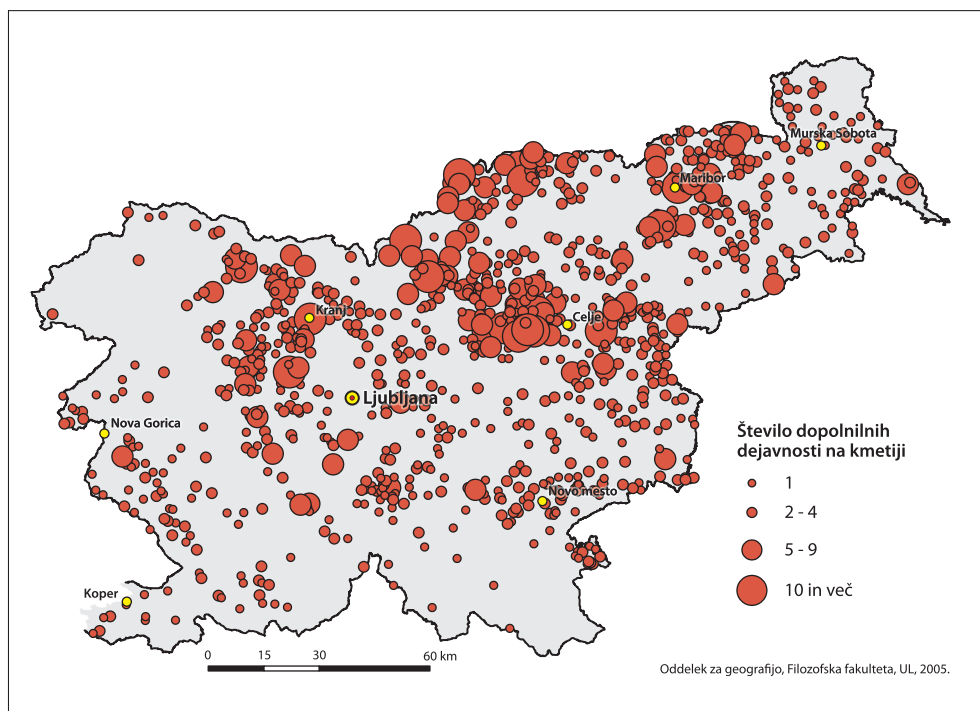
V metodološkem smislu smo se odločili za spremljanje dopolnilnih dejavnosti:

- v letu 2004 (podatki Registra dopolnilnih dejavnosti),
- stanje in razvojne možnosti dopolnilnih dejavnosti na kmetiji smo preverili s terenskim delom (2004-2005),
- pravilnosti naših predvidevanj in najnovejše razvojne trende smo primerjali s podatki iz registra 2008 (datiranim z 12. 2. 2008).

Register MKGP je leta 2004 vodil evidenco 12 vrst dopolnilnih dejavnosti, pri čemer so nekatere dejavnosti zelo podrobno razdeljene (na primer dejavnosti, povezane s tradicionalnimi znanji, obsegajo kar 47 različnih vrst dejavnosti), nekatere precej površno. Register bi bilo potrebno metodološko uskladiti s pravili obrtne zbornice, čeprav pri nekaterih dejavnostih njihove posebnosti tega ne dopuščajo. Obenem pa je potrebno šifrant pustiti odprt za nove dejavnosti, ki v obstoječem še niso zajete.

V letu 2004 so v Sloveniji med 2215 prijavljenimi dopolnilnimi dejavnostmi na kmetiji (en nosilec jih lahko prijavi več) prevladovale storitve s kmetijsko mehanizacijo (37,9 %): večinoma gre za sezonsko delo, na primer pluzenje in vzdrževanje cest, ki ga nosilci izvajajo predvsem za potrebe občin. Sledil je turizem na kmetiji (20 %), pridelava in

Slika 38: Razporeditev dopolnilnih dejavnosti na kmetiji po naseljih v Sloveniji (leta 2004).

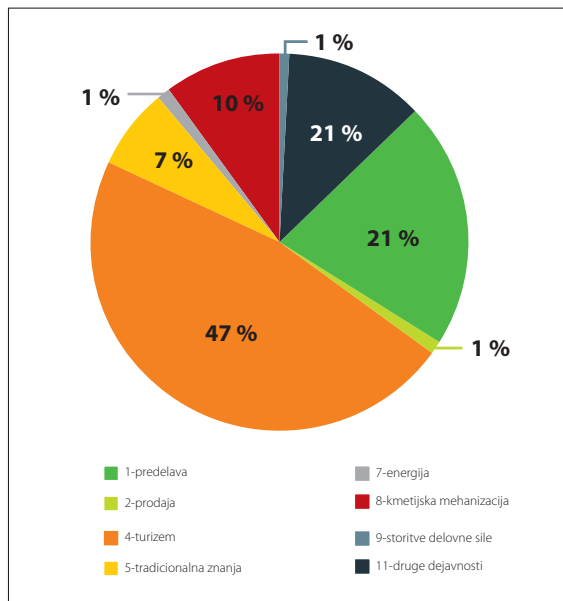
predelava kmetijskih pridelkov (18 %), t. i. druge dopolnilne dejavnosti (vrtnarstvo, čebelarstvo, ribogojstvo, gobarstvo, ... s 13,3 %) ter dejavnosti, povezane s tradicionalnimi znanji na kmetiji (5 %). Iz primerjave podatkov po petih primerljivih skupinah dejavnosti iz Popisa kmetijskih gospodarstev 2000 in Registra dopolnilnih dejavnosti je razvidno, da slaba polovica kmetij, ki opravljajo dopolnilno dejavnost, te ni registriralo (Erhart, 2004). Neposredne in posredne podpore so tako za kmetije kot kmetije z dopolnilno dejavnostjo podobne, zahteve pa zelo različne, hkrati pa uradna opredelitev dopolnilnih dejavnosti ne določa jasne meje med osnovno kmetijsko in dopolnilno dejavnostjo.

Razporeditev uradno prijavljenih dopolnilnih dejavnosti (po podatkih MKGP, 2004) kaže njihovo zgoščitev predvsem v severnem in vzhodnem delu Slovenije: v Savinjski dolini, Pohorskem Podravju, Slovenskih goricah in Zahodnem Predalpskem hribovju. Podobne ugotovitve posreduje tudi Popis kmetijskih gospodarstev (Popis..., 2002), saj beleži največji delež družinskih kmetij, na katerih je razvita ena od dopolnilnih dejavnosti šifranta Statističnega urada RS, v Podravski, Gorenjski in Savinjski statistični regiji. Prevladujoče vrste dopolnilnih dejavnosti se med regijami značilno razlikujejo. Storitve s kmetijsko mehanizacijo so kot dopolnilna dejavnost najbolj razširjene v Pomurski, Podravski in Savinjski regiji. Predelava hrane je najbolj razširjena v Goriški, Savinjski in Osrednjeslovenski regiji; predelava lesa, gozdarske storitve in trgovina z lesom pa v Savinjski, Osrednjeslovenski in Jugovzhodni statistični regiji. Verjetno gre razlike v razširjenosti posameznih dopolnilnih dejavnosti med statističnimi regijami v velikem delu pripisati lokalno specifičnim razmeram za razvoj posameznih dejavnosti (naravni viri, prostorske značilnosti, bližina trgov).

Terenske raziskave dopolnilnih dejavnosti na kmetiji

Ker iz uradnih podatkovnih baz ni bilo mogoče pridobiti podatkov o demografskem, gospodarskem in socialnem kapitalu kmetij z registrirano dopolnilno dejavnostjo, o njihovem delovanju ter problemih, smo se odločili za terensko delo (izvedeno v letih 2004 in 2005), s katerim smo zajeli nosilce dopolnilnih dejavnosti na kmetiji v različnih slovenskih pokrajinah in različnih tipih podeželja. Na devetih območjih (Zgornja Savinjska dolina, Suha krajina, Bela krajina, Posotelje, Haloze, Prekmurje, Goričko, Posočje, Goriška brda; v raziskavo smo vključili predvsem območja, ki so obrobna, prometno odmaknjena ali gospodarsko slabše razvita oziroma so bila v preteklih obdobjih večinoma deležna pomoči pri spodbujanju skladnejšega regionalnega razvoja) smo anketirali 63 nosilcev dopolnilnih dejavnosti, katerih naslove smo pridobili iz Registra dopolnilnih dejavnosti.

Uporabili smo neslučajnostni vzorec, izbran po načelih mnenja strokovnjakov (predhodno izvedeni intervjuji s kmetijskimi svetovalci in zaposlenimi na občini, pristojnimi za razvoj kmetijstva in gospodarskih dejavnosti) in dostopnosti (pripravljenost kmetov za sodelovanje, prenehanje dejavnosti) Z anketiranjem smo želeli zajeti večino kmetij z registrirano dopolnilno dejavnostjo v izbranih občinah proučevanih območjih. Struktura anketiranih kmetij z dopolnilno dejavnostjo namenoma ni bila enaka strukturi registriranih dopolnilnih dejavnosti v Sloveniji, ki jo je izkazoval register za leto 2004. V anketo smo vključili le manjši delež tistih, ki opravljajo storitve s kmetijsko mehanizacijo, ker so bile njihove značilnosti in problemi zelo sorodni, obenem jih večina dopolnilno dejavnost prijavi le sezonsko. Večjo pozornost smo namenili kmetijam, ki imajo registrirane preostale dopolnilne dejavnosti - zlasti turizem na kmetiji, pridelavo ter predelavo kmetijskih

Slika 39:
Struktura anketiranih kmetij z
dopolnilno dejavnostjo, zajetih v
terensko raziskavo.

Vir: Terensko delo, Oddelek za geografijo, FF, UL, 2004-2005.

pridelkov, saj njihovi pridelki in storitve bogatijo lokalno ponudbo in prispevajo h krepitvi endogenih potencialov podeželja. Nosilcem dopolnilne dejavnosti smo zastavili 25 vprašanj odprtega in zaprtega tipa.

Glede na nosilno dopolnilno dejavnost kmetije lahko na devetih proučevanih območjih izpostavimo kmetije s šestimi različnimi dopolnilnimi dejavnostmi: prevladujeta turizem na kmetiji (31 kmetij ali 49 %) in predelava kmetijskih pridelkov (25 % oziroma 16). Če pa izhajamo iz vseh registriranih dopolnilnih dejavnosti na kmetijah, se na 63-ih anketiranih kmetijah izvaja 85 različnih dopolnilnih dejavnosti, med katerimi prevladuje turizem na kmetiji, sledijo predelava, obdelava, dodelava, zamrzovanje in pakiranje kmetijskih pridelkov in gozdnih sortimentov, druge dopolnilne dejavnosti (na primer perutinarstvo, zeliščarstvo idr.) ter storitve s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo in opremo. Z razvojnega vidika je zelo pomembno, da ima kar 18 kmetij (29 %) registrirani dve dopolnilni dejavnosti: najpogosteje gre za kombinacijo predelave kmetijskih pridelkov in turizma na kmetiji (11 kmetij), štiri kmetije imajo registrirane tri dopolnilne dejavnosti (kombinaciji predelave in turizma na kmetiji so dodane storitve s kmetijsko mehanizacijo ali druga dopolnilna dejavnost). To so običajno kmetije s številčnejšo razpoložljivo delovno silo, različnimi znanji in ustrežno kmetijsko infrastrukturo, ki v polnosti izrabljajo svoje potenciale, se soočajo s preobremenjenostjo in jih določilo uredbe o največjem obsegu dejavnosti in količini pridelkov že omejuje, zato v bližnji prihodnosti načrtujejo registracijo samostojnega podjetništva.

Skoraj četrtina anketiranih kmetij je bila registriranih pred letom 1995, dobra četrtina v obdobju od 1996 do 2000; druga polovica pa se je registrirala od 2001 do 2004, kar nakazuje velik interes med kmeti. Tri četrtine nosilcev pri registraciji ni imelo problemov,

preostali so poudarili, da so porabili veliko časa za urejanje dokumentacije in pridobitev dovoljenja s strani pristojne upravne enote.

Med vzroke za ukvarjanje z dopolnilno dejavnostjo so anketiranci najpogosteje uvrstili gospodarske (75 % anketiranih nosilcev), sledijo tradicija, želja po novosti, presežek pridelka in drugo (povpraševanje, ni zagotovljenega odkupa pridelkov, dobra lokacija, veselje do dela).

Poslovni načrt so v veliki meri pripravili nosilci sami ali s pomočjo kmetijsko-svetovalnih služb; investicijo so pokrili z lastnimi finančnimi sredstvi (večinoma s krediti), nekateri so pridobili sredstva iz sklada predpristopne pomoči za razvoj kmetijstva in podeželja (SAPARD), iz občinskih skladov in državnih sredstev.

Večina nosilcev (in članov gospodinjstev) je vključenih v različna društva in združenja (kmečke zadruge, Združenje turističnih kmetij Slovenije, Združenje ekoloških kmetov, regionalna in lokalna združenja in društva), običajno tudi v več hkrati (na primer strokovna, interesna, kulturno-prosvetna). Za nekatere je to dobra osnova za skupen nastop na trgu. Na trgu zaenkrat samostojno nastopa 60 % kmetij z dopolnilno dejavnostjo. Preostali, običajno pomembni akterji posameznih društev, se združujejo v okviru posamezne blagovne znamke, združenja (Združenje turističnih kmetij Slovenije, Logarska d.o.o., turistična ponudba Krajinskega parka Goričko, Pomurska turistična zveza) ali društva (na primer Latvica, Panorama, Vinogradniki Haloze, Društvo sirarjev, čebelarska društva itd.). Večina kmetij z registrirano dopolnilno dejavnostjo se odloča za kombinirane tržne poti (prodaja v okviru registriranega turizma na kmetiji, prodaja na domu, redkeje oddaja v zadruge, malo »novejših« tržnih poti).

Količinski podatki o pridelavi, predelavi in prodaji so zelo nezanesljivi, zato lahko govorimo le o grobih ocenah: kmetije z dopolnilno dejavnostjo na trg usmerjajo med 20 in 90 % svojih proizvodov (na primer mleka in mlečnih izdelkov, mesa in mesnih izdelkov, kruha, jajc, sadja, sokov in zelenjave, vina, kisa, lesa in lesnih izdelkov ter energije). Za najbolj tržno usmerjene so določila o največjem obsegu dopolnilne dejavnosti že ovirajoča, zato se bodo v prihodnosti registrirali kot samostojni podjetniki; kar je smiselno, ker je registracija v obliki dopolnilne dejavnosti lahko samo začetna stopnja k podjetništvu na kmetiji/podeželju. Konkurenco na trgu pridelkov in storitev iz dopolnilnih dejavnosti na kmetiji polovica anketiranih ocenjuje kot povprečno, tretjina kot dobro. Skoraj polovica (29 kmetij) za oglaševanje svojih proizvodov oziroma storitev uporablja "dober glas", tretjina jih oglašuje na medmrežju, tretjina jih je vključenih v skupno promocijo društev ali združenj preko zloženek, katalogov ali skupnih oglasov.

Za več kot 90 % anketiranih nosilcev predstavlja obstoječa zakonodaja in davčne uredbe veliko oviro, ker naj bi bili postopki prezahtevni, kriteriji preostri (čeprav anketirani podpirajo kakovost pridelkov in storitev ter fito-sanitarne in higienske standarde) oziroma trdijo, da predpisi "niso prijazni do uporabnikov". Kmete z registrirano dejavnostjo turizma na kmetiji moti enačenje z gostinci kot samostojnimi podjetniki. Od države pričakujejo pomoč pri zagonu dejavnosti (manj »papirologije«, večje finančno-davčne olajšave), pa tudi ukrepe, ki bodo preprečili "delo na črno", in bolje uredili zdravstveno, pokojninsko zavarovanje ter poskrbeli za plačilno disciplino.

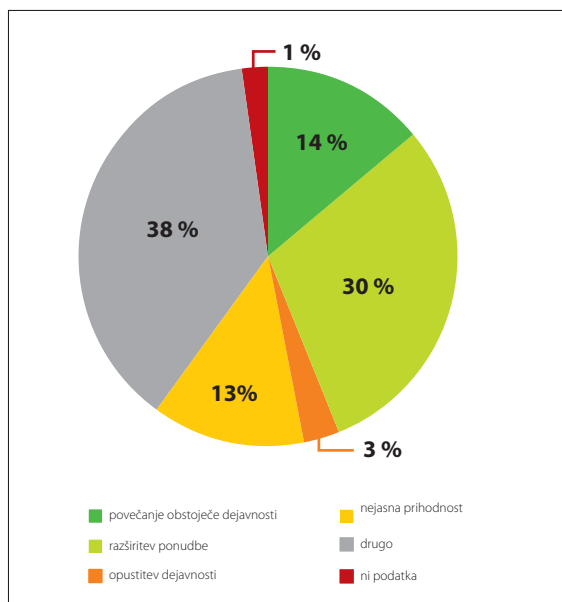
V zadnjih letih so nosilci in člani gospodinjstev, ki so vključeni v dopolnilno dejavnost, obiskovali različne tečaje (za vodenje turizma na kmetiji, kuharske, higienski minimum,

peka kruha in peciva, za upravljanje z mehanizacijo, za ekološko pridelavo in predelavo, o zakonodaji, razpisih, bančnih garancijah ipd.) v organizaciji kmetijsko-svetovalne službe, strokovnih društev, občin, regionalno-razvojnih agencij ali pa na lastno pobudo (na primer tečaj angleščine na Goričkem).

Pri večini anketiranih kmetij z registrirano dopolnilno dejavnostjo bodo v prihodnosti:

- povečali obstoječo dejavnost (14 %), tj. povečali število prenočitvenih zmogljivosti, predelavo in prodajo, sušilnice, jedilnice, vinotoče, razširili gostinsko ponudbo ipd. ali
- razširili ponudbo (30 %) z novimi dejavnostmi (savne, etnološke zbirke, turistične poti, večja raznovrstnost pridelkov, prodaja na domu, dvorana za zaključene skupine, večji asortiman predelave) ali
- pa so anketiranci navedli "drugo" (38 % anketiranih), kjer se skrivajo nova vlaganja (posodobitve) in ohranjanje dejavnosti v enakem obsegu.

Le dobra desetina meni, da je za njihovo dopolnilno dejavnost prihodnost nejasna. Takšne razmere nakazujejo velik potencial te dejavnosti, pa tudi veliko zanimanje, smiselnost in gospodarsko upravičenost dopolnilnih dejavnosti na kmetiji ter postopno krepitev podjetništva na podeželju. Zato tudi v prihodnje pričakujemo (ob nekaterih spremembah zakonodajno-finančno-davčnih določil) še porast števila dopolnilnih dejavnosti na kmetiji.

Slika 40:
Perspektiva dopolnilnih dejavnosti na anketiranih kmetijah.

Vir: Terensko delo, Oddelek za geografijo, FF, UL, 2004-2005.

Iz podatkov o številu delovnih ur, ki jih tedensko opravijo v povezavi z dopolnilno dejavnostjo, je razvidno, da so anketirana kmečka gospodarstva z dopolnilno dejavnostjo, kjer prevladujeta predelava in turizem na kmetiji, tudi časovno precej obremenjena

(podatke o številu delovnih ur, opravljenih v povezavi z dopolnilno dejavnostjo, smo primerjali z odgovori na vprašanje o preobremenjenosti družinskih članov, in po pričakovanih potrdili visoko stopnjo soodvisnosti): polovica jih z dopolnilno dejavnostjo opravi polovico ali več delovnega časa.

Na anketiranih kmečkih gospodinjstvih z dopolnilno dejavnostjo prevladuje vzorec moškega nosilca, starega 36-50 let (do podobnih ugotovitev je prišel tudi Ilbery pri proučevanju raznovrstnih dohodkov na kmetijah v Angliji; Ilbery et al., 1997), s srednješolsko izobrazbo, ki je kot kmet polno zaposlen na registrirani dopolnilni dejavnosti in živi v trigeneracijskem gospodinjstvu (s 5,2 člani v povprečju). Drugi najpogostejši vzorec pa predstavlja moški nosilec dopolnilne dejavnosti v starosti od 51 do 70 let, z osnovnošolsko izobrazbo, živeč v gospodinjstvu z mlado in srednjo generacijo. Zaradi velikih naložb v dopolnilno dejavnosti (predvsem pri predelavi in turizmu na kmetiji) se odločitve za registracijo ali opustitev dopolnilne dejavnosti in/ali zaposlitev izven kmetije (zaradi pomanjkanja delovnih mest na obrobni območjih) običajno ne spreminjajo hitro. Če je nosilec ali njegovi družinski člani pridobil delovne izkušnje in kapital izven kmetije ali kmetijskih dejavnosti, obstaja večja verjetnost, da se bo ukvarjal z dopolnilnimi dejavnostmi na kmetiji tudi na proučevanih kmetijah v naši anketi (izjema so storitve s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo). Raziskava je pokazala pozitivno odstopanje izobrazbene strukture anketiranih kmetij z dopolnilno dejavnostjo od le-te na družinskih kmetijah v Sloveniji. Običajno je višja stopnja (kmetijske) izobrazbe povezana z manj tradicionalnimi odnosi v gospodinjstvu, pa tudi z bolj alternativnim stilom kmetovanja in manj izraženo željo po maksimiranju dobička (Ilbery et al., 1997). Tri četrtine anketiranih kmečkih gospodinjstev se je odločilo za ukvarjanje z dopolnilno dejavnostjo iz gospodarskih vzrokov, preostala četrtina zaradi tradicije, razpoložljivega pridelka in delovne sile. Večino prihodkov vlagajo v obstoječo dejavnost oziroma v prihodnosti predvidevajo njeno razširitev in dopolnitev. Naslednik običajno še ni določen zaradi „mladosti“ sedanjega nosilca, potencialni naslednik pa je običajno še premlad (učenec ali dijak).

Delovno aktivnega prebivalstva na kmetiji in zunaj nje je tretjina, četrtina je upokojenih članov, četrtina je tudi nezaposlenih, 28 % pa učencev in dijakov. Ker uredba ne dovoljuje najemanja delovne sile, so z različno intenzivnostjo običajno v dopolnilne dejavnosti vključeni vsi člani gospodinjstva, polovica pa celo več kot polovico delovnika, kar kaže na specializacijo dejavnosti in zametek podjetništva na kmetiji.

Podatki Registra MKGP za leto 2008

Po napovedih Kovačiča in Udovča se bo v prvem desetletju 21. stoletja z dopolnilnimi dejavnostmi ukvarjalo 7000 kmetij (Kovačič, Udovč, 2002). Podatki Registra MKGP za leto 2008 (podatki so ažurirani na 12. 2. 2008) se dnevno posodablajo z novimi registracijami, spremembami ali izpisi na upravnih enotah po vsej Sloveniji) za leto 2008 potrjujejo zgornjo trditev.

V letu 2008 je bilo registriranih 4716 dopolnilnih dejavnosti na kmetiji, na osnovi šifranta razvrščenih v 11 vrst dopolnilnih dejavnosti. Iz registra je razvidno, da imata 2802 kmetiji v Sloveniji prijavljeno eno ali več dopolnilnih dejavnosti na kmetiji (preglednica 27). Zaradi spremembe šifrant je neposredna primerjava z letom 2004 nekoliko težja: spremenile

so se oznake dejavnosti, nekatere dejavnosti novega šifranta so evidentirane pod drugo oznako, nekatere dejavnosti (aranžiranje in izdelava vencev, šopkov) so v šifrant 2008 vključene na novo.

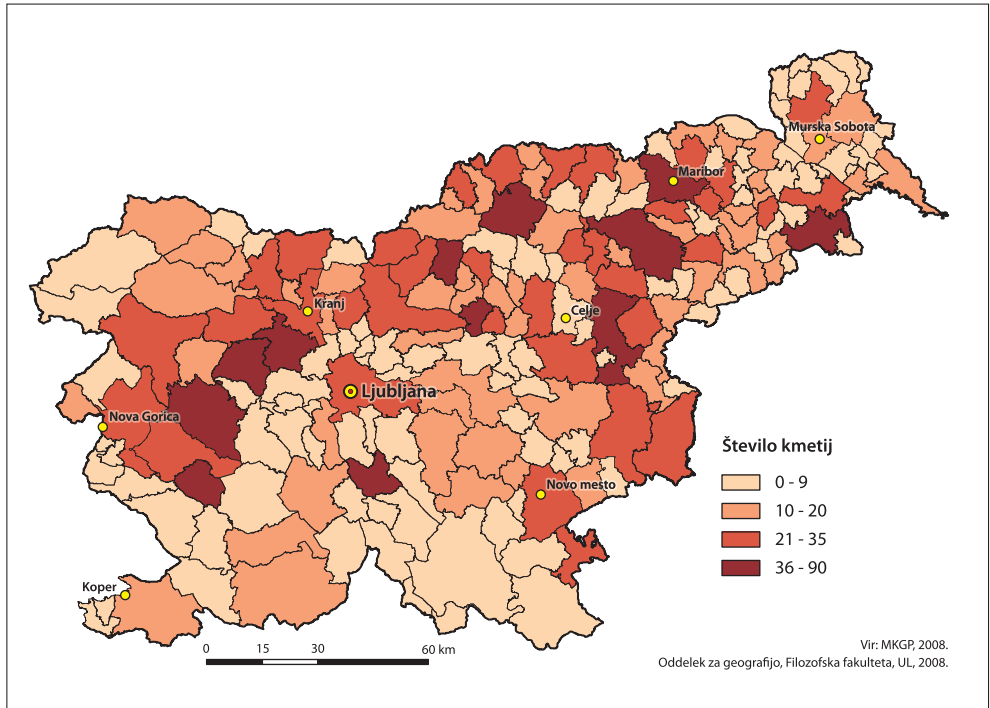
V obdobju 2004-2008 se je število registriranih dopolnilnih dejavnosti na kmetiji povečalo za indeks 213. V absolutnem smislu se je najbolj povečalo število storitev s kmetijsko in gozdarsko mehanizacijo (za 1103), kar je odraz specifičnosti te vrste dejavnosti, tj. predvsem opravljanje storitev za potrebe lokalne skupnosti, letnega časa oziroma prilagajanja obstoječim predpisom, ki ob prijavi te dejavnosti omogočajo s formalnega vidika relativno enostavno pridobitev alternativnega vira dohodka. Za 49 % se je povečalo število dejavnosti predelave kmetijskih pridelkov, za 77 % pa število registriranih turizmov na kmetiji. Opazen je tudi porast t. i. drugih dejavnosti (oznaka 11) za 263 %, kar je med drugim tudi posledica vsebinske širine te kategorije, ki dopušča kmetom večjo inovativnost glede razvoja dopolnilnih dejavnosti; in povečanje števila dejavnosti, povezanih s tradicionalnimi znanji (za 246 %). Pri ostalih vrstah dejavnosti je tudi prišlo do opaznega absolutnega povečanja (izobraževanje na kmetijah, pridobivanje in prodaja energije iz obnovljivih virov, prodaja izdelkov in pridelkov okoliških kmetij).

Največ dopolnilnih dejavnosti (148) je bilo registriranih v občini Slovenska Bistrica, sledila je občina Idrija s 121 dejavnostmi. Med 71 in 100 dejavnosti ima 5 občin (Gorenja vas-Poljane, Škofja Loka, Šentjur, Maribor, Luče), med 61 in 70 pa 5 občin (Ljubno, Prevalje, Pesnica, Žalec, Tolmin). V veliki meri gre za predalpski svet, kjer so težji pogoji za kmetovanje oziroma prevladuje razpršena poselitev in so zaradi tega potrebne storitve s kmetijsko mehanizacijo. Pogosto so člani kmečkih gospodinjstev zaposleni v bližnjih obratih (Železniki, Nazarje itd.) in kmetovanje pomeni dopolnilno dejavnost, za njihova gospodinjstva pa dopolnilna dejavnost predstavlja dodatni vir dohodka. Obenem imajo navedena območja veliko doživljajsko zmožnost, kar predstavlja dobro osnovo za razvoj turizma na kmetiji ali pa se kmečka gospodinjstva nahajajo na vinorodnem območju.

11 občin (Črnomelj, Semič, Osilnica, Veržej, Kobilje, Loški potok, Sodražica, Vodice, Medvode, Log-Dragomer) nima uradno registrirane dopolnilne dejavnosti. Ničelna vrednost je lahko posledica napak ali pomanjkljivega vnosa na upravni enoti, lahko pa tudi neprijavljenih, a obratujočih dejavnosti (predvsem vinotoči, neposredna prodaja, predelava) ali pa imajo omenjene dejavnosti že prijavljene kot samostojni podjetniki.

Večja zgostitev dopolnilnih dejavnosti na kmetiji je vidna na kmetijah v občinah Zahodnega predalpskega hribovja, v Zgornji Savinjski dolini, v Podravju, Slovenskih goricah, spodnjem Posavju, na območjih, kjer je zaradi neugodnih naravnogeografskih dejavnikov za kmetovanje že tradicionalno prisotno iskanje več virov dohodkov, ali pa na območjih, kjer se širi mreža kmetij z registrirano dopolnilno dejavnostjo zaradi doživljajske zmožnosti pokrajine (turizem na kmetiji) in specifičnih kmetijskih kultur (vino, sadje) ter predvsem njihove predelave. Maribor in Slovenska Bistrica sta občini z največjim številom kmetov, ki imajo registrirane dopolnilne dejavnosti: 56 v Mariboru in 90 v Slovenski Bistrici. V 103 občinah je do 10 kmetov z registrirano dopolnilno dejavnostjo, 48 občin ima od 11 do 20 kmetov, 32 občin pa 21 do 30 kmetov z registrirano dopolnilno dejavnostjo.

Slika 41: Kmetije z registrirano dopolnilno dejavnostjo po slovenskih občinah v letu 2008.

Usmerjanje razvoja dopolnilnih dejavnosti

Zaenkrat je potrebno opozoriti na relativno ozek spekter dejavnosti, ki jih vključujemo v dopolnilne dejavnosti na kmetiji. Po drugi strani pa obstajajo dejavnosti, ki so danes opredeljene kot dopolnilne, kmečka gospodinjstva pa jih že dolgo časa izvajajo v okviru osnovne kmetijske dejavnosti. Predlagamo natančen pregled, ustrezno dopolnitev ter posodobitev (v on-line obliki ter tudi kartografsko) obstoječega Registra dopolnilnih dejavnosti. Sledi naj ustrezen popravek v vladni uredbi.

Kot pomembno omejitev razvoju dopolnilnih dejavnosti je potrebno poudariti omejeno povpraševanje po izdelkih in storitvah dopolnilnih dejavnosti. Izdelki domače obrti in bolj naravno pridelani izdelki imajo svoj trg, vendar je to ozek segment dobro situiranega sloja kupcev, ki se nikakor ne more primerjati s ponudbo masovnega trga in cenejšimi izdelki. Predlagamo aktivno sodelovanje sorodnih dopolnilnih dejavnosti pri nastopu na trgu, povezovanje v okviru društev in skupen nastop v odnosu do veletrgovcev. Predlaga se ponudba ustreznega označenega blaga na domu, specializiranih trgovinah in lokalnih/regionalnih policah.

Začetek dopolnilne dejavnosti zahteva visok zagonski kapital, specifično znanje in razpoložljivo lastno delo. Vsa tri našeta področja so prej prednost velikih kmetij kot majhnih. Velika kmetijska gospodarstva imajo večjo kreditno sposobnost, razpolagajo z večjimi površinami zemlje in večjo delovno močjo kot male kmetije. Te imajo presežek kvečjemu v ponudbi lastnega dela, medtem ko je obseg lastnih proizvodnih sredstev

Slika 42:

Predelava živil (mesa, mleka, žit itd.) spada med finančno, personalno in časovno zahtevnejše oblike dopolnilnih dejavnosti na kmetiji.

in investicijskega kapitala običajno skromen. V primeru, da nimajo specifičnega znanja za določeno dopolnilno dejavnost, je možnost za uspeh na trgu zelo majhna. Iz tega zornega kota postanejo spodbude dopolnilnih dejavnosti na malih kmetijah vprašljive. Predlagamo skrbno preučitev resničnih potencialov posameznega nosilca dopolnilne dejavnosti (vitalnost gospodinjstva, načrti ipd.) pred dodelitvijo finančnih spodbud.

Pomislek se nanaša na zakonske omejitve na področju dopolnilnih dejavnosti. Zakon o kmetijstvu predpisuje, da se z dopolnilno dejavnostjo v kmetijstvu lahko ukvarja lastnik ali najemnik kmečkenga gospodinjstva s primerno izobrazbo, ki se vsaj polovico delovnega časa ukvarja s kmetijstvom in z njim ustvari vsaj polovico prihodka.

Zakon o kmetijstvu opredeljuje dopolnilno dejavnost na kmetiji kot dejavnost, povezano s kmetijstvom oziroma gozdarstvom, ki se opravlja na kmetiji in omogoča kmetiji boljše rabo njenih proizvodnih zmogljivosti ter delovne sile družinskih članov. Zakonodaja na področju dopolnilnih dejavnosti obstaja le kratek čas, kar seveda ni opravičljiv razlog za veliko število nedorečenosti, različnega obravnavanja vlog v posameznih upravnih enotah in različnih zahtev inšpektorjev. Po drugi strani pa je iz odgovorov občin, nosilcev in društev opaziti pozitivne spremembe na tem področju. Vsekakor bo potrebno še veliko usklajevanja zakonodaje v dobro izvajalcev in uporabnikov.

Za spodbujanje dopolnilnih dejavnosti bi bilo potrebno tudi povezovanje kmetij s sorodno dopolnilno dejavnostjo. Menimo, da se na tem področju vse premajhen pomen pripisuje učinkovitosti, specializaciji in sodelovanju. Nujno je potrebno propagirati lokalno/regionalno sodelovanje kmetij oziroma društev ob sočasnem nudenju nekaterih storitev (oglaševanje, dogovori z veletrgovci ipd.). Lahko bi se organiziralo skupno e-poslovanje (prodaja).

Za skupen nastop na trgu, lažje in doslednejše oblikovanje predpisov, normativov in razvojnih smernic je potrebna vzpostavitev informacijskega sistema o proizvodnji, predelavi in prodaji produktov kmetij z dopolnilno dejavnostjo. Potrebno bi bilo najprej ugotoviti količino pridelave, predelave in prodaje produktov tovrstnih kmetij (v sodelovanju z davčnim uradom, ker so dosedanji posredovani podatki preveč »približniki«).

Ali dopolnilne dejavnosti predstavljajo razvojno možnost slovenskemu kmetu? Dopolnilne dejavnosti predstavljajo dodaten vir dohodka le majhnemu deležu kmetij v Sloveniji; zaenkrat za večino kmetij še ne predstavljajo pomembnega vira dohodka, saj:

- imajo pri večini bolj funkcijo preživetja in ohranjanja kmetovanja ali negovanja/nadaljevanja tradicije;
- imajo za nekatere izmed njih že pravo »podjetniško funkcijo« in so nekakšna prehodna faza do drugih oblik samostojnega podjetništva;
- posamezniki v njih trenutno vidijo in izkoriščajo ugodno davčno okoliščino.

Država spodbuja razvoj dopolnilnih dejavnosti z neposrednimi in posrednimi ukrepi. Glede na to, da posamezne spodbude delujejo šele krajše obdobje in glede na velike spremembe na trgu je težko oceniti njihove direktne vplive. S pristopom k Evropski uniji se je spremenil tudi način pridobivanja finančnih sredstev. Ta so na razpolago, vendar je za njihovo pridobitev potrebno izpolniti zahtevno dokumentacijo, kar pa odvrča veliko število kmetovalcev. V zadnjem času je tudi na tem področju opaziti pozitivne spremembe. MKGP z informiranjem o razpisanih finančnih sredstvih in pogojih za pridobitev informira kmetovalce. Kljub temu da glede na odgovore anketirancev prodaja izdelkov in storitev ni velik problem, pa je potrebno upoštevati, da je trg za te izdelke in storitve omejen. Zato je pomembno, da država hkrati s spodbujanjem ponudbe spodbuja tudi povpraševanje po izdelkih.

Z raziskavo smo želeli prikazati splošno stanje na področju dopolnilnih dejavnosti in nakazati najočitnejše pomanjkljivosti obstoječega sistema. Hkrati smo s primerjavo razpoložljivih podatkov in anketnih odgovorov nakazali na očitna razhajanja med pomenom dopolnilnih dejavnosti, ki jim ga pripisujejo različne interesne skupine, in dejanskim stanjem. Na osnovi tako neusklajenih podatkov je težko pripraviti programe za spodbujanje dejavnosti, ki naj dejansko pomagajo kmetovalcem pri doseganju zadovoljivega dohodka. Menimo, da so pridobljene informacije reprezentativen pokazatelj dejanskega stanja, zato jih je potrebno upoštevati, obenem pa ustrezno prilagoditi in razdelati navedene predloge.

Kljub majhnemu deležu dohodkov, ki ga povprečno kmetijsko gospodarstvo prejme od dopolnilne dejavnosti, pa je zelo ugodno razmerje med dohodki in vloženim delom. Dohodek na enoto vloženega dela v primeru dopolnilnih dejavnosti je v primerjavi z dohodkom od kmetijske dejavnosti kar trikrat višji. Rezultati ocene dohodka na kmetijskih gospodinjstvih sicer temeljijo na relativno majhnem vzorcu (Erhart, 2004), vendar kažejo na ugodno razmerje med vloženim delom in dohodkom kmetij z dopolnilno dejavnostjo. Z dopolnilno dejavnostjo si po rezultatih raziskave kmetijsko gospodinjstvo pomembno izboljša svoj dohodkovni položaj ne samo v primerjavi s čisto kmetijo, temveč tudi v primerjavi z zaposlitvijo izven kmetije. Eden od razlogov je mogoče v tem, da določene vrste dopolnilnih dejavnosti od nosilcev ne zahtevajo velikih finančnih vložkov in fizičnega dela. Nasprotno pa nekatere (na primer turizem na kmetiji z nastanitvijo) zahtevajo veliko dela, finančnih sredstev in preusmeritev dejavnosti.

Tipološka členitev slovenskega podeželja

Razvojne težnje in procesi obrobnih podeželskih območij

V Sloveniji ni enotne **opredelitve podeželja**: zaradi njegove raznolikosti in hitrega spreminjanja verjetno tudi ni mogoče oblikovati jasne, kratke in eksaktne opredelitve. Večina poskusov opredelitve izhaja iz izbranih kvantitativnih kazalcev (prebivalstvena gibanja, različne gostote), nekateri kombinirajo kvantitativno-kvalitativne kazalce (izbor enega merljivega kazalca in njegovo opisno vrednotenje), redke so problemske opredelitve podeželja, ki temeljijo na kvalitativnih kazalcih, saj jih kritiki običajno označujejo kot premalo eksaktne, preveč subjektivne ter zavezane proučevani lokaliteti.

Opredelitev, da je »podeželje območje zunaj mest«, nakazuje na rabo izločevalnih kazalcev pri določanju vsebine podeželja, kar je delno tudi posledica preteklega družbenogospodarskega in političnega sistema, ki je podeželje večinoma obravnaval kot rezervni prostor za širitev mest (Klemenčič, 1982). Podobna negativna podoba podeželja izhaja iz opredelitev, ki temeljijo na večinoma negativnih odstopanjih od matematično določenega povprečja (nižja prebivalstvena in gospodarska rast, stopnja razvitosti infrastrukture ipd.). Nekoliko bolj pozitivno podobo podeželja omogočajo opredelitve, ki izpostavljajo specifične dejavnosti na podeželju (razširjenost kmetijske obdelave, delež gozda, ohranjenost kmetijske kulturne pokrajine).

V slovenskem jeziku običajno uporabljamo strokovni izraz podeželje kot besedo z izjemno pomensko širino. Najbolj obsežno »tradicionalno« slovensko opredelitev podeželja najdemo v Leksikonu geografije podeželja (Kladnik, 1999). Podeželje opredeljuje kot »območja zunaj mest, katerih značilne poteze so manjša gostota prebivalstva, prevlada kmetijske in gozdarske dejavnosti v pokrajinski podobi (čeprav to še ne pomeni njune prevlade), navezanost precejšnjega dela nekmetijskih dejavnosti na kmetijsko pridelavo in kmečko prebivalstvo, počasnejša prebivalstvena rast in (ali) zaradi poudarjenega izseljevanja celo upadanje števila prebivalcev, preprostejša socialna slojevitost, tesnejše zveze med ljudmi, večja tradicionalnost in praviloma manjša naselja z nižjimi stopnjami središčnosti. Najpomembnejši dejavnosti na podeželju sta kmetijstvo in gozdarstvo, ki sta tudi najpomembnejša dejavnika oblikovanja kulturne pokrajine. Obenem je podeželje čedalje bolj dragocen prostor za bivanje, delo in rekreacijo, ki je okoljsko in socialno bolj zdrav kot tisti v mestu. Za razmejitev med njima ni na voljo nobenega preprostega kriterija, pač pa se ponavadi uporablja skupek kazalcev«.

Geografska opredelitev podeželja poskuša s kvantitativno-kvalitativnim (Kladnik, Ravbar, 2003) in kombiniranim sistemsko-genetskim pristopom (Klemenčič, 2003) nakazati na specifičnost in zapletenost pojma, saj sodobno podeželje ni preprosto strukturirano. Pričakovali bi nove opredelitve z vidika družbeno-kulturnih potez ali podeželja kot lokalitete: z osredotočenjem na procese, ki so ustvarili podeželsko lokaliteto; ali v smislu opredeljevanja/zaznavanja podeželja kot simbola, znaka, kjer prihaja do deteritorializacije podeželja, ko prenašamo pozornost od statističnih značilnosti podeželja k ljudem, ki tam živijo ali ga obiskujejo (Klemenčič, 2003).

Neko območje ne opredeljujemo kot podeželje zaradi njegovega gospodarstva ali prebivalstvene gostote ali drugih strukturnih značilnosti, ampak zato, ker ljudje, ki tam

živijo ali prostor uporabljajo, le-tega zaznavajo za podeželskega. Tako s sodobnega vidika podeželskosti najbrž niti ni potrebno njegovo natančno ozemeljsko omejevanje.

Tipologija je ureditev, členitev raziskovalnega področja po tipih. Tip je taksonomski pojem, ki ga opredeljujejo podobnosti njegovih temeljnih prvin. Če pa tipologijo pojmuje kot postopek, po katerem se kaj uvršča v določen tip, se pogosteje uporablja sopomenka tipizacija (Kladnik, 1999). Tipizirati (SSKJ) pomeni urediti, razvrstiti v skupine glede na določene značilnosti. Tip kot rezultat postopka tipizacije, ima v veliki meri značilnosti, zaradi katerih se uvršča v posebno skupino stvari iste vrste. Določen tip ozemlja je v dejanski pokrajinski stvarnosti ponovljiv, saj so zanj značilne le nekatere skupne lastnosti, po katerih se izdvojeni tipi posplošujejo (Kladnik, 1999). V Sloveniji obstaja nekaj tipizacij/tipologij/členitev podeželskih območij. Tipologija naj bi izpostavila glavne (odločilne) življenjsko (funkcijsko) pomembne skupine dejavnikov obravnavane tematike. Le malo tipologij sledi tem ciljem, več jih ima formalni značaj, to je, da so tipi opredeljeni po vnaprej določenih mejnih vrednostih. Hkrati predstavlja pomembno etapo znanstvenega dela, ki ima tudi praktično (uporabno) vrednost. Iskanje nosilnih razvojnih struktur zahteva tehtanje pomena posameznih dejavnikov in iskanje medsebojnih funkcijskih razmerij. Hitremu razvoju podvržene podeželske strukture ne morejo biti obravnavane le mehansko (pozitivistično), ampak je pogosto potreben dodaten miselni napor, povezan z intuicijo, ki je posledica predhodnih (dolgotrajnih) izkušenj z razvojem in funkcijo podeželja.

Tipologija podeželja, ki jo podaja **OECD** in je zaenkrat edina mednarodno priznana tovrstna tipologija, slovensko ozemlje v celoti opredeljuje kot podeželsko (ruralno). Metodologija OECD upošteva teritorialni pristop (teritorij naj bi predstavljal območje, na katerem osebe ali ustanove izvajajo določeno stopnjo nadzora; Murphy, 1991, cv. Klemenčič, 2005), ki opušta močno prepletenost podeželja s kmetijstvom in mestno-podeželsko dvojnost prostorskega pristopa ter poudarja gospodarsko raznolikost podeželja. Opredelitev OECD upošteva gostoto poselitve na lokalni in regionalni ravni, delež prebivalstva, ki živi na podeželju, in stopnjo urbanizacije ter uporablja dvostopenjski pristop.

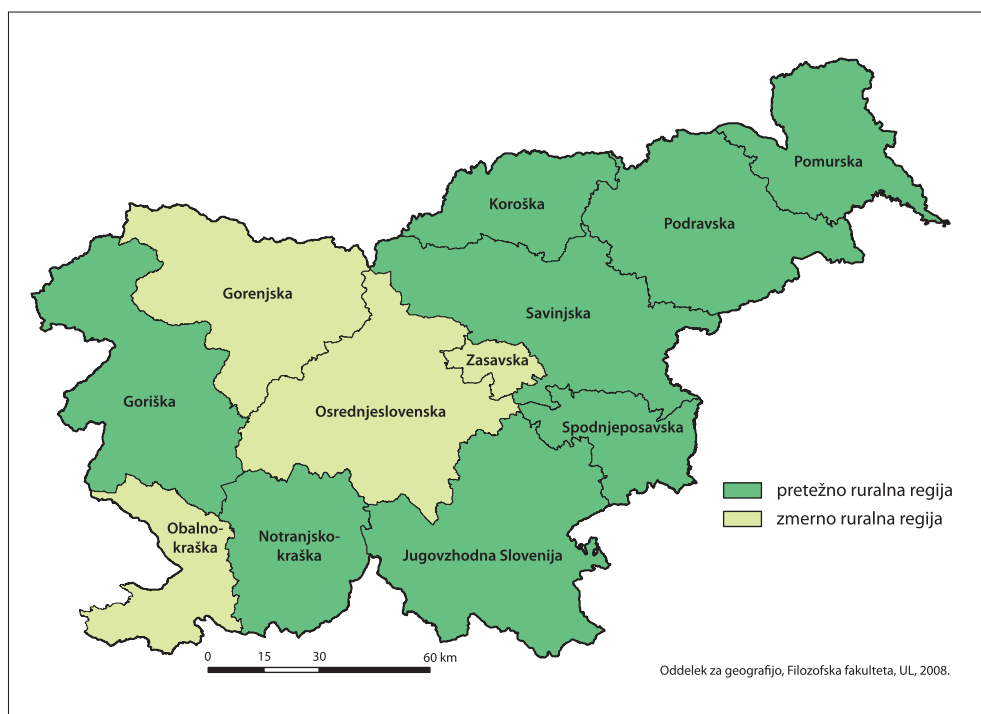
1. Lokalne enote (na primer občine, SKTE 5) so opredeljene kot podeželske, če je gostota poselitve nižja od 150 prebivalcev/km².
2. Nato so regije (na primer na ravni SKTE 3 ali SKTE 2) razvrščene v eno izmed treh kategorij:
 - a. pretežno podeželske regije (ang. predominantly rural region): če več kot 50 % prebivalcev regije živi v podeželskih skupnostih (z gostoto manj kot 150 prebivalcev/km²);
 - b. značilne podeželske regije (ang. significantly rural region; označene tudi kot vmesne regije; ang. intermediate region): če 15 do 50 % prebivalcev regije živi v podeželskih lokalnih enotah;
 - c. pretežno mestne regije (ang. predominantly urban region): če manj kot 15 % prebivalcev regije živi v podeželskih lokalnih enotah.

Odnosov med različnimi teritoriji (na primer med mestnimi, vmesnimi in podeželskimi) ne smemo razumeti v tradicionalnih pogojih odvisnosti enega teritorija od drugega

(ali dinamike središče-obrobje), ampak bolj v smislu niza nehierarhičnih konkurenčnih lokalnih gospodarstev na svetovnem trgu.

Na ravni statističnih regij je celotno slovensko ozemlje opredeljeno kot podeželsko: Gorenjska, Osrednjeslovenska, Zasavska in Obalno-kraška statistična regija so opredeljene kot zmerno ruralna regija; vseh ostalih osem pa kot pretežno ruralne regije. Opredelitev podeželskega značaja na regionalni ravni, kjer je dostopnih največ statističnih podatkov, nam omogoča prikaz različnih tipov območij na državni ravni. Tipologija, ki je izhodišče državnim razvojnim dokumentom (tudi Programu razvoja podeželja 2007-2013), premalo upošteva raznolikosti podeželskih območij in ne izpostavlja mestnih naselij.

Slika 43: Podeželska območja v Sloveniji glede na opredelitev OECD.

Vir. Eurostat, SURS, GURS.

Najbolj celovito tipološko členitev podeželja je izdelal Kovačič s sodelavci (2002). Slovensko podeželje so razčlenili na tri temeljne tipe: primestna območja, značilna podeželska območja in območja praznjenja; zadnja dva tipa imata po tri podtipe. Pomembno je spoznanje omenjenih avtorjev, »da v naših razmerah ni mogoče izoblikovati enega samega sinteznega kazalca, na osnovi katerega bi bilo mogoče opredeliti oziroma razmejiti vse tipe podeželskih območij, ker so pojavi v prostoru zelo prepleteni in medsebojne soodvisnosti (korelacije) med njimi niso povsod enake...« (2002, str. 64). S tem problemom se srečujejo vsi raziskovalci podeželja, zato ne moremo pričakovati zelo natančne tipološke členitve. **Tipološka členitev**

podeželja v Sloveniji (Kovačič et al., 2000; Klemenčič et al., 2005) prikazuje raznoliko slovensko podeželje (osnovna prostorska enota je krajevna skupnost, ki je danes poluradna oblika upravno-administrativne razdelitve slovenskega ozemlja) z vidika različnih prostorsko relevantnih pojavov in procesov. Pri svojem delu je skupina podeželje opredelila kot prostor zunaj območij urejanja naselij mestnega značaja, ki so določena s prostorskimi dokumenti. Ker tako opredeljeno podeželje ni homogeno, je bila za ugotavljanje stopnje njegovega razvoja potrebna opredelitev homogenih podeželskih območij, pri čemer je podeželsko območje razumljeno kot prostorska enota, ki ima podobne naravne, gospodarske in družbene značilnosti ter razpoznavno identiteto, in za katero je mogoče opredeliti skupna razvojna izhodišča. Skupina je izbrala kompromisno rešitev in je pri svojem delu izločila izrazito mestna območja (uporabljen Vrišerjev prikaz stopnje središčnosti naselij – Vrišer, 1998: kot mestna območja so opredeljena vsa naselja sedme, šeste, pete in četrte stopnje; pri naseljih tretje stopnje pa so med mestna območja vključena tista, ki imajo več kot 3500 prebivalcev; skupaj so kot mestna izdvojili območja 55 naselij, v izrazito mestnih naseljih so prostorsko opredeljena območja tistih mestnih krajevnih skupnosti, ki so praktično brez kmetij; v drugih naseljih pa je izločeno samo središčno naselje), manjša mestna središča pa obravnava kot sestavino podeželja.

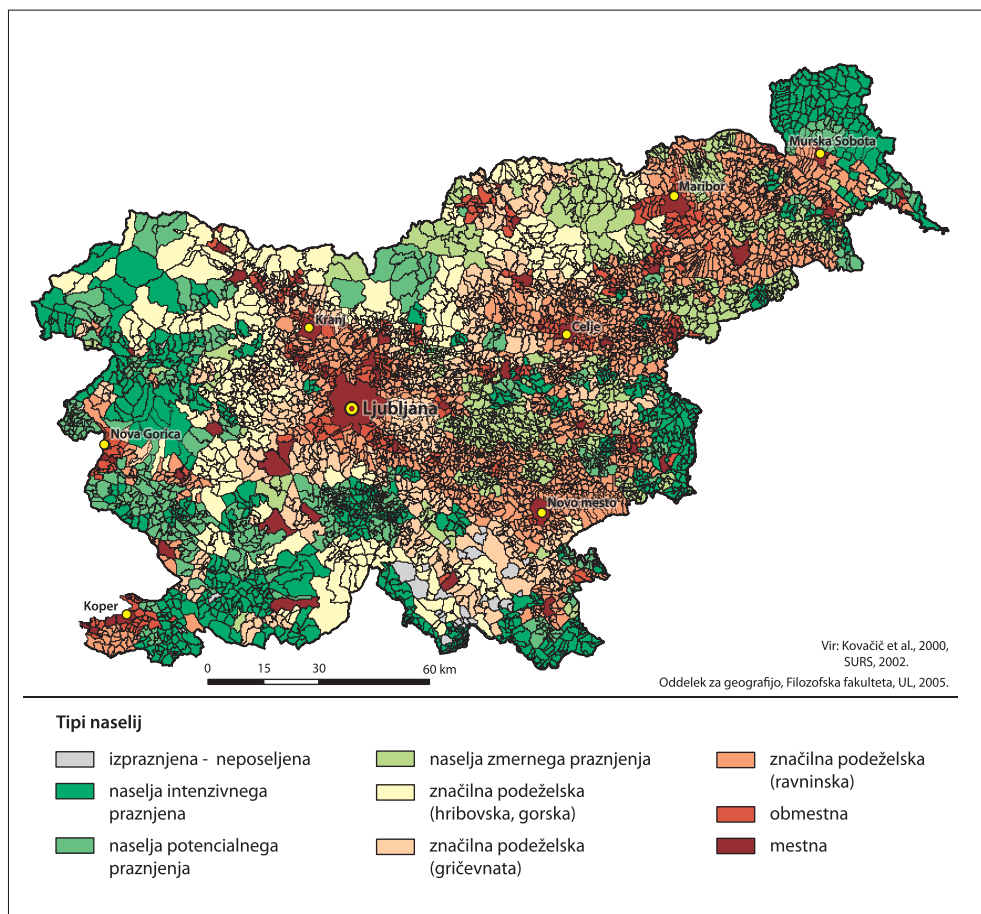
Tipologija kombinira več kazalcev (nižja stopnja središčnosti, gostota prebivalstva, nadmorska višina, indeks gibanja prebivalstva) in izpostavlja problem praznjenja podeželja. Cilj raziskovalcev je bil opredeliti tipe podeželskih območij glede na njihove razvojne značilnosti in možnosti ter celoten slovenski podeželski prostor razdeliti na razvojno homogena območja. Zanje naj bi bilo mogoče zasnovati enoten razvojni koncept in specifičen program razvojnih spodbud.

- Obrobna in hribovita (predvsem v zahodni Sloveniji) območja so izpostavljena intenzivnemu praznjenju (skoraj petina ozemlja), obkrožajo jih območja zmernega (12 % ozemlja) in potencialnega praznjenja (11 % ozemlja). Skupaj zavzemajo območja praznjenja dobri dve petini ozemlja, ki ga poseljuje slabih 15 % prebivalstva.
- Značilna podeželska območja (polovica slovenskega ozemlja) kot prostor med primestnimi območji in območji praznjenja avtorji razlikujejo glede na prevladujočo nadmorsko višino (ravninska, gričevnata, hribovita in gorska).
- Primestna podeželska območja (6 % ozemlja in skoraj 15 % prebivalstva) in mestna ozemlja (slaba 2 % ozemlja), na katerih sta leta 1991 živeli skoraj dve petini prebivalstva.

Analiza posameznih kazalnikov je pokazala, da ni mogoče izoblikovati enega samega sinteznega kazalnika, na podlagi katerega bi bilo mogoče opredeliti oziroma razmejiti vse tipe podeželskih območij, ker so pojavi v prostoru zelo prepleteni in medsebojne odvisnosti med njimi niso povsod enake. Zato je bila za vsak tip uporabljena različna kombinacija kazalnikov, skladnih z različnimi smermi razvoja posameznih območij. Velik razpon v vrednostih posameznih kazalnikov je narekoval nadaljnjo členitev značilnih podeželskih območij in območij praznjenja na podtipe. Značilna in homogena podeželska območja zelo pogosto sekajo občinske meje, kar pomeni, da posamezne občine vsebujejo segmente različnih tipov podeželskih območij. Tipološka členitev

podeželja v Sloveniji (izvedena na podatkih popisa za leto 1991, ažurirana s popisnimi podatki 2002: tipološka členitev kot temeljno izhodišče prevzema metodologijo OECD iz leta 1994, ki razlikuje tri tipe območij - obmestja, značilna podeželska območja in območja praznjenja) prikazuje raznoliko slovensko podeželje z vidika različnih prostorsko relevantnih pojavov in procesov in več kot 90 % slovenskega ozemlja opredeljuje kot podeželje.

Slika 44: Tipološka členitev podeželja v Sloveniji (izhajajoč iz popisnih podatkov 2002).

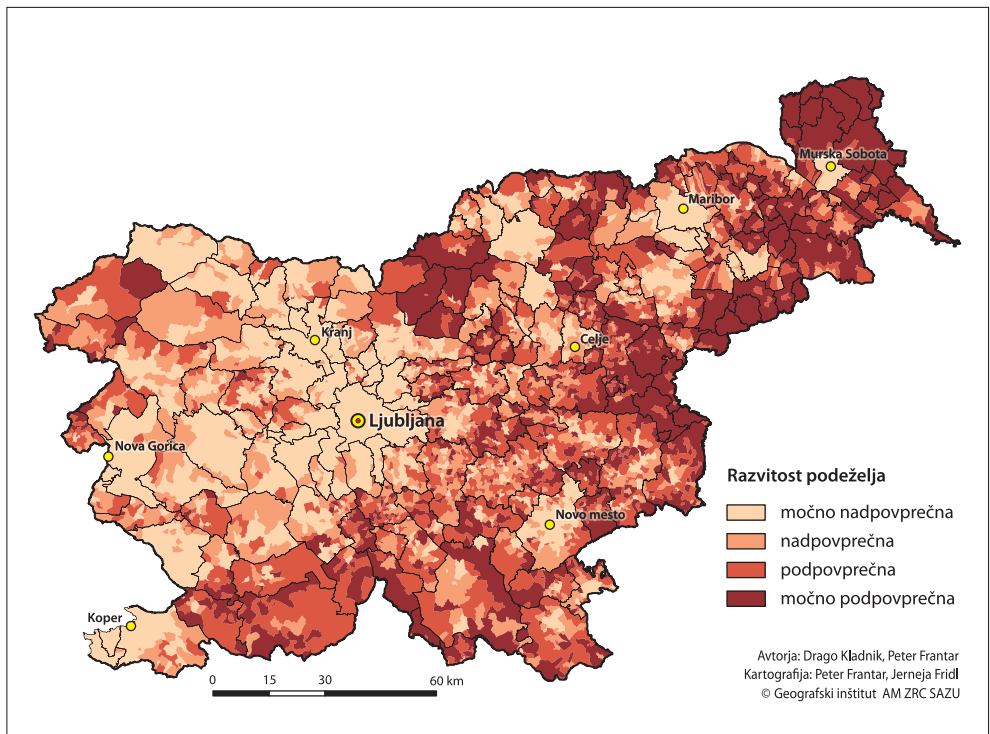
Glavni cilj **členitve slovenskega podeželja** (Kladnik, Ravbar, 2003) je bil kar najbolj dosledno in sistematično objektivizirati stopnjo razvitosti slovenskega podeželja, upošteva najrazličnejše in kar najbolj celovite kazalnike, ki naj bi pokazali vse najpomembnejše strukturne značilnosti sicer kompleksnih pojavov in sprememb na podeželju. Kazalnike regionalnega razvoja sta avtorja izbrala na ravni (ozemlja) naselij, katastrskih občin, občin, naravnih pokrajin. Med razvojna gibalna na podeželju sta avtorja prištevala: naravne omejitvene dejavnike, zemljišča in kmetijske sisteme, posestne razmere, prebivalstveno strukturo, gospodarsko učinkovitost in trg delovne

sile, personalno infrastrukturo, obmejnost in stanje okolja. Pozitivno je načelo o neločljivi povezanosti mesta in njegovega podeželskega zaledja. S tem odpade potreba po njunem medsebojnem razmejevanju in zato je enakovredno obravnavano celotno slovensko ozemlje.

Splošna ocena razvitosti slovenskega podeželja kaže na to, da je stanje v zahodni ugodnejše od stanja v vzhodni Sloveniji, še zlasti neugodne razmere so na območjih ob slovensko-hrvaški meji. Na območjih z najvišjo razvitostjo podeželja so tudi vse (naj)večje mestne aglomeracije, kar predstavlja zelo pomembne izzive tudi za prihodnost našega kmetijstva. Na območjih z manj ugodnimi razvojnimi potezami prevladujejo podeželska, neurbanizirana naselja, ki po svojih demografskih značilnostih sodijo v skupino ogroženih ali celo odmirajočih naselij. Sintezno vrednotenje je pokazalo, da se med najbolj razvojno problematična območja uvrščajo tudi območja, kjer so bile izvedene naše raziskave.

V ospredju členitve slovenskega podeželja (Kladnik, Ravbar, 2003) so sestavine struktur (demografske, zaposlitvene, proizvodne, rabe tal, naravnih razmer), ki pa so obravnavane ločeno, zato tipologija podeželja deluje formalistično in ne odraža funkcijskih značilnosti ter razvojnih vidikov podeželja (Klemenčič, 2006). Potrebne so zlasti nadaljnje terenske raziskave, saj izsledki avtorjev temeljijo predvsem na kvantitativnih merilih.

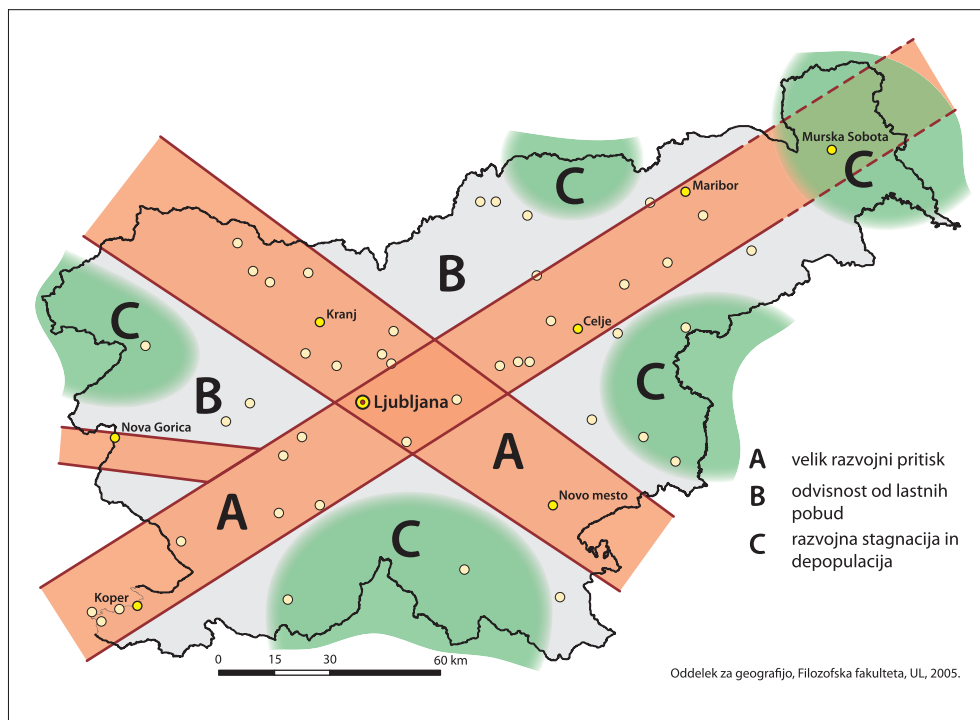
Slika 45: Ocena razvitosti slovenskega podeželja.

Shematični prikaz **razvojnih teženj v Sloveniji** nam predstavlja izhodišče pri pojasnitvi zapletenih odnosov med razvojnimi dejavniki slovenskega podeželja. Razvidna je:

- odločilna dinamična vloga koridorjev;
- navezanost regionalnih središč ter (bolj ali manj) naselij z več kot 5000 prebivalci na glavne tokove in žarišča ter odvisnost od lastnih pobud;
- prostorska razsežnost območij, ki razvojno zaostajajo.

Slika 46: Razvojne težnje na slovenskem podeželju.

Vir: Lampič, Potočnik Slavič, 2006; Potočnik Slavič, 2008.

Težje dostopna, od avtocestnega križa odmaknjena območja, velikokrat tudi obmejna (z različno stopnjo prepustnosti meje), ki so izkušala depopulacijo v valovih že od konca 19. stoletja, so bila z vidika države večinoma nezanimiva za vlaganja, razen v obliki podružničnih obratov (Peterle, 1982). Njihova demografska energija se je namreč prelila v (ne)slovenske ravninske, dolinske in kotlinske predele, ki so postali območja zgoščevanja tokov (prebivalstvenih, kapitalskih, vlagateljskih, infrastrukturnih), pa tudi čedalje večjih okoljskih obremenitev (izpusti v ozračje, kmetijsko obremenjevanje okolja, onesnaževanje podtalnice ipd.). Temu dvopolnemu razvojnemu modelu se je svojevrstno priključilo še »vmesno« območje (Klemenčič V., 2002), ki je zaradi različnih razvojnih impulzov enkrat bolj usmerjeno k središčem, drugič bolj k obrobju. Tista »vmesna« območja, ki so zmogla več notranje energije za drobne podjetniške poskuse, ohranjanje večfunkcijske vloge kmetijstva in sorodnih dejavnosti ter pridobila določene državne pomoči (izgradnja

vodovoda, kanalizacije, cest), so uspela zadržati poselitev in večinoma zadovoljivo kakovost bivanja.

Slovensko podeželje ima notranjo dinamiko spreminjanja, ki je rezultat učinkovanja naravnih in družbenih dejavnikov. Trenutni procesi na podeželju so pogosto v nasprotju s sprejetimi državnimi/regionalnimi/lokalnimi programi/strategijami za ohranjanje vitalnosti podeželja z gospodarskega vidika in tudi kot sestavine kulturne dediščine, pa tudi z zahtevami njegovega varovanja zaradi ohranjanja biološke pestrosti. Od podeželja kot tradicionalnega večfunkcijskega prostora se v današnjem času pričakuje, da omogoča ljudem kakovostno bivanje in delo, preživljanje prostega časa, oskrbo in infrastrukturno opremljenost, možnost izobraževanja in kulturnega delovanja, varovanje in ohranjanje naravne in kulturne raznovrstnosti; od podeželja ljudje ne pričakujejo le proizvode in storitve, ampak tudi simbolne vrednosti (Schmitz, 2002). Neizogibno dejstvo je, da nove družbenogospodarske razmere in njihovi prostorski učinki zahtevajo bistvene spremembe v načinu gledanja in razumevanja sodobnega slovenskega podeželja.

Naš poskus **tipološke členitve** je bil usmerjen nekoliko drugače: želeli smo ugotoviti, v kolikšni meri so razvojno »problematična« podeželska območja med seboj podobna oziroma različna. Ali imajo tovrstna območja (ne)razvojno pot ali so med njimi pomembne razlike zaradi različnih zgodovinskih, gospodarskih in političnih razlogov? Poskus tipologije je izhajal iz analize družbenogospodarskih razmer, iz prebivalstvene sestave, ki predstavlja rezultanto dosedanjega razvoja in ki nakazuje (ne)možnosti lokalnega (endogenega) razvoja.

Pristop ni zanimiv le s praktičnega, temveč tudi s teoretičnega vidika: v kolikšni meri in na kakšen način je industrializacija poenotila družbenogospodarsko sestavo podeželja? Odgovor mora biti jasen glede na to, da ima industrializacija tudi na obrobnihih podeželskih območjih vsaj polstoletno zgodovino z neposrednim ali posrednim vplivom.

Družbenogospodarska tipologija »problemskega« podeželja

S tipologijo smo sledili funkcijskim in ne formalnim ciljem. Glede na značaj podatkov (nepopolno zajetje, povzetek trenutnega stanja, ki je podvržen hitremu spreminjanju) za formalno »natančno« tipologijo ni bilo pogojev. Ob tem je potrebno opozoriti, da je težnja po polni »objektivnosti« vsebine, kot je podeželsko prebivalstvo, v izhodišču neživljenjska. Stopnji nezanesljivosti podatkov mora biti ustrezna stopnja svobode oziroma subjektivnosti pri opredeljevanju pragov in kasnejše tipov.

Za opredeljevanje tipov podeželja je bilo uporabljenih pet kazalcev z ustreznimi merili:

- starostna sestava prebivalstva (delež mladih do 25 let in delež starih nad 70 let);
- vitalnost gospodinjestev (deleži ostarelih, dvo- in tri generacijskih gospodinjestev);
- velikost gospodinjestev (delež gospodinjestev z enim, dvema ter petimi in več člani);
- izobrazbena sestava (delež prebivalcev brez OŠ in z dokončano OŠ);
- aktivnost prebivalstva (delež zaposlenih, brezposelnih in upokoencev).

Za izhodiščno vrednost kazalcev je bila vzeta povprečna vrednost kazalcev v Sloveniji. Seštevek vrednosti posameznih kazalcev, opredeljenih s tremi stopnjami (ugodni, manj ugodni, neugodni) je omogočil razvrstitev obravnavanih območij v tri skupine (tipe).

1. Prvi tip podeželja se odlikuje po nekaterih ugodnih znakih, predvsem po sorazmerno trdnih gospodinjstvih (ugoden delež vitalnih gospodinjstev z nadpovprečnim številom članov in nadpovprečnim številom otrok), zato bi ga lahko poimenovali kot **podeželje dobrih priložnosti**. V ta tip spada sondno območje Zgornje Savinjske doline. Podobna struktura je na območju samotnih kmetij v Mežiški dolini in v delu predalpskega hribovja.
2. Za drugi tip podeželja je značilna zelo pestra sestava gospodinjstev, ki imajo ali sorazmerno ugodno število članov ali pa sorazmerno ugodno izobrazbeno sestavo članov gospodinjstev. V ta tip so se uvrstila naslednja obravnavana območja: Murska ravan, Posotelje, Bela krajina, Goriška brda in Zgornje Posočje, ki jim lahko prištejemo Slovenske gorice, dobršen del Dolenjske, Voglajnsko podolje in ožjo Pivško kotlino. Povprečna slika družbenogospodarske strukture kaže, da gre za **zastajajoče podeželje**.
3. V tretji tip podeželja se uvrščajo obsežna območja z zelo neugodnimi demografskimi in družbenogospodarskimi kazalci. Poleg sondnih območij Goriškega, Halož, Suhe krajine na desnem bregu Krke in Loškega potoka še Zgornje Pokolpje, notranjske planote, Brkini, Baška grapa in deli Idrijsko-Cerkljanskega hribovja. Neugodna prebivalstvena slika jim narekuje poimenovanje **odmirajoče podeželje**.

Slika ni enostavna

Podrobnejši vpogled v vrednosti posameznih kazalcev pokaže, da so celo znotraj istega tipa podeželja velike razlike. Podobne zadrege so pri uvrščanju obravnavanih območij v posamezne tipe; vsaj v primeru Suhe krajine je očitno, da bi bilo območje lahko uvrščeno tudi v drugi tip. Drugačne rezultate bi dobili, če bi izločili kakšnega od kazalcev, na primer aktivnost prebivalstva, ki se je pokazal kot najmanj indikativen od petih kazalcev. To potrjuje v uvodu izražen predpostavko, da posamezna območja doživljajo specifičen razvoj, ki se odraža v družbenogospodarski sliki. Zato je mehanska obravnava nakazanih tipov neprimerna; vsako geografsko zaokroženo območje ima svoje razvojne zakonitosti.

Na Goričkem je potrebno upoštevati pokojnine iz dela v zdomstvu, na Murski ravnini odvisnost od zaposlitvenih možnosti v Prekmurju, enako v Suhi krajini gospodarsko dinamiko zaposlitvenih središč Ljubljane, Novega mesta, Žužemberka, v Goriških brdih vpliv zadružne kleti in predvsem bližnje Italije. So pa območja, ki jim težko najdemo pozitivne razvojne možnosti, na primer Haloze in Loški potok. S tem je nakazana nujnost različnega pristopa države k vzpodbujanju razvoja podeželja. Če je pasiven pristop (javni razpisi) ustrezen za bolj dinamična območja, pa je za odmirajoča območja primeren aktiven pristop, to je, da se država s strokovnimi službami približa problematičnim območjem (Klemenčič, M.M., 2005).

Razvojne težnje in procesi (obrobnih) podeželskih območij

Globalizacija kot dominanten proces, ki zaznamuje konec 20. in začetek 21. stoletja, pomeni novo razvojno stopnjo tudi za podeželje. Za posamezna podeželska območja predstavljajo njeni gospodarski, družbeni, kulturno-civilizacijski in prostorski učinki skoraj nepremostljivo razvojno oviro. Tista podeželska območja pa, ki bodo prepoznala svoje potenciale in jih smiselno vključila v nove razvojne mehanizme, si lahko odrežejo večji kos »razvojne pogache«. Katera so tista podeželska območja, ki bodo ali zmagovala ali bodo poražena, v globalnem tekmovanju ni vnaprej poznano. Obstajajo izkušnje, dobre prakse, »zdrave« podeželske strukture, ki počasi zbirajo mozaik elementov, ki vodijo k trajnostnemu razvoju podeželja. Ker splošno uveljavljenega, prepoznavnega in preverjenega razvojnega koncepta ni, je usoda podeželskih območij v veliki meri odvisna od njihove lastne angažiranosti in hkrati učinkovitosti podpore ter upravljanja strokovnih ustanov na lokalni, regionalni, državni in nadnacionalni ravni.

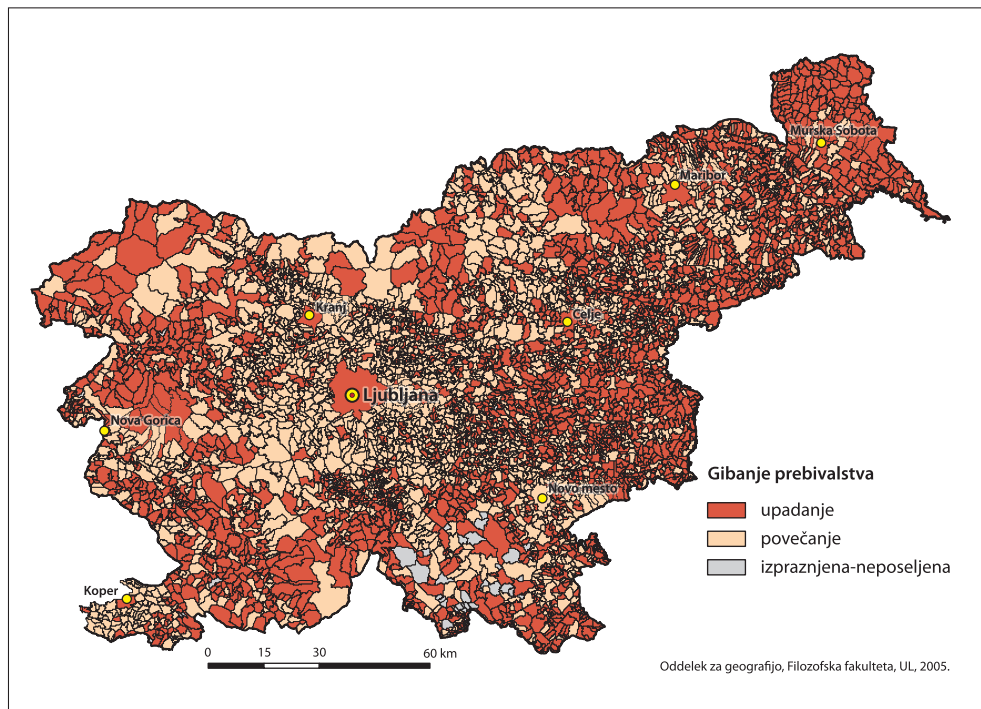
Odločilnega pomena za prihodnost posameznih tipov podeželskih območij pa je, kako globalizacija učinkuje v lokalnem okolju. »Lokalizem« ponovno pridobiva na pomenu, išče in zahteva lokalne (regionalne) posebnosti, krepitev lokalne iniciative in lokalnih (regionalnih) gospodarstev in mrež. Običajno med odločilne dejavnike razvoja umeščamo lokacijo: območja z boljšo dostopnostjo in povezanostjo z bližnjo in širšo okolico so na nek način privilegirana. Pričujoče delo pa prav posebno pozornost posveča območjem, ki običajno ostajajo v razvojni senci: to so od večjih, regionalnih središč odmaknjena, prostorsko težje dostopna območja, večinoma v zaledju središč nižje stopnje, v številnih primerih obrobna in obmejna ter v preteklosti (mogoče tudi danes) zaradi različnih razlogov celo marginalizirana. Zlasti ta območja zahtevajo posebno pozornost geografske (in tudi drugih) stroke ter bolj tenkočuten pristop države do njihovih problemov in pobud. Nedopustno je, da ljudem na obrobni podeželski območjih Slovenije odrekamo možnosti za razvoj, če sami pokažejo pobudo. Seveda ne gre za realizacijo vsakega trenutnega interesa posameznika; spodbujati je potrebno oblikovanje aktivne, medsebojno povezane in razvojno naravnane skupnosti.

Da bi analizirali tovrstne pobude, je bilo potrebno začeti analizo »od spodaj«, pri vizijah in željah posameznih gospodinjstev, dopolniti z organiziranimi oblikami delovanja lokalne samouprave, vse to pa bi bilo potrebno čim prej soočiti tudi z dejanskimi načrtovalci razvoja podeželja. Na institucionalni ravni je Slovenija večini teh zahtev že zadostila: ponekod so lokalne skupnosti in podeželska območja izredno aktivna in uspešna. Drugod pa je zgodba na žalost drugačna.

Obenem je verjetno zdaj tudi skrajni čas, da na določene razvojne strukture in dejavnike na podeželju kot stroka in družba gledamo drugače. Ob splošno **neugodni demografski sliki** na obrobni delu slovenskega podeželja je nedopustno, da pozabljamo, da v veliki meri neprepoznan razvojni potencial že sedaj predstavlja starejše prebivalstvo. Prav tej skupini prebivalstva bo morala slovenska in evropska družba in predvsem načrtovalske razvojne politike dati povsem novo mesto in vlogo v širšem družbenem razvoju.

Na videz izrazito neugodna starostna struktura prebivalstva je postala evropska stvarnost, ki je prisotna tako v urbanem kot podeželskem okolju. Ob drugačnih merilih in s spremenjenim vrednotenjem družbenih vlog bi morali skupini starejšega prebivalstva ponovno priznati njihovo mesto v družbenem razvoju. Prav na podeželju, še posebej v kmečkih gospodarstvih, je (bila) vloga starejših vedno priznana, cenjena in spoštovana. Ne gre le za fizično vlogo delovne sile, pač pa je to skupina prebivalstva, ki prenaša iz generacije v generacijo znanje ter bogate izkušnje. Prav zato govorimo o veliki razvojni moči trigeneracijskih gospodinjstev.

Slika 47: Gibanje prebivalstva po naseljih Slovenije (1991 – 2002).

Druga pomembna sprememba na podeželju je tudi gibanje prebivalstva. Predvsem v zaledju močnih mestnih središč je očitni porast števila prebivalstva; najbolj izrazit je na suburbanem ljubljanskem območju, očitni pa je tudi v zaledju Maribora in Kopra. Vpliv sega tudi dlje, na tako imenovano podeželje razvojnih možnosti, druga območja (zastajajoče podeželje) pa označuje upadanje števila prebivalstva.

Podeželje marsikje privablja tudi povratnike (upokoјence, zdomce), pa tudi ljudi, ki s podeželjem nimajo življenjskih izkušenj. Logično je, da imajo različne socialne skupine na podeželju zelo različne poglede na razvoj podeželja in tudi različne potrebe. Za nekatere je to zeleno, mirno območje, kjer bi radi preživeli starost. Spet za druge je to prostor sproščanja, adrenalinskih aktivnosti ali pa še »nezasičeno« območje priložnosti za razvoj različnih oblik podjetništva. Gospodarsko aktivno prebivalstvo ne glede na to, ali se ukvarja z bolj tradicionalnimi (različne oblike kmetovanja,

gozdarstvo) ali nekmetijskimi dejavnostmi (komunikacijska tehnologija, podjetništvo ipd.), želi ustvariti razvojno usmerjeno, uspešno podeželsko gospodarstvo. Hkrati naj podeželje še vedno privlači nove doseljence, saj naj bi jim nudilo kakovostne življenjske pogoje. Ob tako različnih interesih je nujno, da pride do kratkega stika oziroma napetosti med različnimi interesnimi skupinami. V danem položaju je bistvenega pomena, da lokalna skupnost sama določi svoje prednostne naloge in da ji država na različnih ravneh, ob upoštevanju sprejetih razvojnih ciljev, aktivno stoji ob strani.

Nova politika razvoja podeželja v EU zlasti s programom LEADER spodbuja mreženje na lokalni/regionalni ravni v okviru lokalnih akcijskih skupin. Takšno okolje je ustrezno za ideje in pripravo dobrih razvojnih projektov na podeželju, kamor se uvrščajo na primer sledeče vsebine:

- pospeševanje naložb v obnovljive vire energije;
- izobraževanje in pomoč pri vključevanju kmečkih gospodinjstev v turistično ponudbo in druge dopolnilne dejavnosti;
- obnova tradicionalne stavbne dediščine na podeželju za stacionarni turizem;
- konzorcij ponudnikov turizma;
- usposabljanje za samostojno promoviranje in trženje novih in posebnih kmetijskih izdelkov;
- ohranjanje kulturne (etnološke) raznolikosti podeželja s poudarkom na dvigu stopnje lokalne zavesti in lokalne pripadnosti;
- povezovanje in usposabljanje rokodelcev in razvoj središča rokodelcev.

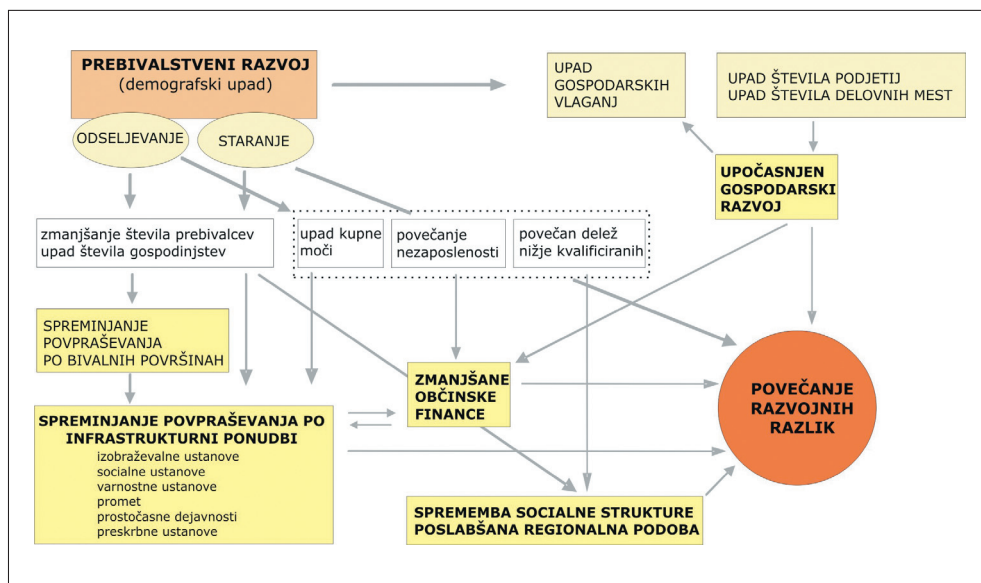
Čeprav je živo podeželje ključno za prihodnost obrobni območij, pa zaradi sodobnih potreb prihaja do vse večjih konfliktov med poselitvijo in naravnimi viri/okoljem. Ko se na eni strani kmetijska zemljišča intenzivno zaraščajo, pa v zadnjih letih, pogosto tudi na račun kakovostnih kmetijskih zemljišč, rastejo nove stanovanjske soseske, infrastrukturni objekti, območja trgovskih, proizvodnih in obrtnih dejavnosti. Ti procesi so najbolj intenzivni in zato očitni predvsem na širših območjih večjih regionalnih središč, pojavljajo pa se tudi v zaledju.

Slovenija s povprečno gostoto poselitve 100 preb./km² sodi v okviru evropskih držav med redkeje poseljene. Visok delež gozda kaže na razmeroma ekstenzivno rabo prostora, ki pa je ob podrobnejši proučitvi prostora in procesov v njem le navidezna. Predvsem je potrebno izpostaviti izrazito **razpršenost poselitve** v Sloveniji, ki se odraža že v samem številu naselij, saj jih je po popisu prebivalstva (2002) še 5852. Dodaten pokazatelj velike razpršenosti in specifičnosti slovenske poselitve je tudi velikostna struktura naselij: kar 62 % prebivalstva živi v naseljih z manj kot 5000 prebivalci, 2880 naselij (49 % vseh naselij) pa ima celo manj kot 100 prebivalcev.

Medsebojna prepletenost in soodvisnost elementov podeželske strukture je razvidna iz prikaza predvidenih učinkov demografskega upada, posledičnega upadanja endogenih razvojnih potencialov in povečanja razvojnih razlik na podeželju. Upadanje števila prebivalstva vodi k problemu vzdrževanja in razvoja infrastrukture. Staranje prebivalstva zahteva nove vrste infrastrukture, medtem ko uporaba nekatere obstoječe upada. Na

omenjene spremembe so zlasti občutljiva naslednja področja: trg nepremičnin in infrastruktura, trg delovne sile in podjetja ter socialne dejavnosti.

Slika 48: Odnos med prebivalstvenim razvojem in povečevanjem razvojnih razlik.

Pozidane površine (pozidana območja skupaj z infrastrukturnimi objekti) predstavljajo že 5,4 % celotne površine Slovenije (MKGP, 2008), po nadpovprečnem deležu pozidanih površin pa izstopa sedem statističnih regij: regije vzhodne Slovenije (Pomurska, Podravska, Savinjska, Spodnjeposavska) ter Osrednjeslovenska in Obalno-kraška.

Podatki GIS-a pokrovnosti in rabe tal v Sloveniji iz 90-ih (za leto 1993 in 1997) kažejo, da je skupna površina gozdnih in kmetijskih zemljišč, ki so se v tem obdobju spremenile v pozidane, 896 ha (Krevs s sodelavci, 2004). Večji delež oziroma kar 855 ha novopozidanih površin je šlo prav na račun kmetijskih zemljišč. Največ novopozidanih površin na območju gozdov in kmetijskih zemljišč je bilo v tem obdobju v Osrednjeslovenski (245 ha) in Podravske regiji (148 ha), najmanj pa v Notranjsko-kraški in Koroški regiji. Sprva so se novopozidane površine povečale predvsem v bližini mestnih središč, medtem ko so v obdobju 1997 do 1999 naraščale ne le na njihovem obrobju, ampak skoraj enakomerno po kmetijskih zemljiščih v njihovem zaledju. Skupno se je tako samo med leti 1993 in 1999 pozidalo 1550 ha gozdov in kmetijskih zemljišč, poudariti pa je potrebno trend naraščanja pozidave na račun obeh omenjenih zemljiških kategorij.

Izjemno zanimivi so podatki za zadnja leta oziroma dostopni podatki za obdobje 2000 do 2005. Gre za eno najbolj dejavnih obdobj gradnje v slovenski zgodovini, kar se posebno močno odraža tudi v pokrajini. Analizirali smo samo podatke o izdanih gradbenih dovoljenjih za gradnjo stavb (in ne vseh izdanih gradbenih dovoljenj za posege na objektih). Po podatkih SURS-a je bilo v omenjenih šestih letih izdanih kar 34.000 gradbenih dovoljenj za gradnjo stavb, katerih skupna površina znaša preko 13 km².

Preglednica 28: Dovoljenja za gradnjo stavb v Sloveniji v obdobju od leta 2000 do 2005.

leto	skupno število	površina stavb (m ²)	število stanovanj	površina stanovanj (m ²)
2000	6100	1.994.620	5339	636.424
2001	5567	1.940.058	5168	606.262
2002	5249	2.025.522	5080	597.366
skupaj 2000 do 2002	16.916	5.960.200	15.587	1.840.052
2003	5660	2.290.205	6122	711.385
2004	5541	2.378.399	7002	793.200
2005	5839	2.520.295	7235	880.751
skupaj 2003 do 2005	17.040	7.188.899	20.359	2.385.336
indeks gibanja med obema obdobjema	100,7	120,6	130,6	129,6

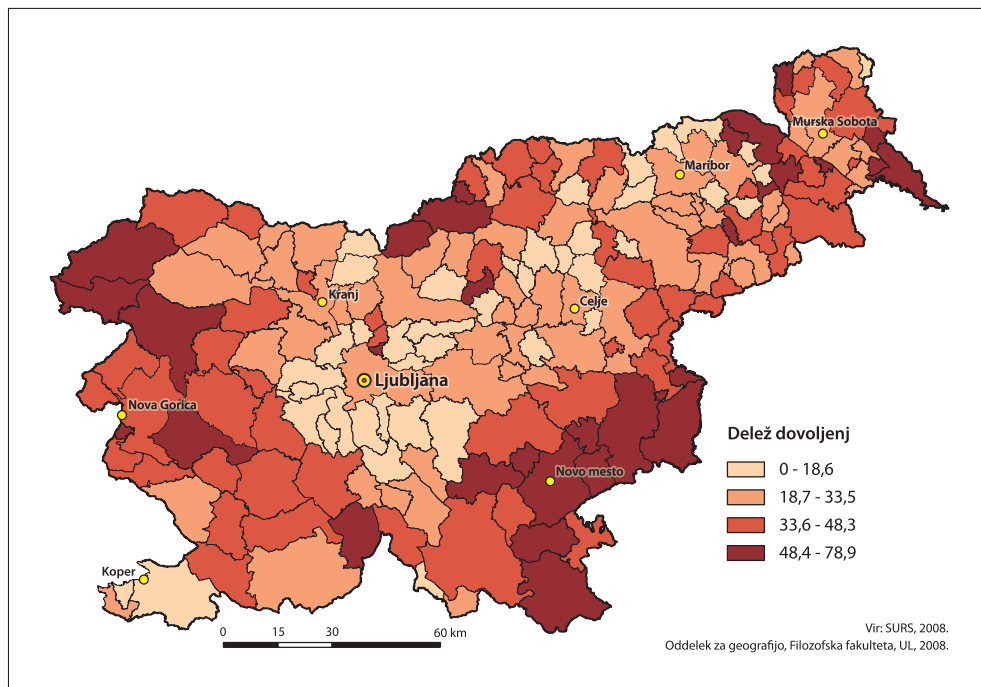
Vir: SURS, 2008

Podatki kažejo, da se v obravnavanih triletnih obdobjih število izdanih gradbenih dovoljenj za gradnjo praktično ni spremenilo, pomembno pa se je povečala površina stavb, za katera so bila ta dovoljenja izdana. Število nestanovanjskih gradenj v omenjenih obdobjih se je celo nekoliko znižalo (v obdobju 2003 do 2005 je bilo izdanih 18 % manj dovoljenj za nestanovanjske stavbe), kar pa ne velja za površino nestanovanjskih poslopij, ki je narasla za skoraj 10 %. Velika dinamika v rasti se kaže predvsem pri številu izdanih dovoljenj za stanovanjske stavbe, še bolj pa v številu stanovanj, ki se od leta 2003 neprestano povečuje. Podatki tako kažejo, da je težnja stanovanjske gradnje še vedno v pospešeni rasti števila stanovanjskih zgradb, predvsem pa se povečuje delež večstanovanjskih gradenj.

Po številu izdanih dovoljenj za gradnjo stavb v omenjenem obdobju izstopajo občine Ljubljana (1483), Maribor (1337), Novo mesto (849), Slovenska Bistrica, Nova Gorica, Trebnje, Koper in Kranj; povsod je bilo v šestih letih izdanih več kot 600 dovoljenj za gradnjo. Poleg velikih mestnih občin (Ljubljana, Maribor, Novo mesto, Kranj, Koper) pa je interes za novogradnje velik predvsem v njihovem neposrednem zaledju, kar lahko opredelimo kot enega najbolj hitrih in vidnih učinkov suburbanizacije. V to skupino se uvrščajo občine Slovenska Bistrica, Grosuplje, Kamnik, Logatec, Domžale idr. Struktura izdanih gradbenih dovoljenj glede na vrsto stavb pa kaže pomembno višji delež gradnje nestanovanjskih objektov prav na obrobnih podeželskih območjih, kar nakazuje na drobna, razpršena individualna vlaganja.

Analize torej kažejo, da po letu 1997 pozidane površine naraščajo ne le na obrobju mestnih središč, ampak skoraj enakomerno (tudi po kmetijskih zemljiščih) po vsej Sloveniji. Podobno sliko kažejo tudi statistični podatki o izdanih gradbenih dovoljenjih za novogradnje. Takšne težnje pa so v nasprotju z usmeritvami Strategije prostorskega razvoja (2004), niti niso v skladu s sodobnim sonaravnim prostorskim načrtovanjem, usmerjenim v smotno rabo naravnih virov, mešane rabe prostora, zaokroževanje pozidanih površin in preprečevanje razpršene individualne gradnje itd.

Slika 49: Delež izdanih gradbenih dovoljenj za gradnjo nestanovanjskih objektov po občinah Slovenije od leta 2000 do 2005.

Po drugi strani pa na gradbene posege oziroma novogradnje predvsem na značilnih podeželskih območjih in še bolj na območjih praznjenja ne gledamo le z vidika širjenja poselitve na dragocen kmetijski in gozdni prostor, ampak jih vrednotimo tudi kot kazalec »živosti« območja. Tu pa se skriva nevarnost prevelikih individualnih interesov in odsotnost ustreznih prostorsko-načrtovalskih in okoljskih pristopov.

Tuje izkušnje in domača praksa dokazujejo, da je pot k trajnostnemu razvoju (obrobnega) podeželja dolga, strma in zahteva soočanje različnih interesov. Za doseg skupnega cilja je potreben pristop drobnih korakov:

- medsebojno sodelovanje lokalnega prebivalstva, njihovo povezovanje pri različnih dejavnostih (nevarnost: nezainteresiranost na eni in izgorevanje na drugi strani);
- zavedanje, sodobno vrednotenje in trženje prepoznavnih elementov lokalne/regionalne identitete (nevarnost: prevelika prilagoditev masivnemu okusu obiskovalcev/modi sedanjega časa);
- odpiranje, promoviranje in povezovanje uspešnih projektov ter akterjev, saj na ta način delujejo kot dober zgled, spodbuda drugim območjem, postopoma dvigujejo prepoznavnost, ugled in ceno podeželskim storitvam (nevarnost: preveč izstopajoči individualni interesi, enostransko sledenje vzorčenemu primeru);
- postopno, dolgoročno naravnano delovanje širše skupnosti za povečanje prepoznavnosti (nevarnost: premalo dovolj usposobljenih ljudi nezaupanje/dvom/strah pred neuspehom).

Vendar obrobni padeželski območji ne moremo več enostavno enačiti s prostorsko obrobni, razvojno zaostalimi, prebivalstveno izpraznjenimi, družbeno neaktivnimi in apatičnimi, infrastrukturno slabo opremljenimi, gospodarsko podhranjenimi, pogosto obmejnimi in prometno težje dostopnimi območji.

Nova družba prinaša nove potrebe in zahteve, nove vrednote ter nove norme. Vse to predstavlja nove priložnosti za padeželje z naravnimi viri, neokrnjeno naravo, biotsko raznovrstnostjo, bogato tradicijo, manjšo kontaminiranostjo z negativnimi vplivi globalizacije. Poleg današnjega padeželja boljše možnosti se ta obrobna, celo marginalna območja lahko prelevijo v **padeželje novih možnosti**.

Slika 50:

Glavnino 20. stoletja so bila slovenska obrobna padeželska območja v funkciji »stranskih igralcev«. Mogoče je 21. stoletje njihov čas, da z elementi svoje življenjske moči zaobidejo že uhojene negativne poti.

Monografija sicer potrjuje splošno znano pestrost slovenskega padeželja na različnih področjih (naravnem, družbenogospodarskem, kulturnem itn.), ki ji daje posebno kakovost, a ima istočasno tudi manj svetlo plat. Razvoj padeželja je namreč stihijski, nenačrten ali v najboljšem primeru slabo načrtovan. To je vidno v slabo organizirani in vodeni kmetijski politiki, ko so kmetje praviloma prepuščeni lastni (ne)iznajdljivosti pri usmerjanju kmetijske proizvodnje in prodaje kmetijskih pridelkov. Še slabše je z zemljiško politiko, zaradi česar imajo kmetje težave pri pridobivanju dovolj velikih in primernih kmetijskih površin, na drugi strani pa na padeželje agresivno vstopajo kapitalsko močne dejavnosti (trgovina, industrija itn.), vse več pa je tudi špekulativnih nakupov zemljišč. Na zunaj najbolj očiten pa je nered v stanovanjski gradnji, ko se naselja širijo in prenavljajo na način, kot je značilen za vse povojno obdobje, to je brez prave gradbene politike (razen redkih izjem). Padeželski prostor je postal »odlagališče« najrazličnejših interesov, zaradi česar postaja vse bolj kaotično organiziran. Glavni krivec za takšno stanje je neodločna politika, ki popušča različnim interesnim skupinam in posameznikom ter pomanjkljiv nadzor nad rabo prostora. Z odpravo omenjenih slabosti bi slovensko padeželje pridobilo novo kakovost in privlačnost.

Summary

The (Non)Vitality of Slovenian Peripheral Rural Areas

Basic development features of rural areas in Slovenia

The development of rural areas in Slovenia, in comparison with rural development in the economically more developed countries of Europe, is unique in many ways. It was shaped by a political system oriented towards economic and social development which especially in the postwar era strongly emphasized industrial development and, at least in the immediate postwar years, suppressed the development of the agrarian sector. A legal framework which preserved a land tenure system dating from the Middle Ages (with a 10-hectare maximum on holdings), along with favorable conditions for employment in the industrial sector, especially from the 1960s onwards with motorization and dispersion of industry around the country, caused a rapid and mass social restructuring and the emergence of part-time farm households.

In the 1990s there was a sharp decrease in (part-time) farming, concomitant with improvement of the transportation infrastructure and introduction of new information technology. A new development era began for rural areas, in which two basic developmental patterns intersected: the shortcomings of rural development up until that time (unsuitable land tenure structure of farms, a large share of agricultural land in the hands of non-farmers, overgrowth of arable land, a high share of elderly people in the population, rural poverty, decline of social ties in villages, the developmental weakness of extensive rural areas) and new development aspirations. Migration flows from rural areas to cities have become weaker, while the flow in the opposite direction has strengthened. An increasing number of inhabitants stay in rural areas, retirees are returning there (to their former homes), second homes are being converted into permanent residences, a noticeable number of young families from the cities are getting in touch with nature and/or finding greater social security in rural areas, wealthy town-dwellers invest capital in the purchase of extensive land holdings and residences, foreigners are buying residential buildings, modern technology enables people to work from their homes, and so on.

The Slovenian countryside has thus found itself in a new, third developmental phase, in which it is being opened up to a wide range of users in a sectorial as well as spatial sense. Put more simply: rural areas are finding themselves in the grip of globalization. New developmental structures are taking shape, and this requires suitable modern conditions (infrastructure, municipal services, supply functions, cultural landscape, an active area of settlement).

Peripheral rural regions in Slovenia

The Slovenian rural areas treated (traditional and peripheral rural areas) are demographically impoverished and socioeconomically weak. This monograph examines the functional aspects of the developmental structures of rural areas, and determines their absolute and relative (i.e. the opinions and feelings of local residents) values. On this basis the

study defines three types of rural areas: rural areas with development opportunities, rural areas with lagging development, and rural areas in decline. Within this basic framework other developmental factors are captured, such as supply, environmental, infrastructural, and especially agricultural ones. Agriculture as a basic “maintainer” of the rural landscape in contemporary society is treated primarily in light of developmental possibilities which are offered by contemporary (ecological) farming as a supplementary activity. From the study as a whole emerges the knowledge that the bulk of Slovenian classic rural areas have weak developmental power, and that many peripheral areas are in danger of decline. The main focus of the study was directed towards the areas with weak developmental possibilities, for the simple reason that from a theoretical point of view such areas show the characteristics of decline and could be characterized as “anemic.” This diagnosis can serve as a direct policy guideline to institutions responsible for regional development regarding the direction and manner of the development of individual areas. In general it is a recognized but too little respected fact that decline in the development of peripheral areas is at least as unfavorable for the country as a whole as for the local community. The manner and extent of impacts from external developmental factors which can revitalize or degrade the landscape structure are very important in this respect.

Extensive rural areas which did not have the possibility to be fully included in modern developmental trends remain on the margins of developmental events. Due to the long-term emigration of the population, they have been demographically and economically weakened to the point that without external assistance the majority of these places are not capable of active development. These developmentally weak, peripheral and less developed areas are the central focus of the monograph. Based on a number of socioeconomic indicators, the following areas were selected.

Goričko is a hilly area composed mainly of Tertiary (Pliocene) sediments (sand, clay, gravel). Thick layers, which are susceptible to drought and wet valley floors, do not offer good conditions for farming. In addition to the remote geographical location, the legacy of belonging to the Hungarian part of the Habsburg Monarchy has had an important influence on this area’s development, giving it a strongly agrarian structure and identity (connected with the Prekmurje region). The area’s remoteness and poor natural conditions for agriculture as well as the fragmentation of holdings have compelled its residents to seek seasonal work elsewhere or migrate permanently for at least the past century and a half. For this reason the main development problem is the demographic exhaustion of both the population which has remained as well as those who have returned from working abroad.

Murska Ravan experienced a fate similar to that of Goričko up until the postwar period. The all-round and rapid development of Murska Sobota only began in the late 1960s; up until that date many of the Prekmurje region’s inhabitants out-migrated to the interior of Slovenia, and from the 1960s onwards to jobs abroad. The economic crisis from the 1990s onwards weakened the demographic structure to such an extent that today a good portion of Murska Ravan is a demographically threatened area. The traditionally labeled breadbasket of Slovenia is in a socioeconomic crisis which is visible in agriculture (droughts, the decline of the sugar manufacturing company in Ormož, small farms), industry (layoffs, low wages) and the environment (groundwater

pollution). Important developmental factors could be regional identity and the geographic location with the new motorway, which could strengthen employment in the services sector.

Haloze is already a symbolic label for a less developed area. The centuries-long poverty of the area's wine-growers has not been essentially relieved, since families on small farms were fated to a struggle for bare subsistence in unfavorable natural and socioeconomic circumstances. Bordering Tertiary hills and especially the higher western part with steep slopes, ravines, and frequent landslides are an extremely unfavorable environment for farming, which is further exacerbated by the shortage of water and the poor road connections. Up until a few years ago it was still impossible to reach some farms by motor vehicle. As a result of these conditions and the lack of industrial centers in the vicinity, a large part of Haloze is literally dying off. The western portion of Haloze in particular is so impoverished in all respects that it will not be able to develop without outside assistance.

Posotelje, which for the purposes of our study consists of the narrow part of the upper reach of the Sotla River, but according to some definitions the extreme eastern part of the Kozjansko region, is a border region alongside the economically poorly developed Croatian part of the Zagorje region. Its remoteness from main traffic routes and its economic underdevelopment contributed to the emigration of the population throughout the whole of the 20th century. The only relatively significant development factor is the Olimje spa, but this has not yet been able to improve the poor demographic structure of the region.

Suha Krajina, after the collapse of the iron-working industry in Dvor at the end of the 19th century and of small factories in Žužemberk, experienced economic decline. Small farms in the karstic region which also engage in supplementary activities (gathering wild fruits and the production of simple woodworking crafts) could not support the whole of the population, and hence some were compelled to emigrate. Fatalities during and after the war as well as continued postwar emigration as a result of the politically intentional neglect of rural areas in terms of economic development led to a serious decline in the population. In the 1990s increased automobile ownership and the improvement of roads made it possible for local residents to find jobs in Ljubljana and Novo Mesto. Due to unfavorable natural conditions and the small size of farms, agriculture is preserved in only symbolic extent. Economically and in terms of population only the central axis through the Krka Valley is relatively active.

Bela Krajina before the Second World War and for a few decades afterwards also experienced depopulation due to outmigration as a result of lack of economic development. Industry in Črnomelj, Metlika in Semič provided jobs for a considerable part of the less skilled work force, but better educated residents continued to move out of the region. The predominantly karstic surface with thin or acidic soils limited agriculture to more or less meeting the household's subsistence needs. For this reason viticulture played a more important role. A rich folkloric and cultural heritage along with a strong local identity can contribute to accelerated development.

The Upper Savinja Valley is a fairly remote and isolated high mountain valley with small towns serving a supply function in the valley and isolated farms in the side valley and

along the slopes. Livestock husbandry and forestry, and in recent decades also jobs in the valley as well as supplementary activities, are the main sources of livelihood. Difficult living conditions (elevation, steepness, remoteness from centers, less favorable conditions for agriculture) are to a certain extent alleviated by the advantages offered by relatively large farms with contiguous holdings.

Loški Potok is a karstic landscape between Bloke and the border with Croatia. Its central economic and population axis is a series of depressions in the dolomite. Conditions for agriculture are limited (karstic surface, high elevation and short growing season), which compelled the men of the area to seek seasonal work as woodcutters and to emigrate. Some smaller industrial plants employed unskilled laborers but most of these lost their jobs in the 1990s. The area is lagging behind in development given the limited opportunities offered by extensive livestock husbandry and forestry.

The Upper Soča Valley is a remote region which for at least half a millennium of its history has experienced the fate of a border region. The national border was in the past a sharp dividing line, which led to autarkic development and as a result constant emigration from the area. Periodically, deep wounds have been inflicted on socioeconomic development by the ravages of war, earthquakes, and political pressures. The demographically exhausted and economically weak region shows surprisingly strong revitalization powers through local development projects.

Goriška Brda up until the postwar period was in the grip of sharecropping relations, while after the war due to the unfavorable drawing of the border it was tied to employment in the Anhovo cement factory. Border agreements and the eventual Treaty of Osimo made everyday connections with Nova Gorica and Italy easier for the residents of the area. At first the production of wine took place through the cooperative in Dobrovo, to which part-time farmers delivered the whole of their grape harvest, while the sale of fruit (cherries, peaches) they organized on their own. Following the example of their colleagues in Italy, from the 1980s on increasing numbers of individuals increased the area of vineyard cultivation, produced wine, and marketed it. Today Brda, after a long period of poverty and emigration, is becoming an open and developmentally attractive area.

The crucial role of field work

With the selection of the areas studied we attempted to include Slovenian rural areas which were diverse spatially as well as in terms of landscape features (sub-Pannonian and sub-Mediterranean parts of Slovenia, Alpine, pre-Alpine, and Dinaric-Karst areas of Slovenia), which showed different degrees of demographically threatened areas, and with a special emphasis on border regions (especially the border with Croatia) and agriculturally less favored areas. Within the selected regions we included a large number of different types of settlements, i.e. the demographically weakest settlements with negative population growth which in the most recent period have stagnated or shown positive population growth. We deliberately omitted larger settlements (in terms of population) and municipal centers, and limited our selection to settlements with fewer than 500 inhabitants. On average we selected from six to ten settlements in each region, where we carried out studies in the field. Altogether there were 73 settlements which were systematically studied. Together they had a

combined population of 9495 inhabitants according to the 2002 Census data, and 9754 in 2007.

Through field work we were able to obtain data which is not collected through official statistics, such as the opinions of the local population who daily encounter the problems of life in peripheral areas. Extensive field work, which included recording the population in selected settlements of the areas studied (we included 4508 inhabitants in 1333 household in an analysis of vitality), was supplemented with the administration of a questionnaire on development problems and opportunities as seen and felt by the local population (962 questionnaires), a questionnaire for those who carry out supplementary activities on farms (64 questionnaires), a questionnaire on the energy intensiveness of agriculture (79 farms) and a questionnaire for organic farmers. In parallel we conducted guided interviews in selected municipalities (with the directors of municipal departments with respect to the basic characteristics of the local community, outstanding development problems of the municipality, the types and extent of municipal stimulus programs, the inclusion of the local population in municipal activities, etc.) and in regional branches of the agricultural advisory service. Using interviews and short questionnaires we also acquired data on marketing organically produced products. Mapping of settlements (residential buildings with respect to the permanent residence of owners) also played an important role. An analysis of statistical data as well as data acquired through field work enabled the presentation of results in tables and graphs. At the same time we obtained the most recent data from 2008 and conducted a survey of commercial and business zones in the regions treated.

Socioeconomic typology of “problem” rural areas

With this typology we followed functional rather than formal aims. Given the nature of the data (imperfect capture, summary of a current state which is subject to rapid change), a formal “precise” typology was not possible in such conditions. Here it is necessary to note that an attempt at perfect “objectivity” in analyzing content such as the rural population is unrealistic from the outset.

Five indicators with corresponding measures were used for the definition of types:

- age structure of the population (share of people under 25 and share of people older than 70);
- vitality of households (shares of elderly, two- and three-generation households);
- size of households (shares of households with one, two, and five or more members);
- educational structure (share of inhabitants without a primary school education and share of those who have completed primary school);
- economic activity of the population (shares of employed, unemployed, and retired).

For the starting value of the indicators we took the average of the indicators for Slovenia as a whole. The sum of the values of individual indicators, defined in three categories (favorable, less favorable, unfavorable), made possible the categorization of the areas treated into three groups (types).

1. The first type of rural area is distinguished by several favorable signs (a favorable share of vital households with an above average number of members and an above average number of children), and for this reason could be called a **rural area with good opportunities**. The Upper Savinja Valley belongs to this type. A similar structure is found in the area of isolated farms in the Mežica valley and in the pre-Alpine foothills.
2. The second type of rural area is characterized by a very diverse structure of households, which have a relatively favorable number of members or a relatively favorable educational structure of household members. The following areas studied belong to this type: Murska Ravan, Posotelje, Bela Krajina, Goriška Brda and the Upper Soča Valley, and we could also add Slovenske Gorice, a good part of the Dolenjska region, the Voglajnsko valley and the central part of the Pivka basin. The average picture of the socioeconomic structure indicates that these are **rural areas which lag behind in development**.
3. In the third type of rural area are extensive areas which have highly unfavorable demographic and socioeconomic indicators. In addition to the studied areas of Goričko, Haloze, Suha Krajina on the right bank of the Krka River and Loški Potok, these also include the Upper Kolpa Valley, the interior plateaus of the Notranjska region, Brkini, Baška Grapa and parts of the Idrija-Cerkno hills. Due to the unfavorable population structure these are labeled as **declining rural areas**.

The picture is not straightforward

A more detailed look at the values of individual indicators reveals that even within a particular type of rural area there are huge differences. There are similar problems in the categorization of the studied areas into the specific types: for example, in the case of Suha Krajina it is clear that this area could also be classified as belonging to the second type. Different results would have been obtained if we had eliminated one of the indicators, for instance the economic activity of the population, which appeared as the least indicative of the five. This is confirmed by the assumption in the introduction that individual areas experience specific development which is reflected in the socioeconomic situation. For this reason a mechanical treatment of the types assigned is inappropriate; each geographical region has its own developmental features. In Goričko it is necessary to take into account the pensions from working abroad, in Murska Ravan the dependence on employment opportunities in Prekmurje, similarly in Suha Krajina the economic dynamics of the employment centers of Ljubljana, Novo Mesto, and Žužemberk, and in Goriška Brda the influence of cooperative wine cellars and especially the proximity of Italy. There are regions where it is difficult to find positive developmental possibilities, such as Haloze and Loški Potok. This indicates the necessity of a differentiated approach by the state to the encouragement of rural development. Whereas a passive approach (publicizing development grants and other assistance) may be sufficient for more dynamic regions, for declining areas a more active approach is required, in which the state and its expert advisory services take a direct interest in the problematic areas (Klemenčič, M.M., 2005).

Viri in literatura

Bański, J., 1999. Obszary problemowe w rolnictwie Polski. Prace Geograficzne Nr. 172. Wrocław.

Barbič, A., 1995. Obkmetijske dejavnosti (kmečkih) gospodinjstev in podeželskih lokalnih skupnosti. V: Kovačič, M. (ur.). Izhodišča, sestavine in problemi celovitega razvoja podeželja v Sloveniji. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo, Inštitut za agrarno ekonomiko, str. 133-148.

Barbič, A., 1996. Kulturna identiteta slovenskega podeželja. *Anthropos - časopis za psihologijo in filozofijo ter sodelovanje humanističnih ved*. Letnik 28, št. 3-4, Ljubljana, str. 109-125.

Barbič, A., Kladnik, D., Kovačič, M., Rupena-Osolnik, M., Hribernik, F., 1984. Mešane kmetije kot dejavnik razvoja kmetijstva in podeželja. Biotehniška fakulteta, Ljubljana, str. 64-90.

Bavec, M., Aleksič, V., Repič, P., 2002. Kontrola predelave ekoloških pridelkov oziroma živil, *Biodar*, l. 2, št. 3, Ljubljana, str. 25-26.

Bavec, M., Pažek, K., Marvin, N., 2002. Predelava in trženje ekoloških pridelkov, *Biodar*, l. 2, št. 3, Ljubljana, str. 22-24.

Benkovič, Krašovec M., 2006. Vloga centralnih naselij prve in druge stopnje pri razvoju slovenskega podeželja. Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo. Doktorsko delo, Ljubljana, 215 str.

Benkovič, M., 2003. Strukturni problemi depopulacijskih območij v Sloveniji. Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo. Magistrsko delo, Ljubljana, 254 str.

Blakely, E. J., Bradshaw, T. K., 2002. *Planning Local Economic Development. Theory and Practice*. Sage Publications, 397 str.

Bocklet, R., 1998. Regionale Vermarktung – Stand und Perspektiven in Bayern. Ein neuer Weg: Mehr Wertschöpfung durch Regionalmarketing und Stärkung regionaler Wirtschaftskreisläufe. Sommerkolloquium. Heft Nr. 21. B.A.L.R.e.v.. München, str. 9-18.

Bratuša, A., 2000. Tržne poti slovenskih ekoloških kmetij, Novi izzivi v poljedelstvu 2000, Ljubljana, str. 284-288.

Bratuša, A., 2002. Dan odprtih vrat slovenskih ekoloških in biodinamičnih kmetij, *Biodar*, l. 2, št. 3, Ljubljana, str. 32.

Bratuša, A., 2002. Kaj menijo kupci na ekološki tržnici v Ljubljani?, *Biodar*, l. 2, št. 1, Ljubljana, str. 19-20.

Bratuša, A., Slabe, A., 2000. First organic farmers' market in Slovenia, 13th IFOAM International Scientific Conference, Basel.

Bratuša, A., Slabe, A., 2003. Razvoj turizma na ekoloških kmetijah, *Biodar*, l. 3, št. 1, Ljubljana, str. 6-8.

Cigale, D., 1999. Centralna naselja v Sloveniji in njihova vplivna območja v letu 1999. *Geografski vestnik*, 2002, letn. 74, št. 1, Ljubljana, str. 43-56.

- Drozg, V., Premzl, V., 1999. Instrumente der Regionalpolitik zum Abbau der regionalen Disparitäten in Slowenien. V: Gleichwertige Lebensbedingungen in Mitteleuropa: ein tragfähiges Konzept für die Raumordnung?, (Arbeitsmaterial, Nr. 253). Hannover, str. 259-267.
- Dubuc, S., 2004. Dynamisme rural. L'effet des petites villes. L'espace géographique, 2004-1. Paris, str. 69-85.
- Enotni programski dokument 2004-2006. http://www.svlr.gov.si/si/delovna_podrocja/podrocje_evropske_kohezijske_politike/enotni_programski_dokument_2004_2006/ (citirano 25. 8. 2008).
- Erhart, V., 2004. Percepcija dopolnilnih dejavnosti v slovenskem kmetijstvu. Biotehnična fakulteta, Univerza v Ljubljani. Ljubljana, 101 str.
- Erhart, V., 2004. Percepcija dopolnilnih dejavnosti v slovenskem kmetijstvu. Specialistična naloga, Biotehniška fakulteta, Ljubljana, 73 str.
- Evalvacija projekta Spodbujanje podjetništva na podeželju 2002-2006, 2006. JAPTI, 45 str.
- Gasson, R. 1988: Farm diversification and rural development. Journal of Agricultural Economics, 39(1988). England, str 175-181.
- Hergan, I., 2003. Učinki skladnejšega regionalnega razvoja v Sloveniji. Magistrsko delo, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 109 str.
- Hofer, K., Stalder, U., 2000: Regionale Produktorganisationen als Transformatoren des Beduerfnisfeldes Ernaehrung in Richtung Nachhaltigkeit. Geographisches Institut der Universitaet Bern. Bern, str. 250.
- Ilbery, B., Healey, M., Higginbottom, J., 1997. On and Off-Farm Business Diversification by Farm Households in England. V: Ilbery, B., Chiotti, Q., Rickard, T. (ur.). Agricultural Restructuring and Sustainability: A Geographical Perspective. Wallingford: CAB International, str. 135-152.
- Inštitut za trajnostni razvoj, 2005. Evropski raziskovalni projekt: Further Development of Organic Farming Policy in Europe, with Particular Emphasis on EU Enlargement, QLK5-2002-000917.
- Inštitut za trajnostni razvoj, 2005. Prispevek nevladnih organizacij k Akcijskima načrtoma za ekološko kmetijstvo (EU in nacionalni). http://www.itr.si/podrocja_dela/akcijski_nacrt.
- Juršak, V., 2007. Delovanje Centra za trajnostni razvoj podeželja, Strahinj (intervju, 30. 10. 2007).
- Juvančič, L. 2002: Model odločanja o zaposlovanju na kmečkih gospodarstvih v Sloveniji. Doktorska disertacija. Biotehnična fakulteta, Univerza v Ljubljani. Ljubljana, 130 str.
- Juvančič, L. 2004: Alternativni dohodkovni viri na podeželju. Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani. Ljubljana, 45 str.
- Kladnik, D., 1999. Leksikon geografije podeželja. Ljubljana, Inštitut za geografijo, 318 str.
- Kladnik, D., Ravbar, M., 2003. Členitev slovenskega podeželja (prispevek k usmerjanju skladnega regionalnega razvoja). Geografija Slovenije 8. Ljubljana, Geografski inštitut Antona Melika ZRC SAZU, 196 str.

Klemenčič, M.M., 1982. Nekatera teoretska izhodišča pri proučevanju podeželja. V: Peterle, L. (ur.). Geografske značilnosti preobrazbe slovenskega podeželja. Gradivo za posvetovanje geografov ob 60-letnici Geografskega društva Slovenije. Ljubljana, str. 23-30.

Klemenčič, M.M., 2003. Civilizacijske razvojne stopnje in razvojni problemi obrobni območij v Sloveniji. Dela 19, Ljubljana, str. 153-164.

Klemenčič, M.M., 2005. Nova razvojna strategija pokrajinsko homogenih obrobni območij Slovenije. Dela 24, Ljubljana, str. 185-193.

Klemenčič, M.M., Lampič, B., Perpar, A., Potočnik Slavič, I., Slabe, A., 2005. Ciljni raziskovalni program »Konkurenčnost Slovenije 2001-2006«, Strukturni problemi in razvojni izzivi slovenskega podeželja v evropski razsežnosti: končno poročilo. Ljubljana: Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Biotehniška fakulteta, Inštitut za trajnostni razvoj, Ljubljana, 169 str.

Klemenčič, V., 2002. Procesi deagrarnizacije in urbanizacije slovenskega podeželja. Dela 17, Ljubljana, str. 7-21.

Kosi, D., 2000. Sonaravno poljedelstvo v Sloveniji Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo. Magistrsko delo. Ljubljana, 245 str.

Kostevc, V., 2006. Delovanje Industrijsko-storitvene cone v Žužemberku (intervju, januar 2006).

Koščak, M., 2005. Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine. V: Prenos dobrih praks pri razvoju podeželja v EU – Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine. OGZ Novo mesto, str. 49-57.

Kovačič s sodelavci, 1999: Razvojno-tipološka členitev podeželja v Republiki Sloveniji. Raziskovalno poročilo. Biotehniška fakulteta. Inštitut za agrarno ekonomiko. Ljubljana.

Kovačič, M. s sodelavci, 2000. Strateške usmeritve razvoja kmetijstva, gozdarstva in dopolnilnih dejavnosti na območju mestne občine Ljubljana. Ljubljana: Inštitut za agrarno ekonomiko, Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo, Mestna občina Ljubljana, Oddelek za gospodarske dejavnosti in turizem, 39 str.

Kovačič, M., Udovč, A., 2003. Razvojni trendi v slovenskem kmetijstvu. Biotehnična fakulteta, Univerza v Ljubljani. Ljubljana. <http://www.bf.uni-lj.si/> (citirano 8. 7. 2003).

Kulovec, M. in sodelavci 2002. Dopolnilne dejavnosti na kmetiji. Založba Kmečki glas. Ljubljana, 175 str.

Kušar, S., 2005. Nov Zakon o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja – novo obdobje slovenske regionalne politike. Dela 24, Ljubljana, str. 219-221.

Lampič, B., 2000. Izbrani razvojni in okoljevarstveni problemi slovenskega podeželja z vidika sonaravnega razvoja. Geographica Slovenica 33/1. Ljubljana, str. 157-202.

Lampič, B., 2002. Agrarno obremenjevanje okolja na Slovenskem v energetski osvetlitvi (na izbranih primerih). Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo. Doktorska disertacija. Ljubljana, str. 208.

Lampič, B., Potočnik Slavič, I., 2006. New development opportunities for rural areas. V: Zikov, M. et al. (ur.). Ruralniot prostor vo novite razvojni uslovi: zbornik na trudovi: proceedings. Skopje: Prirodno-matematički fakultet, Institut za geografijo, str. 361-373.

- Maier, J., 2001. Regional economic cycles as an instrument of a sustainable regional development in rural areas. Dela 17. Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, str. 72 - 84.
- Maier, J., Wimmer, F., 1992. Regionales Marketing - Eine empirische Grundlagenuntersuchung zum Selbst- und Fremdimage der Region Oberfranken. Bayerisches Staatsministerium für Ländersentwicklung und Umweltfragen, Industrie- und Handelskammer Oberfranken. Bayreuth, Bamberg/Bayreuth, str. 139.
- Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano (MKGP). 2007, 2008.
- MKGP, 2006. Program razvoja Podeželja 2007-2013.
- MKGP, 2008. Poročilo o izvajanju ukrepov Programa razvoja podeželja za Republiko Slovenijo 2004-2006 za leto 2007.
- MKGP, 2001. Slovenski kmetijski okoljski program 2001-2006.
- Ministrstvo za okolje in prostor (MOP), ARSO, 2003.
- Moseley, M. M., 2003. Local Partnerships for Rural Development. The European Experience. CABI Publishing. Trowbridge, str. 210.
- Muehlinghaus, S., 2002. Eigenstaendige Regionalentwicklung als Strategie fuer periphere laendliche Raeume?, Geographica Helvetica, Heft 2, Jg. 57. str. 127-134.
- Nacionalni program varstva okolja, 2004, http://www.npvo.si/osnutek/celoten_dokument.pdf. (citirano 20. 3. 2007).
- Oblak, O., 2002. Ocena skupnega dohodka na kmečkih gospodarstvih v Sloveniji. Magistrsko delo. Biotehnična fakulteta, Univerza v Ljubljani. Ljubljana, 110 str.
- Perpar, A., 2002. Razvojne značilnosti slovenskega podeželja. Magistrsko delo. Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo, Ljubljana, 205 str.
- Perpar, A., 2002. Stanje in procesi v kmetijstvu v različnih tipih podeželskih območij v Sloveniji. Zbornik Biotehniške fakultete. Kmetijstvo, let. 79, št. 1. Ljubljana, str. 281-300.
- Petek, F., 2002. Metodologija vrednotenja sprememb rabe tal v Sloveniji med letoma 1896 in 1999. Geografski zbornik, letn. 42, Ljubljana, str. 61-97.
- Peterle, L., 1982. Nekatera razvojna vprašanja male industrije na slovenskem podeželju. V: Peterle, L. (ur.). Geografske značilnosti preobrazbe slovenskega podeželja. Gradivo za posvetovanje geografov ob 60-letnici Geografskega društva Slovenije. Ljubljana, str. 157-165.
- Popis kmetijskih gospodarstev 2000, 2002. Rezultati raziskovanj, Statistični urad Republike Slovenije, 256 str.
- Potočnik Slavič, I., 2002. Geografski vidik dopolnilnih dejavnosti na slovenskih kmetijah. Sodobno kmetijstvo, letn. 35, št. 2, Ljubljana, str. 82-90.
- Potočnik Slavič, I., 2008. Endogeni razvojni potenciali podeželja. Doktorska disertacija, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana, 361 str.
- Potočnik, I., 2000. Družbenogeografske značilnosti kmetijstva v Ljubljanski kotlini (na izbranih primerih). Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo. Magistrsko delo, Ljubljana. 230 str.

- Power, M., 2003: Rethinking development geographies. Routledge. London, 273 str.
- Prosen, A., 2005. Regionalna komponenta pri načrtovanju razvoja podeželja. Dela 24, str. 195-205.
- Ravbar, M., 1995: Contemporary social-geographic characteristics of settlement changes in the countryside. Sustainable development of rural areas: from global problems to local solutions. Klagenfurt Geographische Schriften, Heft 13. Celovec, str. 75-83.
- Ravbar, M., 2000: Regionalni razvoj slovenskih pokrajin. Geographica Slovenica 33/II. Ljubljana, str. 9-82.
- Ravbar, M., 2008. Med pragmatičnostjo in javnim interesom. Delo, Sobotna priloga (8. 3. 2008), Ljubljana, str. 37.
- Ribbe, L., 2002: Observations on the Environmental Compatibility of the EU Agricultral Budget. EURONATUR, AbL. Bonn.
- Sajko, J., 2008. Podjetništvo še na nizki ravni. Delo (20. 5. 2008), Ljubljana, str. 10.
- Schmitz, S., 2002. Walloon Region: an agro-forestry landscape without farmer? Dela 17, str. 174 – 182.
- Slabe, A. 2001, 'Slovenia (A focus on Central and Eastern Europe)', Ecology and Farming, št. 27. Str. 30-31.
- Slabe, A., Bratuša, A., Vadnal, K., 2000. Profile of organic farmers in Slovenia, 13th IFOAM International Scientific Conference, Basel, Switzerland.
- Slabe, A., 2001. Development of domestic market for organic products in Slovenia, Ekologinis žemes ukis centrines ir rytu europos šalyse: šiandienine situacija ir pletra, ruošiantis narystei europos sajungoje (Ecological agriculture in Central and Eastern Europe: today's situation and development preparing for the membership in European Union), Alanta, Lithuania, Kaunas, str. 6-10.
- Slabe, A., 2001. Kmečke ekološke tržnice v Sloveniji in Biodar – kolektivna znamka Zveze združenj ekoloških kmetov Slovenije, v: Ekološko kmetijstvo, ur. M. Bavec s sodelavci, Založba Kmečki glas, Ljubljana.
- Slabe, A. s sod., 2005. Further Development of Organic Farming Policy in Europe, with Particular Emphasis on EU Enlargement. Projekt potekal v obdobju 2003 – 2005.
- Strategija gospodarskega razvoja Slovenije, 2001.
- Strategija razvoja Slovenije, 2005. UMAR, 54 str.
- Statistični urad Republike Slovenije (SURS). 2000 – 2008.
- Terensko delo FF, Oddelek za geografijo 2004-2008. Anketiranje skupaj z avtorji raziskave (Barbara Lampič, Irma Potočnik Slavič) izvajali absolventi geografije v letih 2004/2005 in 2005/2006.
- Terluin, I. J., 2001. Rural regions in the EU. Exploring differences in economic development. Nederlands Geographical Studies, NGS 289, 265 str.
- UMAR, 2004. Analize, raziskave in razvoj. Slovenija. Pomladansko poročilo 2004. <http://www.gov.si/umar/public/analiza/spoml04/pp2004.pdf> (citirano 15.9.2007).

Uradni list RS 2001. Pravilnik o ekološki pridelavi in predelavi kmetijskih pridelkov oziroma živil, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, Ur.l. RS, št. 31/2001.

Uradni list RS 2003. Pravilnik o spremembah in dopolnitvah pravilnika o ekološki pridelavi in predelavi kmetijskih pridelkov oziroma živil, Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, Ur.l. RS, št. 52/2003.

Uradni list RS 2003. Seznam območij z omejenimi možnostmi za kmetijsko dejavnost. Ur. l. RS, št. 27/2003.

Uradni list RS 2005. Zakon o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja, 2005. Ur.l. RS, 93-4020/2005.

Uradni list RS 2007. Zakon o podpornem okolju za podjetništvo, 2007. Ur.l. RS, 102/2007.

Uradni list RS 2008. Zakon o kmetijstvu (ZKme-1). Ur.l. RS št. 45/2008.

Vadnal, K., 2005. Preiskovalna raziskava o pripravljenosti kmetov za izvajanje socialnih storitev kot dopolnilnih dejavnosti na kmetiji. *Acta agriculturae Slovenica*, 85-2, str. 239-251.

Vrišer, I., 1968. Centralna naselja v Jugoslaviji. *Ekonomska revija*, št. 4, Ljubljana.

Vrišer, I., 1988. Centralna naselja v SR Sloveniji 1987. *Geografski zbornik*, št. 28, Ljubljana.

Zveza združenj ekoloških kmetov Slovenije, Ekološke tržnice. Medmrežje: http://www.zveza-ekokmet.si/strani/ekoloke_trznice/index_ekoloske_trznice.htm (citirano 22. 11. 2008).

Žakelj, L., 2006. Podjetniška aktivnost in podjetniško okolje v Sloveniji. *Delovni zvezki UMAR*, 4/2006, Ljubljana, 38 str.

Seznam preglednic

Preglednica 1: Osnovni podatki o območjih, kjer je bilo izvedeno terensko delo.	17
Preglednica 2: Geografske značilnosti središčnih naselij 1. in 2. stopnje na podeželju.	19
Preglednica 3: Glavni premiki politike razvoja podeželja od konca 2. svetovne vojne do danes.	23
Preglednica 4: Nekateri vsebinski in organizacijski premiki na področju politike razvoja podeželja od leta 1945 do danes.	26
Preglednica 5: Usklajenost ciljev kmetijske politike s temeljnimi funkcijami kmetijstva.	30
Preglednica 6: Kmetijska zemljišča po območjih z omejenimi dejavniki za kmetijsko pridelavo.	31
Preglednica 7: Kmetijska gospodarstva po velikostnih razredih kmetijskih zemljišč v uporabi.	33
Preglednica 8: Spreminjanje števila živine po vrstah živali.	34
Preglednica 9: Kmetijska gospodarstva po tipih kmetovanja v Sloveniji.	35
Preglednica 10: Rabe tal po osnovnih kategorijah za leto 2008.	37
Preglednica 11: Preoblikovanje elementov lokalnega gospodarskega razvoja.	41
Preglednica 12: Podeželska razvojna jedra v Sloveniji.	43
Preglednica 13: Starostne skupine prebivalstva na proučevanih območjih.	54
Preglednica 14: Prisotnost prebivalstva v izbranih naseljih proučevanih območij.	56
Preglednica 15: Analiza vitalnosti gospodinjstev na proučevanih območjih.	62
Preglednica 16: Prebivalstvo po izobrazbi na izbranih problemskih območjih Slovenije.	65
Preglednica 17: Aktivnost prebivalstva na izbranih območjih Slovenije.	68
Preglednica 18: Razvojni problemi izbranih proučevanih območij Slovenije.	71
Preglednica 19: Izpostavljeni okoljski problemi izbranih proučevanih območij Slovenije.	75
Preglednica 20: Kaj ljudje pogrešajo na izbranih problemskih območjih Slovenije?.	76
Preglednica 21: Na kaj so ljudje ponosni v domačem kraju?	78
Preglednica 22: Vrednotenje sprememb po ustanovitvi novih občin.	79
Preglednica 23: Razvojne možnosti, ki jih prepoznava lokalno prebivalstvo.	82
Preglednica 24: Izvajanje spodbud za ekološko kmetijstvo glede na leto oddanega zahtevka za obdobje 2004 do 2007.	88
Preglednica 25: Ekološko in integrirano obdelana kmetijska zemljišča v Sloveniji leta 2007.	89
Preglednica 26: Rast števila ekoloških kmetij in obsega ekološko obdelanih zemljišč v Sloveniji med leti 2000 do 2007.	91
Preglednica 27: Število in struktura dopolnilnih dejavnosti na kmetiji v letu 2004 in 2008.	103
Preglednica 28: Dovoljenja za gradnjo stavb v Sloveniji v obdobju od leta 2000 do 2005.	127

Seznam slik

Slika 1: Zlasti na obrobnih podeželskih območjih Slovenije je očitno propadanje kulturne dediščine..	11
Slika 2: Proučevana obrobna podeželska območja v Sloveniji..	12
Slika 3: V Beli krajini kraško površje omejuje kmetovanje (pretežno samooskrbno), zaradi ugodnih klimatskih pogojev ima pomembnejšo vlogo vinogradništvo.	14
Slika 4: Retje v občini Loški potok..	14
Slika 5: S pomočjo študentov smo lahko zasnovali in izpeljali terensko zbiranje podatkov na območju celotne Slovenije..	16
Slika 6: Središčna naselja 1. in 2. stopnje v Sloveniji leta 2005.	20
Slika 7: Semič v Beli krajini. Kot občinsko središče ga uvrščamo med slabše opremljena središčna naselja 2. stopnje..	21
Slika 8: Območja z omejenimi dejavniki za kmetijsko pridelavo v Sloveniji leta 2007..	31
Slika 9: Slabše pridelovalne razmere v hribovitih delih Slovenije pomembno vplivajo na način kmetovanja.	32
Slika 10: Intenzivna pridelava vrtnin je ena donosnejših oblik kmetijske pridelave in ni več izključno vezana na večja mesta.	35
Slika 11: Raba tal v Sloveniji leta 2008.	36
Slika 12: Obrtno-poslovne cone na podeželju imajo v sedanjem obdobju predvsem močno gospodarsko in socialno vlogo, mnogo premalo je izpostavljen njihov vpliv na okolje (OPC Šenčur).	44
Slika 13: Razporeditev poslovnih subjektov v občini Žužemberk.	48
Slika 14: Podjetja v OPC Žužemberk.	50
Slika 15: Mlado prebivalstvo po občinah Slovenije leta 2007.	52
Slika 16: Prebivalstvo, staro nad 50 let, po občinah Slovenije leta 2007.	53
Slika 17: Intenzivno obdelana vinogradniška pokrajina s poselitvijo po slemenih.	56
Slika 18: Zasedenost stavb v Drnovku, Goriška brda.	57
Slika 19: Zasedenost stavb na Bregu, Goriška brda.	57
Slika 20: Zasedenost stavb v Gradencu, Suha krajina..	58
Slika 21: Enočlanska gospodinjstva po občinah Slovenije leta 2002.	59
Slika 22: V naselju Gradenc (Suha krajina) smo evidencialno pozitivno »dinamiko«: mladi ostajajo doma, kar se v zadnjih letih odraža v številnih novih in obnovljenih hišah..	61
Slika 23: Prebivalstvo z visokošolsko in univerzitetno izobrazbo po občinah Slovenije leta 2002.	64
Slika 24: Delovno aktivno prebivalstvo po občinah Slovenije leta 2002.	66
Slika 25: Brezposelni po občinah Slovenije leta 2007..	67

Slika 26: Zaposleni zunaj občine bivanja leta 2002 v Sloveniji.	69
Slika 27: Nekdaj povezovalna kulturno-družabna točka/središče ima marsikje še vedno to funkcijo, ponekod pa jo je povsem izgubila.	77
Slika 28: Način identifikacije z območjem bivanja – primeri za izbrana problemska podeželska območja.	79
Slika 29: Prepoznavanje in zavedanje vrednot podeželja je pomemben element krepitev lokalne identitete.	81
Slika 30: Policentrični razvoj je prinesel na podeželje selektivno industrializacijo, a hkrati tudi prepotrebna delovna mesta.	81
Slika 31: Izbrane razvojne možnosti po oceni prebivalstva v izbranih območjih.	83
Slika 32: Ustvarjanje zaupanja med pridelovalcem/proizvajalcem ekoloških izdelkov in kupcem je temeljni pogoj za tržno uspešnost ekološkega kmetijstva.	85
Slika 33: Kmetije z ekološkim kmetovanjem in kmetije v preusmeritvi v Sloveniji.	91
Slika 34: Vsa in ekološko obdelana kmetijska zemljišča v Sloveniji leta 2007 po kategorijah rabe.	92
Slika 35: Ekološke kmetije po naseljih Slovenije leta 2004.	94
Slika 36: Trženje na domu zahteva veliko dodatnega dela, dodatna investicijska sredstva (ustrezna embalaža, prodajni prostor) pa tudi sposobnost kmeta, da vzpostavi neposreden stik s kupci.	96
Slika 37: Vzroki za razvoj dopolnilnih dejavnosti.	102
Slika 38: Razporeditev dopolnilnih dejavnosti na kmetiji po naseljih v Sloveniji (leta 2004).	104
Slika 39: Struktura anketiranih kmetij z dopolnilno dejavnostjo, zajetih v terensko raziskavo.	106
Slika 40: Perspektiva dopolnilnih dejavnosti na anketiranih kmetijah.	108
Slika 41: Kmetije z registrirano dopolnilno dejavnostjo po slovenskih občinah v letu 2008.	111
Slika 42: Predelava živil (mesa, mleka, žit, itd.) spada med finančno, personalno in časovno zahtevnejše oblike dopolnilnih dejavnosti na kmetiji.	112
Slika 43: Podeželska območja v Sloveniji glede na opredelitev OECD.	116
Slika 44: Tipološka členitev podeželja v Sloveniji (izhajajoč iz popisnih podatkov 2002).	118
Slika 45: Ocena razvitosti slovenskega podeželja.	119
Slika 46: Razvojne težnje na slovenskem podeželju.	120
Slika 47: Gibanje prebivalstva po naseljih Slovenije (1991 – 2002).	124
Slika 48: Odnos med prebivalstvenim razvojem in povečevanjem razvojnih razlik.	126
Slika 49: Delež izdanih gradbenih dovoljenj za gradnjo nestanovanjskih objektov po občinah Slovenije od leta 2000 do 2005.	128
Slika 50: Glavnino 20. stoletja so bila slovenska obrobna podeželska območja v funkciji »stranskih igralcev«.	129

Stvarno kazalo

akcijski načrt za ekološko kmetijstvo	87
Bela krajina	13, 21, 62, 70
biotska raznovrstnost	29, 38, 85, 86
brezposelnost	67, 72
celostni razvoj podeželja in obnova vasi	25
človeški viri	42
delovna aktivnost prebivalstva	63, 66, 68, 109
delovna mesta	19, 41, 51, 72
Demeter	88
demografska izčrpanost	23, 51, 55, 63, 120, 124
demografska vitalnost	51, 58, 61, 62, 124
dnevne selitve	63, 69
družbenogospodarska sestava prebivalstva	63, 70
dopolnilne dejavnosti na kmetiji	101, 103, 109
ekološko kmetijstvo	84, 86, 90, 100
ekološka tržnica	96, 98
ekološki pridelek	92, 94, 95, 98
endogeni razvojni model	22
enočlanska gospodinjstva	59
funkcije kmetijstva	30, 38
funkcije središčnih naselij	19
Goričko	12, 54, 61, 65, 69
Goriška brda	15, 55, 57, 63, 75, 77, 83
Haloze	13, 55, 59, 69
industrializacija	11, 81
intenzivno kmetijstvo	35, 86
infrastrukturna opremljenost	73
integrirana pridelava	89, 90
izobrazbena sestava prebivalstva	63, 64, 109
kmetijska gospodarstva	30, 33, 35, 91, 103, 109

kmetijska zemljišča	29, 31, 33, 35, 37, 84, 89, 91
kmetijsko-okoljski ukrepi	37, 85, 88
kmetijstvo	29, 84
LEADER	26, 28, 83, 125
Loški potok	14, 63, 70, 81
mlado prebivalstvo	52, 53
Murska ravan	13, 55, 62, 75
neurejena odlagališča odpadkov	75
nova občinska razdelitev	78, 80
občina Žužemberk	47, 48, 50
območja z omejenimi dejavniki za kmetijstvo	30, 31, 33
obrobna podeželska območja	11, 12, 51
obrtno-poslovne cone	19, 44, 47, 49
oddakjenost od oskrbnih središč	72
odseljevanje prebivalstva	72
OECD metodologija	115
ogrevanje stanovanj	74
okoljska plačila	87
opremljenost s kanalizacijo	73, 74
oskrba s pitno vodo	73, 74
podeželje	9, 18, 29, 40, 114, 122
podeželska razvojna jedra	42, 43
podjetništvo na podeželju	39, 45, 46
policentrični razvoj	81
politika razvoja podeželja	22, 23, 25
poljedelstvo	35
pomanjkanje delovnih mest	72
Posotelje	13, 62, 70, 77
prodaja na domu	96, 107
Program razvoja podeželja	26, 27, 33, 116
raba tal	36, 92
razvoj podeželja	9, 25, 26, 80, 126, 129

razvojne priložnosti	80, 82, 84, 99
razvojne spodbude	22
razvojni problemi	70, 71
selitve prebivalstva	19, 69
Slovenski kmetijski okoljski program	38
središčna naselja	18, 20
staranje prebivalstva	53, 69, 72
starostna sestava prebivalstva	52, 54
Suha krajina	13, 46, 58, 62, 70, 82
terensko delo	15, 16, 55, 105
tipologija gospodinjstev	60
tipologija podeželja	114, 117, 121
trženje pridelkov/proizvodov	96, 97, 112
velikost kmetij	33, 34
zaraščanje	37
zasedenost stavb	55, 56, 57, 58
Zgornja Savinjska dolina	14, 48, 55, 61, 62, 70, 82
Zgornje Posočje	14, 59, 63, 82
Zveza Biodar	88
živinoreja	34, 35, 37, 96

Doslej izdane publikacije iz zbirke GeograFF

GeograFF 1 - 2008

Ogrin Matej: Prometno onesnaževanje ozračja z dušikovim dioksidom v Ljubljani

GeograFF 2 - 2008

Lampič Barbara: Kmetijstvo v Mestni občini Ljubljana: relikv ali razvojni potencial

- avtorjih** Marijan M. Klemenčič, profesor na Oddelku za geografijo, se kot nosilec predmetov teorija geografije, geografija Slovenije in geografija podeželja intenzivno posveča teoretskim obravnavam slovenskega podeželja, njegovim razvojnim dejavnikom in procesom ter geografskim problemom Slovenije in njenih pokrajin. Barbara Lampič kot raziskovalka svoje delo usmerja v temeljno in aplikativno raziskovanje varstva okolja s poudarkom na občutljivosti pokrajinskih sestavin, okoljsko-prostorskih učinkih različnih dejavnosti, kakovosti bivalnega okolja v mestih, razvojnih možnostih podeželja in območij varovanja. Irma Potočnik Slavič, asistentka na Oddelku za geografijo, preučuje endogene razvojne potenciale podeželja, zlasti novejšje oblike gospodarskih dejavnosti na podeželju (dopolnilne dejavnosti na kmetiji, obrtno-poslovne cone).

Poudarki iz recenzije Monografija treh avtorjev predstavlja zaključeno, temeljno geografsko in temeljito znanstveno delo, osnovano na večletnem empiričnem delu, ki je iskalo odgovor na zapleten sklop vprašanj dinamičnega družbenega in prostorskega razvoja Slovenije v zadnjem desetletju. Z vztrajnim raziskovanjem strukturnih značilnosti so odkrili številne potenciale, a tudi pasti podeželskih območij. Toda prednost podeželskega prostora, če strnemo ugotovitve avtorjev, je v doseganju harmoničnega ravnovesja med prvinami (vsaj po videzu) tradicionalne kulturne pokrajine in inovacijami kvalificirane, zavedne in angažirane prebivalstvene strukture, kar namreč vodi v vitalnost obsežnega dela podeželskih območij Slovenije.

dr. Jernej Zupančič in dr. Vladimir Klemenčič

GeograFF Monografije iz serije GeograFF predstavljajo izvirne raziskovalne dosežke in rezultate znanstvenega ter strokovnega dela sodelavcev Oddelka za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Namenjene so strokovni javnosti, študentom, učiteljem geografije in vsem, ki jih zanimajo poglobljene razlage aktualnih prostorskih procesov, problemov in izzivov.